

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
DARBO TEISĖS IR SOCIALINĖS SAUGOS KATEDRA

JŪRATĖS MIKALAIUSKIENĖS
(DARBO IR SOCIALINIO APRŪPINIMO TEISĖS STUDIJŲ PROGRAMA)

**KAUPIAMŲJŲ PENSIJŲ ĮVERTINIMAS
SOCIALINIŲ POŽIŪRIU**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas-
Profesorius,
Daktaras;
Juozas Tartilas

Vilnius, 2008

TURINYS

ĮVADAS	3
1. KAUPIAMŪJŲ PENSIJŲ SISTEMOS SAMPRATA IR ESMĖ	10
1.1. Kaupiamųjų pensijų sistemos istorinės ištakos ir pagrindiniai modeliai užsienyje.....	12
1.2. Kaupiamosios pensijos kaip antroji Lietuvos pensijų sistemos reformos pakopa: tikslai ir esmė.....	19
2. KAUPIAMŪJŲ PENSIJŲ SISTEMA SOCIALINIŲ SANTYKIŲ KONTEKSTE. GALIMOS RIZIKOS	27
2.1. Socialumas, kaip svarbiausias demokratinės valstybės siekis ir principas.....	28
2.2. Veiksniai, įtakoję kaupiamųjų pensijų sistemos atsiradimą Lietuvoje	35
2.3. Pensijų kaupimo rizikos socialinių santykių kontekste	40
2.3.1. Ekonominės rizikos veiksniai.....	44
2.3.2. Institucinės rizikos pasireiškimas.....	47
2.3.3. Asmeninė rizika: asmens sprendimų reikšmė.....	52
3. VEIKSNIAI, GALINTYS ĮTAKOTI SOCIALINĘ NELYGYBĘ KAUPIANT PENSIJAS	55
3.1. Kaupiamųjų pensijų fondų dalyvio lyties veiksnys.....	57
3.2. Kaupiamųjų pensijų fondų dalyvio amžiaus, atlyginimo ir kiti veiksniai. Galimas kartų disbalansas.....	59
IŠVADOS	61
PASIŪLYMAI	64
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	66
SANTRAUKA	71
SUMAMRY	72
ANNOTATION	74

*Mes turime gerbti, ginti ir palaikyti vienybės ir
brolybės saitus, egzistuojančius tarp visų
žmonių giminės atstovų
(Markas Tulijus Ciceronas, (106 – 43 pr. Kr.)*

IVADAS

Temos aktualumas. Darbo temos aktualumą visų pirma lemia kiekvienos civilizuotos valstybės dėmesys socialinės apsaugos klausimams – pensijų, socialinių pašalpų ir kitoms išmokoms. Itin reikšminga socialinės apsaugos forma yra senatvės pensija, teisė į kurią deklaruojama Lietuvos Respublikos Konstitucijos² 52 straipsnyje. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas šios konstitucinės teisės reikšmę, konstatavo, kad ji įpareigoja valstybę nustatyti pakankamas teisės į senatvės bei invalidumo pensiją įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemones: “Tai reiškia, kad įstatymu turi ne tik nustatytos šiam Konstitucijos straipsnyje nurodytos pensijų ir socialinės paramos rūšys, bet ir užtikrintas tinkamas žmogaus teisės gauti pensiją ar socialinę paramą įgyvendinimas bei teisinis gynimas”³.

Tyrimą aktualizuoja poreikis įvertinti pensijų sistemos reformą, kurios rezultatas - kaupiamųjų pensijų sistemos sukūrimas. Kaupiamųjų pensijų sistema tapo vienu aktualiausių laikmečio klausimų ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje valstybių. Plačiai diskutuojama apie reformos tikslus ir grėsmes, galimus rezultatus, galimą teigiamą ar neigiamą poveikį socialiniams santykiams.

1994 metais įvykdytos valstybinės pensijų sistemos reformos dėka buvo įkurti pensijų kaupimo fondai ir gyventojams suteikta galimybė kaupti individualias pensijas. Tai – vadinamoji antroji pensijų sistemos reformavimo pakopa. Lietuvoje pensijų kaupimą reglamentuoja 2003 m. liepos 4 d. priimtas Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas,⁴ taip pat – tą pačią dieną

¹ Taranov P. Filosofija soroka piati pokolenyji. Moskva: ACT Izdatel'jstvo, 1998, p. 192.

² Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33 – 1014.

³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 12 03 nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo “Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo” nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 11 18 nutarimu Nr.1156 patvirtintų Valstybinio socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1998 07 18 redakcija) // Valstybės žinios, 2003, Nr. 115 – 5221.

⁴ Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 75 - 3472.

priimta Lietuvos Respublikos pensijų fondų įstatymo nauja redakcija – Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas⁵ Šiuose įstatymuose detalai nustatytos dalyvavimo pensijų kaupime taisyklės, reglamentuojama pensijų kaupimo bendrovių veikla, nustatyti kaupimo veiklos ypatumai.

Pensijų sistemos reforma siekiama pagerinti gyventojų padėtį senatvėje, kad “kiekvieni seno žmogaus pragyventi metai būtų visaverčio gyvenimo metai”⁶. Mokslo literatūroje akcentuojama, kad pensiją kaupti pradėjęs žmogus pasijus ne valstybės išlaikytiniu, bet visaverčiu visuomenės nariu, kadangi pensija bus mokama ne iš Valstybinio socialinio draudimo fondo (toliau - SODRA), o iš paties sukauptų lėšų. Prognozuojama, jog padidinus asmeninių santaupų vaidmenį kaupiant senatvės pensijas, ateityje daugelis pensinio amžiaus žmonių beveik visą savo vartojimą turės finansuoti iš asmeninių santaupų⁷.

Problema. Pensijų kaupimas neabejotinai susijęs su pozityviais ketinimais. Tačiau šioje srityje egzistuoja labai daug klausimų. Kaupiamųjų pensijų sistemos veiklos rezultatus po kelių dešimčių metų prognozuoti itin sunku, tad niekas šiuo metu negali atsakyti, ar sistema pati save pateisins ir ar duos laukiamus rezultatus. Per visuomenės informavimo priemones neatsakingai peršama reklama apie nerūpestingą prabangią senatvę, tačiau nutylima apie galimas tikrąsias pensijų reformos pasekmes. Darbo autorės nuomone, kaupiamųjų pensijų sistemos efektyvumu ir optimistiniais rezultatais leidžia suabejoti ir liūdina mūsų šalies ekonominės bei verslo politikos patirtis (pavyzdžiui, komercinių bankų griūčių banga, manipuliavimas investiciniais čekiais, žemių grobstymas, neskaidrus įmonių privatizavimas ir pan.). Pagrįstas abejones pensijų kaupimo rezultatų efektyvumu Lietuvoje kelia ir analogiška užsienio patirtis, t. y. didžiulių pensijų kaupimo fondų lėšų išikvojimo skandalai (Maksvelo įmonė Didžiojoje Britanijoje, 1991 m.; didžiulė JA V energetikos įmonė “Enron”, 2002 m.)⁸.

Kaupiamųjų pensijų reformos specialistai, analizuodami reformos rizikas ir galimas perspektyvas, identifikuoja galimą negatyvią reformos įtaką valstybės finansams, pramonei, pajamoms ir mokesčiams, kitiems sektoriams. Socialiniu aspektu kalbama apie didesnę socialinę

⁵ Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 75 - 3473.

⁶ 1991 12 16 JT Generalinės Asamblėjos rezoliucija // cit š: Paulauskienė J., Rudzevičius V. Pensijų sistemos reforma: perspektyvos ir problemos // Vadyba. Ekonomika. Visuomenės konferenc. medž. Klaipėda: Klaipėdos socialinių mokslų kolegija, 2002, p. 99.

⁷ Vasiliauskas A., Žilinskienė V. Pensijų fondų įtaka gyvybės kaupiamajam pensijų draudimui // Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos: E. Galvanausko moksl. konferenc. medž. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2004, p. 319.

⁸ Pensijų fondų turtą saugantys barjerai per žemi: pokalbis su Vilniaus universiteto docentu R. Lazutka / kalbėjosi G. Budvytienė // Kauno diena, 2005 08 31, p. 7.

diferenciacija, pensijų kaupimo rezultatų priklausymą nuo asmens lyties, amžiaus. Prognozuojama reformos pasekmė yra disbalanso tarp kartų atsiradimas ir t. t. Šios galimos problemos lemia poreikį įvertinti kaupiamąsias pensijas socialiniu aspektu.

Darbo tikslas – išanalizuoti, kaip kaupiamųjų pensijų sistema gali paveikti visuomenės socialinę sanklodą, pateikti prognozes, identifikuojant svarbiausias socialines grėsmes, pateikiant pasiūlymus problemoms spręsti.

Tyrimo objektas yra socialiniai santykiai, kuriuos gali paveikti kaupiamųjų pensijų reforma, pensijų kaupimo teisinis reglamentavimas, kaupiamųjų pensijų sistemos įtakotos socialinės ir kitos problemos.

Tyrimo dalykas yra pensijų kaupimo sistema, jos pagrindinės pakopos, pensijų fondų veiklos nuostatos, pensijų dalyvių, kaupiamųjų pensijų rizikos ir kitos sąvokos.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apibūdinti pensijų fondų sistemų modelius užsienio valstybėse, išskirti jų ypatumus ir prioritetinius veiksnius vystant kaupiamųjų pensijų veiklą;
2. Ištirti kaupiamųjų pensijų sistemos sukūrimo Lietuvoje prielaidas;
3. Įvertinti su kaupiamųjų pensijų sistema susijusias rizikas, galinčias įtakoti socialinius santykius;
4. Ištirti pensijų kaupimo prognozes socialinės nelygybės kontekste; identifiкуoti socialines problemas, kurių atsiradimą gali įtakoti kaupiamųjų pensijų sistemos buvimas;

Hipotezė. Pensijų fondų teisinis reglamentavimas Lietuvoje turi spragų, kurios ateityje gali neigiamai pasireikšti socialiniame kontekste.

Tyrimo šaltiniai. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimą reglamentuojantys teisės aktai, praktinė medžiaga – Statistikos departamento duomenys, valstybinio audito ataskaitos, Lietuvos laisvosios rinkos instituto ekspertų vertinimai ir t. t.

Kaupiamųjų pensijų klausimu Lietuvoje vis plačiau diskutuojama. Pensijų kaupimo reformą ir su ja susijusias rizikas analizavo nemažai autorių.

Prof. Juozo Tartilo darbe⁹ analizuojama visa socialinės saugos sistema. Profesorius kaupiamųjų pensijų formą įvardina perspektyvia ir aktualia, ypač jaunesnio amžiaus žmonėms, galinči palengvinti valstybinio socialinio draudimo pensijų našta bei teigiamai paveikti

⁹ Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.

makroekonomikos plėtote, taupymą ir investicijas. Prof. J. Tartilas taip pat prognozuoja galimus neigiamus reiškinius – padidėjusia diskriminacija, padidėjusia pensininkų gyvenimo lygio diferenciacija. Profesorius pažymi, jog iš abiejų pensijų sistemų kaupiama pensijų suma gali būti didesnė už galimas pensijas tik tuo atveju, jeigu pensijoms teks didesnė negu dabar bendrojo vidutinio produkto dalis.

D. Skučienė savo disertacijoje¹⁰ analizuoja Lietuvos pensijų sistemos reikšmę Lietuvos socialinės – ekonominės nelygybės kontekste. D. Skučienė tiria, kaip pensijų kaupimas gali įtakoti atskiras gyventojų grupes. D. Skučienė akcentuoja kitų pirmosios pakopos pensijų rūšių selektyvinį pobūdį, t. y. šios pensijų rūšys apima tik nurodytą asmenų ratą ir yra skirtos atitinkamų nuopelnų įvertinimui arba kaip kompensacijos dėl tam tikrų nepalankių gyvenimo įvykių, taip pat apsaugojimui nuo skurdo, kai žmogus dėl objektyvių priežasčių negalėjo įgyti teisės į valstybinio socialinio draudimo senatvės pensiją. Autorė daro išvadą, kad kaupiamųjų pensijų anuitetas bus labiau diferencijuotas nei valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijos papildoma dalis, kas bus svarbu pajamų nelygybei tarp pensininkų, tarp pensininkų vyrų ir moterų, tarp dirbančios ir pensininkų kartų, asmens gyvenimo ciklo pajamų nelygybei.

V. Daunienės, A. Slavickienės darbe¹¹ analizuojama pensijų fondų vieta Lietuvos pensijų sistemoje. Autorės teigia, kad antroji pensijų sistemos pakopa yra labai reikšminga, kadangi jos metu buvo įkurti pensijų fondai, kuriuose savanoriškai vyksta pensinis kaupimas. Pensijų fondai – alternatyva valstybiniam socialiniam draudimui. Pagal tarptautinę pensijų fondų koncepciją sąvoka “pensinis fondas” reiškia bet kokio tipo teisiškai įregistruotą pensijų sistemą, kuri moka išmokas išėjus į pensiją, invalidumo, mirties, nedarbingumo atvejais.

A. Džikevičius straipsnyje¹² ieško kelių, kaip galima tobulinti Lietuvos pensijų sistemą. Autorius apžvelgia pensijų kaupimo užsienio šalyse ištakas ir raidą, pateikia ir įvertina pagrindinius užsienio valstybėse paplitusius pensijų kaupimo modelius. Autorius teigia, kad pensinio kaupimo užuomazgos fiksuojamos XIX amžiuje. A. Džikevičius teigia, kad pirmąsias privačias pensijas, pasižymėjusias didžiule įvairove ir stichiškumu, vargu ar galima laikyti darbuotojų teisių įgyvendinimu. Tai buvo daugiau atsitiktinės socialinės išmokos, kurias neretai

¹⁰ Skučienė D. Pensijų sistemos poveikis socialinei - ekonominei nelygybei Lietuvoje: daktaro disertacija [Rankšnis]: socialiniai mokslai, ekonomika (04S), 2005.

¹¹ Daunienė V., Slavickienė A. Pensijų fondų vieta pensijų sistemoje. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2005.

¹² Nikitinas V. Pensijų fondų raida ir ypatybės // Jurisprudencija. Mokslo darbai, 2003, t. 40(32), p. 101.

darbdaviai naudojo kaip priemonę kvalifikuotai darbo jėgai išlaikyti. Šios pensijos buvo “lojalumo įmonei ugdymo instrumentu”.

E. Buškevičiūtė monografijoje¹³ tyrusi Lietuvos mokesčių sistemą, pataria ir kai kurias pensijų reformos problemas. Autorė kritikuoja nepavykusį Vyriausybės projektą įtvirtinti privalomąjį kaupiamąjį pensijų fondų modelį, kurio esmė buvo privalomas asmenų iki 30 metų dalyvavimas pensijų kaupime. E. Buškevičiūtė atkreipia dėmesį, kad šio projekto atsisakymas buvo motyvuojamas ir užsienio šalių patirtimi.

J. Paulauskienės ir *V. Rudzevičiaus* straipsnyje¹⁴ tiriamos pensijų sistemos reformos perspektyvos ir problemos. Autoriai taip pat pateikia retrospektyvinę socialinio draudimo Lietuvoje apžvalgą. Straipsnyje pastebima, kad socialinis draudimas, Lietuvoje įteisintas 1926 metais, nebuvo pagrindas visuotinio socialinio draudimo sistemai kurti, nes tik ketvirtadalis Lietuvos gyventojų buvo įtraukti į tą procesą

V. Katkus ir *E. Martinaitytė* analizuoja pensijų fondų kūrimo Lietuvoje problemas¹⁵. *K. Vilutytė* ir *K. Valūzis* pateikia teorinį pensijų modelių ir jų taikymo Lietuvoje vertinimą¹⁶, analizuoja visas tris pensijų sistemos pakopas ir jų pozityvias bei negatyvias puses. *V. Vasiliausko* ir *V. Žilinskienės* straipsnyje¹⁷ nušviečiamas kaupiamųjų pensijų fondų ir gyvybės kaupiamojo draudimo santykis.

Kaupiamųjų pensijų sistemos sukūrimo socialinio aspekto įvertinimui reikšmingi teisės sociologijos, psichologijos ir panašūs darbai. Darbe naudotasi įvairių šios srities specialistų (*A. Dambravos*, *V. Bašauskienės*, *B. Janulevičiūtės*, *V. Žemaičio*, *V. Šlapkausko*, *J. Coleman*, *H. L. A. Hart*, *J. Lane*, *B. Persing* ir kitų autorių darbais.

Tyrimo metodai. Tyrimas atliktas taikant įvairius (teorinius ir empirinius) mokslinio tyrimo metodus. Tai:

1. mokslo literatūros ir teisės aktų analizės metodas, kurio pagalba nušviečiamas teorinis temos aspektas, įvertinamas pensijų fondų teisinis reglamentavimas;

¹³ Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Antras pataisytas leidimas. Kaunas: Technologija, 2005, p. 148.

¹⁴ Paulauskienė J., Rudzevičius V. Pensijų sistemos reforma: perspektyvos ir problemos // Vadyba. Ekonomika. Visuomenė: konferenc.medž. Klaipėda: Klaipėdos socialinių mokslų kolegija, 2002, p. 99.

¹⁵ Katkus V., Martinaitytė E. Pensijų reforma: pensijų fondų sistemos Lietuvoje kūrimo problemos. Vilnius: Lietuvos bankininkystės, draudimo ir finansų institutas, 2002.

¹⁶ Vilutytė K., Valūzis K. Teoriniai pensijų modeliai ir jų taikymas Lietuvoje. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2005.

¹⁷ Vasiliauskas A., Žilinskienė V. Pensijų fondų įtaka gyvybės kaupiamajam draudimui // Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos. Šiauliai, 2004, p.319-324.

2. sisteminės analizės metodas, leidęs kaupiamąsias pensijas vertinti sisteminiu požiūriu, kaip į vieną iš pensijų sistemos formų; šis metodas autorei padėjo sudarinėti schemas, grafikus;
3. lyginamosios analizės metodas padėjo lyginamuoju aspektu vertinti Lietuvos ir užsienio šalių pensijų sistemas, atskirus pensijų fondų modelius, išskirti kaupiamųjų pensijų sistemos ypatumus;
4. kritinės analizės metodo pagalba siekta įvertinti pensijų kaupimo sistemos įtakojamus socialinius veiksnius;
5. kiti metodai – istorinis, apibendrinimo.

Darbo struktūra. Darbą įvadas, trys tiriamosios – dėstomosios dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, santrauka. Pirmojoje dalyje atskleidžiama kaupiamųjų pensijų sistemos samprata, istorinės ištakos, apžvelgiami pagrindiniai kaupiamųjų pensijų sistemų modeliai užsienio šalyse. Antrojoje dalyje analizuojama Lietuvos pensijų sistema socialinių santykių kontekste, įvertinamas socialumas, kaip svarbiausias demokratinės valstybės siekis ir principas, nustatomi kaupiamųjų pensijų sistemos atsiradimą Lietuvoje lėmę veiksniai, įvertinami rizikos veiksniai. Trečioji dalis skirta veiksnių, galinčių įtakoti socialinę nelygybę kaupiant pensijas, analizei.

Darbo praktinis reikšmingumas. Darbo praktinis reikšmingumas pasireiškia bandymu objektyviai atskleisti kaupiamųjų pensijų fondų veiklos galimybes. Priešingai kai kurių specialistų ar suinteresuotų asmenų pateikiamoms pernelyg optimistinėms prognozėms, darbe bandoma identifikuoti opiausias problemas ir įvertinti didžiausius rizikos faktorius, kurie ateityje gali neigiamai paveikti valstybės socialinį kontekstą, ieškoti šių problemų sprendimo kelių. Darbo autorė tikisi, kad darbas atneš bent minimalią naudą skaitytojams, į kurių rankas darbas pateks.

Pagrindinės sąvokos:

- *Socialinė apsauga* - visuma priemonių, kurių dėka sukuriamas solidarumas tarp žmonių, netekusių (ar iškilus grėsmei netekti) darbo pajamų arba patyrusių itin didelių išlaidų.
 - *Pensijų sistema* – tai konkrečioje valstybėje egzistuojančių pensijų rūšių ir formų visuma;
 - *Pensijų fondas* – lėšos, kaupiamos pensijų fondų dalyvių ir administruojamos pensijų valdymo įmonei;
 - *Pensijų kaupimas* – procesas, kai privačiai kaupiamos lėšos ateities pensijai gauti;
 - *Pensijų fondo dalyvis* - tai asmuo, su kuriuo ar kurio naudai sudaryta pensijų kaupimo sutartis ir kurio vardu atidaryta asmeninė pensijų sąskaita (Papildomo savanoriško pensijų

kaupimo įstatymo 2 str. 16 p.). Dalyvavimas pensijų kaupime prasideda įsigaliojus pensijų kaupimo sutarčiai tarp dalyvio ir pensijų kaupimo bendrovės.

- *Pensijų valdymo įmonė* - tai įmonė (akcinė bendrovė ar uždaroji akcinė bendrovė), turinti Vertybinių popierių komisijos išduotą licenciją verstis pensijų kaupimo veikla. Leidimas pensijų kaupimo veiklai gali būti išduotas naujai įsteigtam pensijų fondui ar jau veikiančiai bendrovei, kurios visuotinis akcininkų susirinkimas priėmė sprendimą verstis pensijų fondo veikla. Tik turinti tokią licenciją bendrovė savo pavadinimą ir reklamoje gali vartoti žodžius “pensijų valdymo įmonė” ar kitokius šių žodžių junginius arba jų vedinius (Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo 3 str. 1 d.).

- *Anuitetas* – periodinė išmoka, pensijų fondų dalyvio gaunama iš kaupiamųjų pensijų fondų. Anuiteto dydis neabejotinai priklausys nuo daugelio veiksnių: kapitalo grąžos, administravimo išlaidų, infliacijos tempų ir kt.

1. KAUPIAMŲJŲ PENSIJŲ SISTEMOS SAMPRATA IR ESMĖ

Pensijų (lot. *pensio* - išmoka)¹⁸ sistemos sukūrimas yra kiekvienos demokratinės civilizuotos valstybės egzistavimo garantas, vienas iš socialinės apsaugos būtinų elementų. Socialinė apsauga suprantama kaip sistema valstybės nustatytų alimentinio pobūdžio socialinių - ekonominių priemonių, asmenims ir šeimoms teikiamų iš fondų, skirtų nedarbingiems asmenims aprūpinti, kai jie dėl įstatyme nustatytų priežasčių negali patenkinti savo poreikių iš darbo pajamų arba turi kitų įstatymo būtinomis pripažintų išlaidų.

Pensijos – tai valstybinės socialinio draudimo pensijos, kaupiamos ir mokamos iš Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto, tenkinančios asmenų gyvybiškai būtinus poreikius, be kurių asmens egzistencija yra neįmanoma. Pensijos gali būti mokamos įvairiais atvejais – senatvės, našlystės (maitintojo netekimo), invalidumo. Šių pensijų finansavimo šaltinis gali būti tiek socialinio draudimo lėšos ar valstybės lėšos.

Teisė gauti pensiją – svarbi socialinė teisė, kuri kartu su kitomis socialinėmis teisėmis yra įtvirtinta Konstitucijoje. Šios teisės išskirtos į atskirą Konstitucijos IV skirsnį “Tautos ūkis ir darbas”, tačiau kai kurios socialinės teisės yra įtvirtintos ir kituose skirsniuose. Teisė gauti pensiją įtvirtinta Konstitucijos 52 straipsnyje, kuriame nustatyta, kad “valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais”. Konstitucinis Teismas, viename iš savo nutarimų plėtodamas konstitucinę socialinių teisių, *inter alia* teisės gauti pensiją, doktriną, pažymėjo, jog pagal Konstituciją Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota, kad socialiniam aprūpinimui, t. y. visuomenės prisidėjimui prie išlaikymo tų narių, kurie dėl įstatymuose numatytų priežasčių negali apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba yra nepakankamai aprūpinti, pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas¹⁹. Konstitucinis Teismas 1997 m. kovo 12 d. nutarime pažymėjo, kad “abipusės asmens ir visuomenės atsakomybės pripažinimas yra svarbus užtikrinant socialinę darną, laiduojant asmens laisvę ir galimybę apsaugoti nuo sunkumų, kurių žmogus vienas nepajėgtų įveikti; todėl valstybė kuria socialinio aprūpinimo sistemą, kuri padėtų išlaikyti asmens

¹⁸ Kuzavinis K. *Lotynų - lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 02 07 nutarimas // Cit. š. Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, 2005.

orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas, o prireikus suteiktą asmeniui būtiną socialinę paramą”²⁰. Konstitucinis Teismas taip pat atkreipė dėmesį į būtinybę šiuo atveju “piliečio” sąvoką aiškinti plečiamai. Tai reiškia, kad “realizuodama konstitucinės ir tarptautinės teisės normas, valstybė nustatė ne tik savo piliečių, bet ir kitų Lietuvos Respublikoje legaliai nuolat gyvenančių ir dirbančių asmenų teisę gauti socialinę paramą, jei jie yra draudžiami arba apdrausti privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu”²¹.

Daugelyje šalių pensijų sistema paremta principu, pagal kurį pensinio amžiaus sulaukę asmenys, turintys atitinkamą socialinio draudimo stažą, pensijas gauna iš valstybės. Tokiu būdu pensijų mokėjimo našta tenka dirbantiems asmenims ir mokama iš jų socialinių įmokų. Taip yra ir Lietuvoje.

Tyrimo objektas yra vadinamosios kaupiamosios pensijos - pensijos, sukauptos ne iš valstybinio socialinio draudimo fondo, o iš asmens lėšų tam tikruose fonduose. Galimybę kurti dvi pagrindines socialinės apsaugos sistemas yra nurodžiusi ir buvusi Europos žmogaus teisių komisija: asmuo gali mokėti įmokas į atitinkamą fondą ir tuo pačiu įgyja nuosavybės teisę į tam tikrą to fondo dalį; pagal antrąją sistemą nėra įmokų dydžio ir gaunamų išmokų santykio tiesioginės priklausomybės – ši sistema grindžiama socialinio solidarumo principu, o jos dalyviui atsiranda reikalavimo teisė ne į apibrėžtą turto dalį, o tik į lūkestį, kurio įgyvendinimo galimybės priklauso nuo valstybės pajėgumo²².

Taigi, šiuo atveju tyrimo objektas yra pirmoji - pensijų kaupimo - sistema. Reikia pastebėti, kad šių pensijų sistema įvairiuose šaltiniuose vadinama įvairiai – kaupiamųjų pensijų sistema, pensijų fondais, pensiniu kaupimu, pensijų kaupimu ir pan. Tai – iš esmės kitokio pobūdžio pensijų sistema nei valstybinio socialinio draudimo pensijų sistema: šias sistemas skiria tiek atsiradimo pagrindai, tiek reglamentavimas, tiek lūkesčiai ar rizikos veiksniai.

Prieš pradėdant analizuoti šių pensijų socialinį aspektą – pasirinkimą jas kausti įtakojančias priežastis bei galimas socialines pasekmes, būtina trumpai apžvelgti kaupiamųjų pensijų sistemos ištakas bei užsienio valstybėse egzistuojančius kaupiamųjų pensijų modelius.

²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 03 12 nutarimas // Cit š: Cit iš: Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, 2005.

²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 11 25 nutarimas // Cit š: Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, 2005.

²² Cit iš: Cit iš: Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, 2005.

1.1. Kaupiamųjų pensijų sistemos istorinės ištakos ir pagrindiniai modeliai užsienyje

Kaupiamųjų pensijų ištakos siekia XIX amžių, kai imta kaupti tiek iš specialiai sudarytų fondų, tiek iš einamųjų įplaukų. Pagal tarptautinę pensijų fondų koncepciją sąvoka “pensijų fondas” reiškia bet kokio tipo teisiškai įregistruotą pensijų sistemą, kuri moka išmokas išėjus į pensiją, invalidumo, mirties, nedarbingumo atvejais²³.

Galima teigti, kad kaupiamųjų pensijų atsiradimą skatino darbdavių nenoras įsipareigoti ilgam laikui (atsižvelgiant į tai, kad pensijų pažadai yra ilgalaikiai), kadangi retas jų galėjo garantuoti įmonės veiklos stabilumą ir sėkmę. Todėl jie ėmė steigti kaupiamąsias pensijas, išmokoms sudarydami lėšų rezervus²⁴. Pirmosios XIX amžiuje atsiradusios pensijos, kurias galima įvardinti *privačiomis*, pasižymėjo įvairove ir stichiškumu, reguliarios išmokų sistemos nebuvimu. Mokslo literatūroje teigiama, kad šios kaupiamosios pensijos buvo “lojalumo įmonei ugdymo instrumentas”²⁵.

Po II pasaulinio karo kaupiamųjų pensijų sistemoje pastebimi tam tikri pokyčiai. Kaupiamųjų pensijų fondams buvo suteiktas specialus mokesčių režimas, įmokos į šiuos fondus tapo neapmokestinamos ir pradėtos mokėti iš atidedamos darbuotojo atlyginimo dalies.

Ilgainiui kaupiamųjų pensijų sistema plėtėsi. Pensijų fondai ėmė plačiai kurtis prie įmonių. Pagal mokslo literatūroje pateiktą informaciją galima išskirti svarbiausias priežastis, lėmusias poreikį teisiškai reglamentuoti pensijų fondų veiklą²⁶:

- ◆ stipresnė darbdavio pozicija; darbdavys buvo geriau informuotas apie įmonės finansinę padėtį, sukauptą pensijų sumą ir pan. - jis galėjo savanaudiškai panaudoti informaciją ir atleisti darbuotoją prieš pat jam įgyjant teisę į pensiją ir pan.;
- ◆ pensijų fondo dalyvis prisiėmė dvigubą riziką - jis rizikavo netekti ir darbo, ir pensijos;
- ◆ kadangi pensijų fondai buvo steigiami prie įmonių, itin problemiška buvo perkėlinėti sukauptas lėšas į kitą fondą, kai darbuotojas keisdavo darbą;

²³ Daunienė V., Slavickienė A. Pensijų fondų vieta pensijų sistemoje. Kaunas: Lietuvosžemės ūkio universitetas, 2005.

²⁴ Nikitinas V. Pensijų fondų raida ir ypatybės // Jurisprudencija. Mokslo darbai, 2003, t. 40(32), p. 101.

²⁵ Džikevičius A. Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas // audrius@takas.lt, p. 18.

²⁶ Plačiau apie tai: Džikevičius A. Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas // audrius@takas.lt

◆ kaupiamųjų pensijų sistema galėjo tapti dominuojančia ir užimti ženklia senatvės pensijų sistemos dalį. Tokiu būdu pensijų fondų žlugimas taptų itin skausmingas pensijų fondų dalyviams – būsimiems pensininkams. Be abejo, tai būtų nenaudinga ir valstybei, kuri turėtų priimti bent dalį atsakomybės fondų veiklos nesėkmės atveju.

Itin rizikinga buvo sukauptas pensijų lėšas laikyti kartu su įmonės lėšomis. Ši rizika lėmė vieno iš svarbiausių pensijų fondų veiklos principo – pensijų fondų lėšų atskyrimo nuo įmonės (fondo valdytojo) lėšų – formavimą. Nesant tokio atibojimo, finansinės nesėkmės ar nesąžiningumo atveju fondų valdytojai gali pasinaudoti sukauptomis pensijų lėšomis. Tačiau, kaip rodo valstybių praktika, ne visose iš jų pensijų fondų lėšos atskirtos nuo įmonės lėšų.

Pensinių fondų reguliavimas daugelyje valstybių buvo imperatyvus, t. y. valstybės nustatė pensijų sistemos kriterijus, sritis, investuojamos pensinių fondų lėšų sritis, išmokų pobūdį ir kt. Toks imperatyvus reguliavimas neigiamai veikė kaupiamųjų pensijų sistemos plėtrą, nesudarė sąlygų individualių įmonės poreikių tenkinimui. Esant tokiai situacijai, ėmė steigtis privatūs, t. y. esantys ne prie įmonių, pensijų fondai. Šių privačių pensijų fondų pagrindinis tikslas buvo pelnas iš pensinių įmokų investicinės veiklos.

Užsienyje pensijų fondai skiriasi tiek savo valdymo struktūra, tiek veiklos savarankiškumu ar įmokų mokėjimo būdu. Šią įvairovę leidžia suvokti 1 lentelėje pateikiama pensijų fondų klasifikacija.

1 lentelė

Pensijų fondų klasifikacija užsienio šalyse²⁷

PENSIJŲ FONDAI				
PAGAL VALDYMO STRUKTŪRĄ	PAGAL VEIKLOS SAVARANKŠKUMĄ	PAGAL DALYVAVIMĄ	PAGAL MOKĖJIMO BŪDĄ	PAGAL KAPITALĄ
Savitarpio pagalbos fondai	Viešieji	Savanoriškas Dalyvavimas	Apibrėžtų išmokų	Akcinės bendrovės
Atviri, valdomi kito subjekto	Privatūs	Privalomas Dalyvavimas	Apibrėžtų įmokų	Kooperatinės įmonės
Suformuoti draudėjų indėlių pagrindu				
Sąskaitos bankuose ar (draudimo) kompanijose				

²⁷ Lentelė paimta iš: Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Antrasis pataisytas leidimas. Kaunas: Technologija, 2005.

Privatūs pensijų fondai gali veikti įvairiais principais. Iš esmės pasaulyje egzistuoja trys privačių pensijų fondų sistemos (variantai)²⁸:

◆ anglosaksiškas pensijų fondo variantas.

◆ kai kurių Europos šalių, daugiausiai kalbančių vokiškai, pensijų fondo variantas (toliau – vokiškasis pensijų fondo variantas).

◆ JAV pensijų fondo variantas.

Tikslinga trumpai aptarti jų ypatumus.

Anglosaksiško pensijų fondo variantas turi juridinio asmens – vadinamojo trasto (angl. *trust* – pasitikėti) – statusą. Šio tipo pensijų fondai – privatūs arba mišrūs. Privatūs – tai nepriklausomai nuo valstybės veikiantys fondai, mišrūs – kai valstybė perima dalį fondų išipareigojimų, susidariusių dėl jų nemokumo.

Šio tipo pensijų fondų įkūrėjai yra įmonės (darbdaviai), juos valdo patikėtiniai (angl. *trustees*). Pastarųjų veikla reglamentuojama pagal vadinamąsias *prudent man* taisykles, t. y. sumaniai, rūpestingai ir kruopščiai. Pažeidus šias taisykles, valdytojai yra baudžiami.

Anglosaksiškieji pensijų fondai siekia finansinių ir socialinių tikslų, išlaikydami mažiausią investicijų riziką, tenkinančią fondo dalyvio poreikius, ir valstybės nustatytą reikalavimą metinėms palūkanoms už pensijų programų dalyvių pensijų įmokas. Socialiniai tikslai reiškia darbo jėgos išlaikymą įmonėje ar maksimalų bei saugų atstovavimą programos dalyvių interesams²⁹. Kadangi šie anglosaksiškieji fondai siekia pelno ne sau, o savo nariams, jie laikomi ne pelno siekiančiomis organizacijomis. Tuo šie pensijų fondai skiriasi nuo draudimo įmonių, turinčių savininkus ir siekiančių pelno.

Vokiškieji pensijų fondai yra privatūs, jų lėšos neatskirtos nuo įmonės lėšų. Vokiškieji fondai veikia pagal balansinių įnašų sistemą: pinigai realiai kaupiami nėra, pensijų išipareigojimams tik įrašomi į bendrą įmonės balansą. Pensijos finansuojamos iš paprastų įmonės įplaukų. Tokiems balansiniams mokėjimams taikomos mokestinės lengvatos, tačiau jie lieka įmonėje, ir įmonė jas naudoja kaip savo lėšas. Pagal šį modelį realus pensijų fondo valdymas yra darbdavio rankose. Jam valdyti skiriamas atsakingas asmuo, ir pensijų fondas valdomas kaip dar vienas įmonės (paprastai – stambios) padalinys. Taigi pensijų fondai kaip atskiras vienetas neegzistuoja, o įmonės, kuriose jie steigiami, turi akcinės bendrovės statusą.

²⁸ Plačiau apie tai: Nikitinas V. Pensijų fondų raida ir ypatybės // Jurisprudencija. Mokslo darbai, 2003, t. 40(32), p. 102.

²⁹ Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Antrasis pataisytas leidimas. Kaunas: Technologija, 2005, p. 141.

Vokškųjų pensijų fondų tikslai yra finansiniai, taigi jie yra pelno siekiančios organizacijos. Pensijų programų dalyvių lėšos investuojamos finansų rinkoje.

Lietuva yra perėmusi Vokietijos pensijų fondų sistemos modelį, vadinamąjį “Bismarko socialinio draudimo modeliu”. Būtent todėl tikslinga nušviesti kai kuriuos Vokietijos kaupiamųjų pensijų sistemos aspektus.

Vokietijoje pensijų sistema laikosi valstybės dotacijų ir mokesčių dėka. Demografinė Vokietijos situacija kelia susirūpinimą šios sistemos stabilumu, kadangi nuo 2000 m. Vokietijoje gimstamumas yra neigiamas, tad pensijų poreikiams skiriama tik 9,8 proc. pajamų³⁰. Tokiu būdu, atsižvelgiant ir į kitus faktorius (pavyzdžiui, valstybės biudžeto skolas), pensinio amžiaus žmonių išlaikymo našta tenka šiandienos ir ateities dirbantiesiems. Visuomenė sparčiai senėja: prognozuojama, kad Vokietijoje per artimiausius 40 metų 80 - mečių padvigubės, 90 – mečių – patrigubės, o 100 – mečių padaugės net 20 kartų. Taigi atitinkamai pailgėja ir pensijos gavimo laikas: jeigu prieš 40 metų pensininkas senatvės išmoką gaudavo 10 metų, tai dabar – net 16 metų³¹.

Vokietijoje sukurta papildomų įmonės pensijų draudimo sistema. Šioje sistemoje dalyvavimas nėra privalomas, skatinamas mažesniais mokesčiais ir mažesnėmis įmokomis, dažniausiai mokamomis per darbdavį. 46 proc. dirbančiųjų industrijoje ir versle draudžiasi papildomomis profesinėmis pensijomis, o bendrovėse, kuriose dirba daugiau kaip 5 000 žmonių, 90 proc. jų draudžiami pagal profesinių pensijų schemą³². Dalyvavimas įmonės pensijų draudimo sistemoje gali vykti keliais būdais³³:

- 1) *Direktzusage* sistema, kai darbdaviai į draudimo bendrovę (pensijų kasą, fondą) tiesiogiai perveda nuo darbuotojo darbo užmokesčio atskaitytą dalį, sudarančią draudimo įmoką; tokiu būdu laimimos mokesčių nuolaidos darbdaviams ir darbuotojams. Šiuo būdu pervedamas įmokas administruoja darbdaviai, prisiimdami riziką;
- 2) *Direktversicherung* – tiesioginis apdraudimas, kai darbdavys su gyvybės draudimo bendrove sudaro sutartį ir perveda įmokas nuo darbuotojo darbo užmokesčio;
- 3) *Pensionskassen* – dalyvavimas per pensijų kasas, kai darbdavys įmokas perveda į pensijų kasą;

³⁰ Miegel/<http://www.dia-vorsorge.de/downloads/Miegel.dpf>

³¹ Ten pat.

³² Ten pat.

³³ Ten pat.

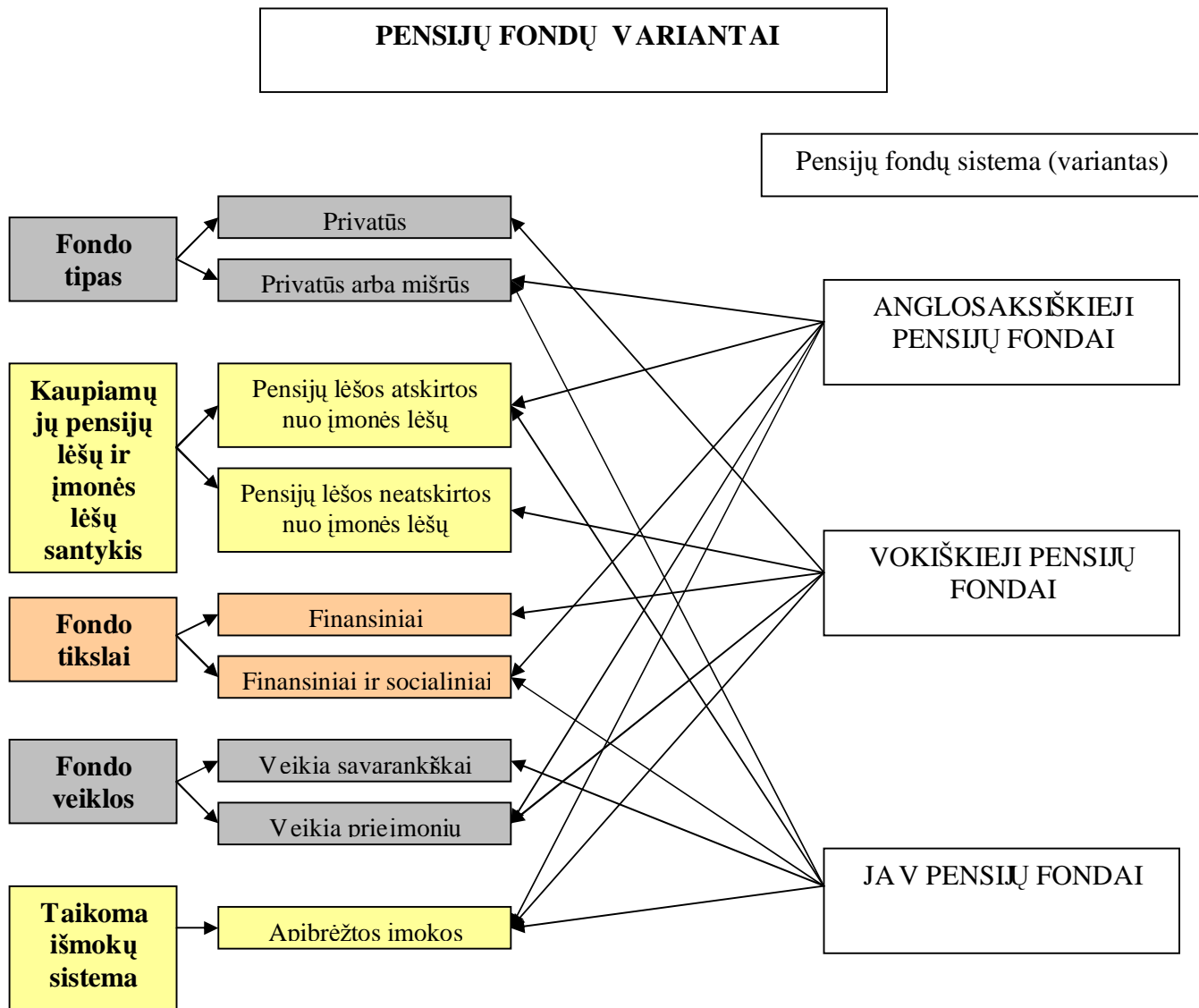
- 4) *Book reserve* – tai specifinė pensijų fondų sistema, kai įsipareigojimai pensininkams atsispindi tik įmonės balanse, bet realiai pinigai nekaupiami, o pensijos finansuojamos iš einamųjų įmonės įplaukų. Atidėjimai pensijoms gauna mokestines lengvatas ir pasilieka įmonėje. Šis dalyvavimo pensijų sistemoje būdas parankus įmonėms, kurios gali pensijų įmokas investuoti. Nežiūrint šio būdo rizikingumo, būtent šiam draudimo būdui priskiriami pokarinio Vokietijos suklestėjimo “laurai”.
- 5) *Unterstützungskassen* – pagalbinės kasos, kai viena ar kelios šias kasas išlaikančios įmonės teikia finansinę paramą teikiamoms draudimo paslaugoms finansuoti.

JAV pensijų fondo variantas, laikomas pačiu naujausiu, savo esme labai panašus į anglosaksiškąjį, todėl kai kurių autorių priskiriamas būtent šiai pensijų fondų sistemai. JAV vis populiariesni tampa individualūs veikiantys savarankiškai pensijų fondai, esantys ne prie įmonių. Šiuose fonduose pensijas gali kaupti visi, kuriuos tenkina siūlomos kaupimo sąlygos. Asmuo gali pasirinkti fondą ir sau palankią investavimo strategiją, o kaupiamosios pensijų įmokos yra gana mobilios. Dauguma JAV pensijų fondų veikia kaip investicinės bendrovės (tačiau naudojami pensijų fondams teikiamomis lengvatomis), o fondo turto valdymas perduodamas valdymo įmonei. Pensijų fondų struktūrą susideda iš juridškai savarankiškų dalių – paties fondo (*foundation*), kuriame kaupiamos pensijų įmokos ir jį valdančios įmonės (*Administratores des Foundos des Pensiones*). Svarbus šių fondų veikimo principas – pensijų lėšų atskyrimas nuo įmonės lėšų, leidžiantis minimizuoti riziką įmonės nemokumo atveju, užkertantis kelią įmonės administratorių piktnaudžiavimu sukauptomis lėšomis. Bankrutavus pensijų fondus valdančiai įmonei, lėšos perskirstomos kitoms pensijų fondus valdančioms įmonėms. Pensijų fondų sistema yra konkurencinė, t.y. dalyvis savo pageidavimu gali laisvai pereiti iš vieno pensijų fondo į kitą.

Visos aptariamos fondų sistemos pripažįsta *apibrėžtų išmokų* taikymą. Pasirinkus apibrėžtų išmokų draudimo schemą, sudaroma pensijų sutartis, nustatomas norimos pensijos dydis ir pagal jį apskaičiuojamos įmokos. Tačiau toks pensijų išmokėjimo mechanizmas tinka tik ekonomiškai stabiliomis sąlygomis. Ekonominio stabilumo nebuvimas daro neįmanomu metinių įmokų sumos apskaičiavimą. Apibrėžtų įmokų sistemai būdingas administravimo paprastumas, didesnis mobilumas, t. y. pensijų sąskaitos lėšos prireikus gali būti pervestos iš vieno fondo į kitą. Apibrėžtų išmokų schemoje tai padaryti sudėtingiau, kadangi orientuojamasi į galutinę pensiją pagal priešpensinį uždarbį³⁴.

³⁴ Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Antrasis pataisytas leidimas. Kaunas: Technologija, 2005, p. 140.

Taigi, galima teigti, kad užsienio valstybėse pensijų fondai skiriasi tiek savo tipu, tiek veikimo sfera, tiek keliamais tikslais ir pan. Šią įvairovę padės geriau suvokti 1 paveiksle pateikiama schema.

1 pav. Pensijų fondų užsienio valstybėse sistemų ypatumai³⁵

³⁵ Schema sudaryta darbo autorės

Pensijų fondai iš kitų finansinių institucijų pradėti išskirti nuo 1990 m. 1991 m. parengta, tačiau nepriimta Europos Tarybos pensinių fondų direktyva. Nepriimta ir 1995 m. pasiūlyta Europos Tarybos direktyva, užtikrinant migruojančių darbininkų (realizuojančių judėjimo laisvę) papildomų pensijų teises. 1996 m. pavasarį sudarytos "Interservices" grupės papildomų pensijų sistemai nagrinėti.

Per daug nesigilinant į visus aptariamų pensijų fondų sistemų niuansus (tai ir nėra tyrimo dalykas), galima identifikuoti svarbiausius veiksnius, apibūdinančius pensijų fondų veiklą: tai - fondo tipas (privatus ar privatus bei mišrus), keliami tikslai (jie yra grynai finansiniai arba finansiniai su socialiniu elementu), fondo veiklos sritis (veikia savarankiškai arba prie įmonių), kaupiamųjų pensijų lėšų ir įmonės lėšų santykis (šios lėšos gali būti atskirtos arba ne), taikomos išmokos (jos yra apibrėžtos).

Darbo autorės nuomone, prioritetiniu veiksniu vystant pensijų fondų veiklą turėtų būti fondo tipas. Esant mišraus tipo pensijų fondams valstybė prisiima dalį atsakomybės esant fondo nemokumui. Ne mažiau reikšmingas ir itin glaudžiai susijęs su pastaruoju veiksniu – kaupiamųjų lėšų ir įmonės lėšų santykis. Tik esant šių lėšų atribojimui galima sąžininga pensijų fondų veikla.

Apibendrinant kaupiamųjų pensijų raidos ir modelių apžvalgą, galima teigti, kad pensijų fondų, atsiradusių XIX amžiuje veikla ilgainiui išstobulėjo. Pirmieji pensijų fondai buvo kuriami prie įmonių, vėliau steigiami privatūs fondai. Poreikis sukurti stabilią kaupiamųjų pensijų sistemą visų pirma buvo siejamas galimais skaudžiais socialiniais padariniais, kuriuos nepasiteisinus lūkesčiams tektų kompensuoti valstybei. Viena iš sąlygų ir teisinės apsaugos garantijų turėtų būti kaupiamųjų pensijų lėšų atribojimas nuo fondų (įmonių) lėšų. Priešingu atveju būtų suteiktos sąlygos fondų valdytojų piktnaudžiavimui, kuris galėtų lemti fondų žlugimą, kartu – itin skaudžias socialines pasekmes kaupiamųjų pensijų fondų dalyviams – būsimiems pensininkams. Tačiau užsienio valstybėse egzistuojantys kaupiamųjų pensijų sistemų modeliai rodo, kad kai kuriose valstybėse pensijų lėšos neatribojamos nuo įmonės lėšų.

1.2. Kaupiamosios pensijos kaip antroji Lietuvos pensijų sistemos reformos pakopa

Kaupiamųjų pensijų sistemos atsiradimas Lietuvoje – tai vadinamosios antrosios pakopos pensijų sistemos reformos rezultatas. Svarbiausiu pensijų reformos sistemos uždaviniu laikytas siekis įvesti pensijų kaupimą pensijų fonduose, nedidinant pensijų draudimui skirto tarifo – dalį dabartinio einamųjų įmokų sistemos socialinio draudimo tarifo skirti kaupiamajam pensijų draudimui pensijų fonduose.

Siekiant suvokti kaupiamųjų pensijų Lietuvoje tikslus ir esmę, būtina trumpai aptarti visą mūsų šalyje egzistuojančią pensijų sistemą ir jos reformavimą, apžvelgti svarbiausias pensijų fondų veiklos nuostatas.

Poreikis radikaliai reformuoti egzistuojančią socialinio draudimo sistemą Lietuvoje išryškėjo po nepriklausomybės priėmimo. Jau 1990 metais buvo priimtas Valstybinio socialinio aprūpinimo pagrindų įstatymas, kuriuo valstybinio socialinio draudimo organizavimo funkcijos priskirtos Vyriausiajai valstybinio socialinio draudimo valdybai prie Socialinės apsaugos ministerijos.

Valstybinį socialinį draudimą Lietuvoje vykdo Valstybinio socialinio draudimo fondas (toliau – SODRA), turintis savarankišką biudžetą, į kurį renkamos privalomos valstybinio socialinio draudimo įmokos. Šių įmokų tarifą nustato Lietuvos Respublikos biudžeto įstatymas³⁶. Iš surinktų lėšų apdraustiems asmenims mokamos senatvės, našlių ir našlaičių pensijos, įvairios pašalpos ir kompensacijos. Teisė gauti socialinio draudimo išmokas priklauso tik tiems asmenims, kurie tam tikrą įstatyme numatytą laikotarpį dirbo ir mokėjo valstybinio socialinio draudimo įmokas. Asmenys, nemokėję tokių įmokų, gali tikėtis socialinės valstybės paramos.

Pensijų sistemos reforma Lietuvoje pradėta įgyvendinti 1995 metais dviem etapais. Pirmajame etape reformuota pagrindinė - socialinio draudimo einamojo finansavimo pensijų sistema. Reforma buvo siekiama griežtai įgyvendinti socialinio draudimo principus. Teisė į pensijas griežčiau susieta su valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokų dydžiais. Pakelta senatvės pensijos amžiaus riba: iki reformos ji buvo 55 metai moterims ir 60 metų vyrams; dabar -

³⁶ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2006 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas // Valstybės žinios, 2006, Nr. 10 – 464.

vyrams 62,5 metai, moterims - 60 metų³⁷. Lietuvos laisvosios rinkos instituto (LLRI) viceprezidentė G. Steponavičienė teigia nenustebsianti, jeigu artimiausiu metu atsirastų įstatymų projektai, kuriais būtų numatoma ilginti pensinį amžių, nes Lietuvoje šis amžius yra trumpas. Pasak jos, tokie pasiūlymai yra svarstomi tik Europos šalyse³⁸.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 metais patvirtintoje pensijų sistemos reformos koncepcijoje formuluojami šie pensijų sistemos reformos tikslai:

- 1) pakeisti pensijų sistemą taip, kad sulaukę pensinio amžiaus žmonės gautų didesnes pajamas negu iki šiol, tačiau persikirstymas būtų ne padidintas, bet sumažintas;
- 2) finansiškai subalansuoti socialinio draudimo įmokų sistemą taip, kad ji artimiausiais metais galėtų veikti be finansinio deficito;
- 3) paskatinti taupymą šalyje ir sumažinti mokesčių vengimą.

Šiuo metu reformuotą, senatvės pensijas užtikrinančią Lietuvos pensijų sistemą sudaro trys pakopos (2 pav.)³⁹:

- 1) **pirmosios pakopos** pensijos finansuojamos einamųjų mokėjimų principu ir valstybės administruojamos (valstybinio socialinio draudimo ir kitos iš valstybės biudžeto mokamos pensijos) (privalomas dalyvavimas, kaupiama SODROJE). Šiuo draudimu draudžiami asmenys, dirbantys pagal darbo sutartis ir mokantys įmokas visai (pagrindinei ir papildomai) senatvės pensijai. Asmenys, mokantys nustatyto dydžio įmokas į socialinio draudimo fondą, yra apdraudžiami visai socialinio draudimo pensijai, ligos ir motinystės socialiniu draudimu, draudimo nuo nedarbo ir nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu bei sveikatos draudimu. Statistikos departamento duomenimis, socialinio draudimo senatvės pensijai draudžiami apie 83 proc. užimtų Lietuvos gyventojų⁴⁰ Užimtais laikomi asmenys, turintys užimtumo statusą: darbdaviai, savininkai, samdomi darbuotojai, šeimos įmonėje dirbantys, gaunantys ir negaunantys

³⁷ Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas. Valstybinio audito ataskaita. Vilnius: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba (VSDFV), 2005, p. 5 // Prieiga per internetą: www.std.lt

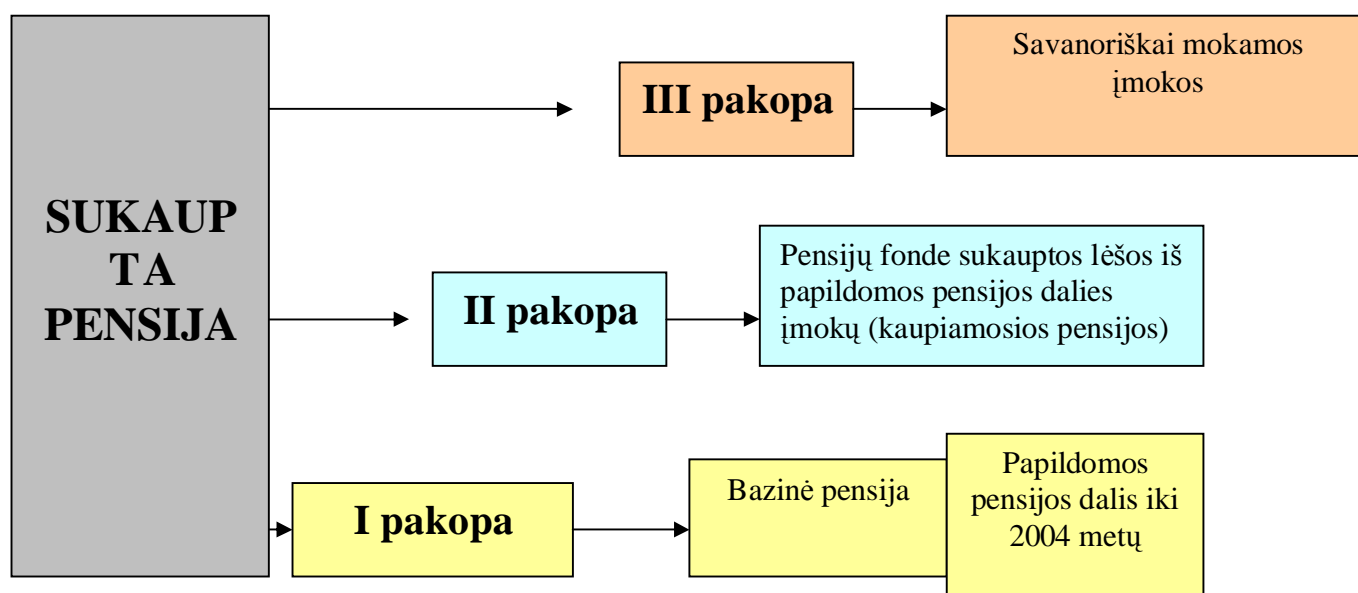
³⁸ Ekspertų nuomonės dėl minimalaus darbo užmokesčio ir pensijų didinimo skiriasi // Prieiga per internetą: http://www.politika.lt/index.php?cid=9301&new_id=4842

³⁹ Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas. Valstybinio audito ataskaita. Vilnius: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba (VSDFV), 2005, p. 8 // Prieiga per internetą: www.std.lt

⁴⁰ Užimtais gyventojais laikomi tiriamojo amžiaus asmenys, kurie tiriamąją savaitę dirbo net kokį darbą ne trumpiau kaip 1 valandą, už kurį gavo darbo užmokesį pinigais arba natūra (maisto produktais ar kitais gaminiais) ar tuėjo pelno (pajamų). Tai visi asmenys, turintys užimtumo statusą: darbdaviai, savininkai, samdomi darbuotojai, šeimos įmonėje dirbantys, gaunantys ir negaunantys atlyginimą šeimos nariai, asmenys, dirbantys sau // www.std.lt

atlyginimą šeimos nariai, asmenys, dirbantys sau. Taigi, valstybinio socialinio draudimo pensijų sistema įvardijama “pagrindiniu pensinio aprūpinimo instrumentu”⁴¹.

2) **antrosios pakopos** - savanoriškosios kaupiamosios pensijos, kaupiamos atvirose pensijų fonduose, privačiai administruojamos;

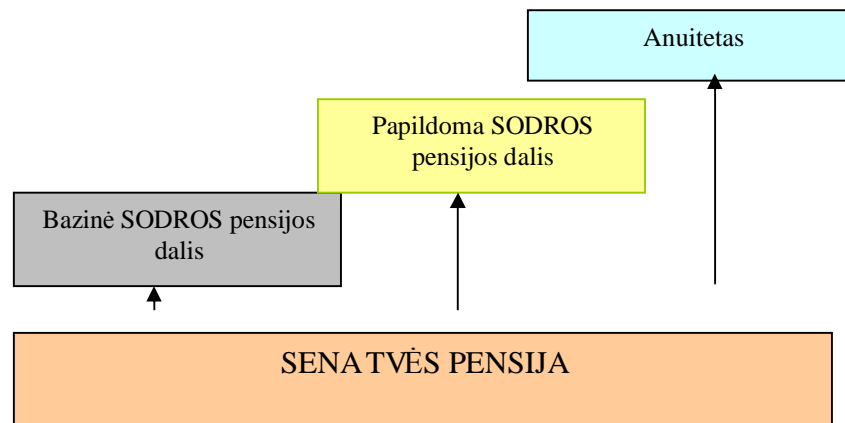
2 pav. Lietuvos pensijų sistema remiantis trimis reformavimo pakopomis⁴²

Kaupimo būdu sukauptos pensijos vidinę struktūrą sudarys trys dalys 3 (pav.): 1) bazinė valstybinio socialinio draudimo senatvės pensija, kurios dydis priklausys nuo infliacijos tempų; 2) papildoma valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijos dalis, kurios dydis daugiausiai priklausys nuo darbo užmokesčio augimo; 3) anuitetas, t. y. periodinė išmoka, pensijų fondų dalyvio gaunama iš kaupiamųjų pensijų fondų. Anuiteto dydis neabejotinai priklausys nuo daugelio veiksnių: kapitalo grąžos, administravimo išlaidų, infliacijos tempų ir kt.

Apie šią pakopą išsamiai bus kalbama vėliau, kadangi tai – tyrimo objektas;

⁴¹ Skučienė D. Pensijų sistemos poveikis socialinei – ekonominei nelygybei Lietuvoje. Daktaro disertacija [Rankraštis]: socialiniai mokslai, sociologija (05S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005, p. 65.

⁴² Schema sudaryta autoės remiantis V alstybinio audito ataskaita, 2005.

3 pav. Kaupiamųjų pensijų fondų dalyvių senatvės pensijos struktūra

3) **trečiosios pakopos** – savanoriškosios kaupiamosios pensijos gyvybės draudimo įmonėse ar pensijų fonduose, norintiems sukaupti daugiau nei gali užtikrinti pirmosios dvi linijos.⁴³ Tai – kaupimas iš savų, o ne iš SODROS lėšų. Trečiąja pakopa siekiama asmenims suteikti daugiau pajamų nei numatyta pirmojoje ir antrojoje pensijų sistemos pakopose⁴⁴. Šis pensijų kaupimas orientuotas į didesnes pajamas turinčius asmenis. Ekspertai abejoja šios pakopos aprėpties gausumu pastaruoju metu, tačiau taip pat daroma prielaida, jog šioje pakopoje pensijas kaupiantys asmenys neabejotinai bus aukštesnėje pajamų hierarchijos pozicijoje⁴⁵. Trečiosios pakopos stipriąja puse galima laikyti ir tai, kad joje galės dalyvauti asmenys, kurie negali dalyvauti antrojoje kaupimo pakopoje, t. y. asmenys, draudžiami tik bazinei pensijai (pagal verslo patentus dirbantys asmenys).

2007 m. pabaigoje Lietuvoje veikė 9 trečiosios pakopos pensijų fondai. Tačiau ekspertai pastebi, jog, nežiūrint į teisės suteikimą laisvai rinktis įmokos dydį ir lėšų investavimo būdą, esant neramiai situacijai akcijų rinkose, šie pensijų fondai duoda mažiau naudos nei kiti. Statistiniai

⁴³ Skučienė D. Pensijų sistemos poveikis socialinei – ekonominei nelygybei Lietuvoje. Daktaro disertacija [rankraštis]: socialiniai mokslai, sociologija (05S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005, p. 61.

⁴⁴ Vilutytė K, Valužis K. Teoriniai pensijų modeliai ir jų taikymas Lietuvoje. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2005.

⁴⁵ Skučienė D. Pensijų sistemos poveikis socialinei – ekonominei nelygybei Lietuvoje. Daktaro disertacija [rankraštis]: socialiniai mokslai, sociologija (05S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005, p. 64.

duomenys rodo, kad per 2007 metus trečiosios pakopos pensijų fondų dalyvių pagausėjo 7,7 proc., tačiau 2006 metais šis augimas siekė net 53 proc. Pasak Vertybinių popierių komisijos (VKP) pirmininkės V. Nausėdaitės, savanoriškojo pensijų kaupimo dalyvių skaičiaus mažėjimas susijęs ne tik su neramumais pasaulio akcijų rinkose, bet ir su konkurencija, kurią trečiosios pakopos pensijų kaupimo fondams pernai darė investicinis gyvybės draudimas. “Nors atlyginimai kilo, didėjusios palūkanos ir infliacija mažino kai kurių gyventojų galimybes taupyti”, - teigia ji⁴⁶.

Taigi, antrosios pakopos kaupiamosios pensijos laikomos alternatyva valstybiniam socialiniam draudimui. Pagal aprėptį šiai pakopai teikiama antroji vieta po privalomojo socialinio draudimo. Sprendimą privačiai kaupti pensijas jau nuo pat reformos pradžios padarė nemažai Lietuvos gyventojų. Iki 2003 m. lapkričio 4 d. SODRA užregistravo 149,8 tūkst. sutarčių tarp asmenų ir pensijų kaupimo bendrovių⁴⁷. Iki 2004 m. liepos 1 d. per du pensijų kaupimo sutarčių etapus Lietuvoje buvo pasirašyta 595 398 sutarčių⁴⁸. 2004 metais pensijų kaupime dalyvavo 45,3 proc. visų apdraustų socialiniu draudimu asmenų⁴⁹, privačioms pensijų kaupimo bendrovėm buvo pervesta 178,5 mln. Lt.⁵⁰ 2006 m. buvo pasirašyta dar 100 tūkst. pensijų kaupimo sutarčių. 2007 m. pradžioje pensijų kaupime dalyvavo jau 786 tūkst. (apie 63 proc.) visų apdraustųjų⁵¹.

Galima pastebėti vyriausybės susirūpinimą ir tendenciją pensijų fondų dalyvius geriau informuoti apie galimą investicinę riziką, apsaugoti vyresnio amžiaus dalyvius nuo netinkamų investavimo strategijų. 2006 metų Vyriausybės ataskaitoje pažymėta, jog siekiant užtikrinti sėkmingą ir finansiškai stabilų kaupiamosios pensijų sistemos funkcionavimą, 2006 m. šios reformos finansavimui iš Rezervinio (stabilizavimo) fondo buvo skirta 248,5 mln litų, t.y. 98,6 mln. litų daugiau nei 2005 m. Taip pat buvo priimtas sprendimas kelti visuomenės finansinių žinių lygį, kad pensijų kaupimo dalyviai geriau suvoktų galimą investicinę riziką, privalomai informuoti priešpensinio amžiaus dalyvius apie galimybę dalyvauti mažesnės investicinės rizikos pensijų fonduose ir apie galimą riziką kitų investavimo strategijų pensijų fonduose. Pensijų kaupimo

⁴⁶ Žvirblytė J. Pensijos draudimas uždarbiu nežavi // Lietuvos žinios, 2008 03 31, “Verslo orbita”, p. 18.

⁴⁷ Ragauskaitė R. Pensijų reforma – ant populiarumo bangos // Pensijų reforma, 2003 m. lapkričio 8 d, p. 4 - 6.

⁴⁸ Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 77.

⁴⁹ Šaltinis: www.socmin.lt Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba

⁵⁰ Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 77.

⁵¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 03 21 nutarimas Nr. 307 dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui // Valstybės žinios, 2007, Nr. 38 – 1418.

bendrovėms numatyta prievolė supažindinti pensijų fondo dalyvius su investavimo į pensijų fondus rizikos palyginimu⁵².

Teisiniai kaupiamųjų pensijų pagrindai siejami su Pensijų sistemos reformos įstatymo⁵³ priėmimu 2002 metais, 1999 metų Lietuvos Respublikos pensijų fondų įstatymu. Dabar pensinį kaupimą reglamentuoja 2004 m. liepos 4 d. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas⁵⁴ ir Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas⁵⁵.

Antroje pensijų reformos pakopoje įtvirtintas draudimo įmokos dalies kaupimas, užtikrinantis Lietuvos Respublikos gyventojų papildomas pajamas senatvėje, numatyti pagrindiniai pensinio kaupimo principai. Taigi, įsigaliojus aptariamam įstatymui, asmenys, privalomai draudžiami valstybiniu socialiniu pensijų draudimu pagrindinei ir papildomai pensijos daliai gauti, išskyrus asmenis, sulaukusius senatvės pensijos amžiaus, įgijo teisę savanoriškai tapti pensijų fondo dalyviais ir kaupti pensijų kaupimo bendrovėse⁵⁶. Pensijų kaupimas vyksta pensijų fonduose.

Nuo 2004 metų pradėtoje pensijų kaupimo veikloje gali dalyvauti dvi kategorijos asmenų:

- ◆ asmenys, apdrausti socialinei draudimo pensijai, kurie nemoka papildomų įmokų (kaupimo įmokos išskaitomos iš SODROS įmokų);

- ◆ asmenys, kurie turi mokėti papildomas socialinio draudimo įmokas – tai individualių įmonių savininkai, tikrųjų ūkinių bendrijų nariai, komanditinių ūkinių bendrijų tikrieji nariai, individualia veikla besiverčiantys asmenys).

Atkreiptinas dėmesys, kad tam tikros kategorijos asmenys neturi galimybės dalyvauti kaupiant antrosios pakopos pensijas: tai - asmenys, besiverčiantys individualia veikla turėdami verslo liudijimą.

Pensinis kaupimas negali būti tapatinamas su asmeniniu investavimu ar banko indėliu, kadangi šias kategorijas skiria keli esminiai bruožai: į pensijų fondus mokama jau iš sumokėtų SODROS mokesčių, nedarant papildomų įmokų; šiomis įmokomis asmuo negali asmeniškai

⁵² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 03 21 nutarimas Nr. 307 dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui // Valstybės žinios, 2007, Nr. 38 – 1418.

⁵³ Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 123 – 5511

⁵⁴ Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 75 - 3472.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas // Valstybės žinios, 1999, Nr. 55 – 1762; Valstybės žinios, 2003, Nr. 75 – 3473.

⁵⁶ Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas. Valstybinio audito ataskaita. Vilnius: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba (VSDFV), 2005, p. 8.

disponuoti. Iš fondų galima tikėtis didesnio pajamingumo nei iš indėlių, tačiau šis kaupimas susijęs ir su didesne rizika.

Tendencija reformuoti pensijų kuriant kaupiamųjų pensijų sistemą būdinga daugeliui valstybių. Pensijų reformos idėja prieš daugiau kaip dvidešimt metų gimė Čilėje, kurios praktika tapo pavyzdžiu daugeliui valstybių, pasiryžusių reformuoti savo pensijų sistemas⁵⁷. Apskritai Čilės socialinė ir teisinė sistema laikoma pažangiausia iš Lotynų Amerikos šalių. Pavyzdžiui, šios šalies CK (1855 m.) buvo sėkmingai apjungti prancūzų civilinės teisės šaltiniai ir tradiciniai romėnų teisės institutai, įtvirtintos kai kurios ispanų civilinės teisės kategorijos. Čilės civilinio kodekso struktūra laikoma tobulesne nei Prancūzijos CK struktūra – šis kodeksas tapo pavyzdžiu daugeliui Lotynų Amerikos šalių (Ekvadoro, Kolumbijos, Venesuelos, Urugvajaus ir kt.) civiliniams kodeksams⁵⁸.

Po Čilės palaipsniui pensijų reformos buvo įgyvendinamos kitose valstybėse (pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje 1986 m.). Darbo autorės nuomone, kaupiamųjų pensijų sistemos atsiradimo tikslingumą rodo tai, jos imtos kurti ne tik postsovietinėse valstybėse, reikalaujančios radikalių reformų visose visuomeninio gyvenimo srityse, o ir senas tradicijas turinčiose Europos šalyse.

Intensyviausia pensijų reformų banga Europoje prasidėjo tik apie 2000 metus. Galima teigti, kad šias reformas lėmė panašios priežastys: sudėtingi socialiniai, ekonominiai, demografiniai procesai. Pavyzdžiui, Švedijoje, kurioje labiausiai išvystyta socialinė apsauga, privačius pensijų fondus buvo nuspręsta kurti 2002 metais. Švedijoje pensijų reformą palaikė net 85 proc. Švedijos parlamento⁵⁹. Šveicarijoje pensijų reformos akstinu tapo siekiai net kelis kartus sumažinti bazinę pensiją (nuo 4500 iki 1000 EUR). Privatus pensinis draudimas, leidžiantis gauti didesnę pensiją, plačiai taikomas Olandijoje, Danijoje, Airijoje. Pavyzdžiui, Olandijoje 2001 m. tokiu būdu buvo apdrausti 91 procentas gyventojų⁶⁰. Daugiausia pensijų fondų (apie milijoną) yra JAV (sutelkta apie 70 proc. pasaulio pensijų fondų lėšų). Didžiosios Britanijos ir Japonijos pensijų fondų lėšos

⁵⁷ Ruseckas T. Pensijų reformos traukinys: š Lotynų Amerikos – į Europą // Pensijų reforma, 2003 m. lapkričio 8 d. p. 8.

⁵⁸ Saidov A. Ch. Sravmitel'noje pravovedenije: osnovnyje pravovyje sistemy sovremennosti [red. A. V. Tumanov]. Maskva: Jurist, 2005, p. 194.

⁵⁹ Ruseckas T. Pensijų reformos traukinys: š Lotynų Amerikos – į Europą // Pensijų reforma, 2003 m. lapkričio 8 d. p. 8.

⁶⁰ Ten pat, p. 8.

sudaro apie 8 proc. pasaulio pensijų fondų lėšų. Europos pensijų fondų lėšos sudaro 1,5 trilijono ekiu ir manoma, kad iki 2020 lėšos padidės keturis kartus⁶¹.

Postovietinėse šalyse pensijų reforma prasidėjo kartu su kitų sričių reformomis, įtakojama panašių, visoms postsovietinėms valstybėms būdingų priežasčių: socialinės, demografinės krizės, didelių šešėlinės ekonomikos mastų, didėjančios socialinės diferenciacijos, bedarbystės ir pan. galima pritarti mokslo literatūroje išsakytai nuomonei, kad postovietinėse valstybėse poreikis reformuoti pensijas buvo didesnis nei išsivysčiusiose valstybėse, kadangi šių valstybių pensijų sistema baigia sugriūti⁶².

Galima pastebėti, kad Lietuvoje pensijų sistemos reforma pradėta vėliau nei kitose valstybėse. 1994 metais pensijų sistemas reformavo Vengrija ir Čekija, pasirinkusios skirtingus pensijų sistemos modelius: Čekijoje įsteigtos pensijų fondų akcinės bendrovės (pensinis kaupimas vykdomas savanoriškai), Vengrijoje – savitarpio pagalbos fondai (pensinis kaupimas vykdomas privalomai). Nuo 1999 metų pensijų fondai veikia Estijoje, nuo 2001 metų – Latvijoje⁶³.

Kaupiamųjų pensijų sistema Europos Sąjungos valstybėse sutinkama palankiai ir skatinama teikiant tiesioginę finansinę paramą, neapmokestinant pajamų.

Apibendrinant poskyrį galima reziumuoti, jog Lietuvoje, kaip ir daugelyje pasaulio šalių, egzistuojančią pensijų sistema pagal savo tikslus yra dvilypė, apimanti: 1) socialinio draudimo senatvės pensijų sistemą, kurios tikslas orientuotas į minimalaus pragyvenimo lygio visiems pensininkams užtikrinimą; 2) kaupiamųjų pensijų sistemą, kuria siekiama, kad senatvėje pragyvenimo lygis radikaliai nesiskirtų nuo gyvenimo lygio ikipensiniu gyvenimo laikotarpiu. Žmonėms sudarytos galimybės aktyviai įtakoti savo būsimas senatvės pajamas tampant kaupiamųjų pensijų fondų dalyviais. Kaupiamųjų pensijų sistemos sukūrimo “stipriąja” puse galima laikyti tai, kad sukauptos pensijos dydžiui netaikomas lygiavos principas – šiuo atveju, priklausomai nuo įmokų, asmuo gali garantuoti geresnį pragyvenimo lygį (bent tikisi tokios galimybės) pagal savo poreikius. Silpnoji pusė – kaupimo rezultatų neaiškumas, galimas lūkesčių nepasiteisinimas. Kaupiamosiomis pensijomis suinteresuota tiek valstybė, tiek būsimieji pensininkai ir darbdaviai.

⁶¹ Ruseckas T. Pensijų reformos traukinys: š Lotynų Amerikos – į Europą // Pensijų reforma, 2003 m. lapkričio 8 d. p. 8.

⁶² Džikevičius A. Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas // audrius@takas.lt, p. 20.

⁶³ Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Kaunas: Technologija, 2005, p. 148.

2. KAUPIAMŲJŲ PENSIJŲ SISTEMA SOCIALINIŲ SANTYKIŲ KONTEKSTE. GALIMOS RIZIKOS

Būtinybė įvykdyti pensijų sistemos reformą buvo akivaizdi ir neišvengiama, sąlygojama įvairiausių socialinių, ekonominių, demografinių ir kitų reiškinių – tai rinkos ekonomikos dėsniai, dideli šešėlinės ekonomikos mastai, mokesčių vengimas, masiški įmonių ir bankų bankrotai, išaugusi bedarbystė, gilėjanti turtinė diferenciacija, demografinė krizė, didžiulė emigracija, nepasitikėjimas valstybės vykdoma politika ir pan.

Kaip jau minėta, užsienio valstybėse egzistuojantys pensijų fondų modeliai savo veikloje kelia dvejopus tikslus – *finansinius* ir *socialinius* (anglosaksiškasis ar JAV variantas) arba tik finansinius (vokiškasis variantas). Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje daugiau perimta vokiškojo pensijų fondo modelio sistema, galima teigti, jog lietuviškieji pensijų fondai siekia tik finansinių tikslų. Tokiu būdu iš šių tikslų eliminuojamas socialinis elementas. Darbo autorės nuomone, tai reiškia, kad socialiniame faktoriuje kyla didžiausia rizika pensijų fondų nemokumo atveju. Tai neišvengiamai neigiamai paveiktų šalies socialinį gyvenimą, dar labiau nei iki šiol pagilintų negatyviausius socialinius reiškinius: turtinę diferenciaciją ir su ja susijusį piliečių nepasitikėjimą ne tik pensijų sistema, bet visa valstybės socialine politika.

Reikia pastebėti, kad Europos Sąjungos teisės aktuose “pensijų fondo” sąvokos apibrėžimas yra problemiškas būtent dėl fondų prigimties dvilypumo, t. y. egzistuojančio “pelno siekimo” ir “nesiekimo pelno” elementų. Fondai yra pelno (finansinių tikslų) siekianti organizacija, kuri kartu turi nesiekiančios pelno institucijos statusą⁶⁴. Europos Sąjungos sutarties⁶⁵ 58 straipsnyje teigiama, kad pensijų fondas yra *ne pelno* organizacija, valdanti schemą, papildančią pagrindinę privalomąją schemą, veikianti kaupimo principu, tačiau pagal taisykles, nustatytas valstybinės valdžios, yra ekonominis vienetas (įmonė). Tai aktualizuoja klausimą: ar vis dėl to pensijų fondai Lietuvoje kelia išskirtinai tik finansinius tikslus?

Darbo autorė mano, jog tai itin reikšminga atsižvelgiant į tai, kad pensijų fondų veiklą reglamentuojančiuose Lietuvos įstatymuose teigiama, kad jie sudaro teisinį pagrindą *padidinti* kaupiamųjų pensijų sistemoje dalyvaujančių asmenų pajamų lygį senatvėje. Vadinasi, asmenys turi teisėtus lūkesčius, kad šios pajamos senatvėje iš tikrųjų padidės. Pastarasis – *teisėtų lūkesčių* -

⁶⁴ Džikevičius A. Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas // audrius@takas.lt, p. 17.

⁶⁵ Europos Sąjungos sutartis // Pagrindinės Europos Sąjungos sutartys. Vilnius: Teisės informacijos centras, 2004.

principas ne kartą akcentuotas Konstitucinio Teismo nutarimuose sprendžiant dėl socialinės apsaugos klausimus reglamentuojančių teisės normų atitikties konstitucinėms normoms. Pavyzdžiui, visiškai neseniai teisiškai išspręstas nuo 1995 metų besitęsiantis konfliktas tarp valstybės valdžios ir pensininkų, kai pensijų reformos įstatymais (1995 ir 2002 metų) dirbantiems pensininkams buvo “atimta” pensijos dalis, t. y. imta mokėti ne visa iki šiol mokėta ir priklausanti valstybinė socialinio draudimo pensija. Bandytas reformuoti pensijų sistemą, neteisėtai “apkarpančią” dirbančiųjų pensininkų pensijas baigėsi pastarųjų pergale. Konstitucinis Teismas 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimu⁶⁶ Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymo normas, kuriomis pensininkams buvo sumažinta pensija, pripažino prieštaraujančiomis Konstitucijai. Konstitucinis Teismas suformulavo, ir kokios konstitucinės normos buvo pažeistos tokiu įstatyminiu reguliavimu: Konstitucijos 52 straipsnyje įtvirtinta teisė gauti visą paskirtą ir iki tol mokamą invalidumo pensiją, taip pat teisėtą lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo ir teisinio saugumo, konstitucinis teisinis valstybės principai.

Darbo autorės nuomone, aptariame kontekste ypač reikšmingi teisėtų lūkesčių, teisinio tikrumo ir teisinio saugumo principai, kurių jokių būdu negalima ignoruoti kalbant apie kaupiamųjų pensijų fondų sistemą ir galimas šių fondų veiklos pasekmes. Tai ypač aktualu atsižvelgiant į tai, jog **vienas svarbiausių kiekvienos valstybės uždavinių – būti socialine valstybe**. Kiekvienas įstatymų leidėjų žingsnis, kiekviena reforma (tai pat – pensijų sistemos) turi būti vertinama per socialumo, socialinio teisingumo prizmę. Taigi, siekiant atskleisti darbo temą, visų pirma būtina aptarti tokias kategorijas kaip “socialumas”, “socialinė valstybė”, įvertinti teisingumo ir socialinio teisingumo sąvokų santykį.

2.1. Socialumas, kaip svarbiausias demokratinės valstybės siekis ir principas

Socialumo sąvoka apibrėžiama per žmonių bendravimo sampratą. Pastaroji sąvoka apima vidinius, socialinius, dorovinius – psichologinius mechanizmus, dėsnius ir taisykles, kodus ir

⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 12 03 nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo “Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo” nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 11 18 nutarimu Nr. 1156 patvirtintų valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1994 07 18 redakcija) // Valstybės žinios, 2003, Nr. 115 – 5221.

šifrus⁶⁷. Bendravimas yra visuomenės egzistavimo sąlyga, be jo nebūtų visuomenės⁶⁸. Bendrauti žmones skatina įvairūs socialiniai poreikiai, kadangi bendravimas - jų socialinių poreikių išraiška. Tai – bendrumo (priklausymo), saugumo, laimėjimų, savęs įtvirtinimo, savigarbos, savo vertės pajautimo, dominavimo, pripažinimo, pranašumo, saviaktualizacijos, saviraiškos, prierašumo, meilės ir kiti įvairūs poreikiai⁶⁹. Visų (ar daugumos) šių poreikių patenkinimas sąlygoja optimalius, gerą prasmę traktuojamus socialinius santykius. Pasak teisės sociologo V. Šlapkausko, žmonės bendrauja siekdami vieno tikslo – kurdami ir realizuodami materialines gėrybes ir kultūros vertybes. Jos pasiekiamos tik veikiant drauge (bendrai ir sutartinai)⁷⁰.

Žmonėms bendraujant įvairiais tikslais atsiranda ir jų socialinės sąsajos. Žmogaus buvimas socialine asmenybe, t. y. jo socializacija – tai tapimas visuomenės žmogumi, adaptavimasis ir gyvenimas visuomenėje pagal visuotinai priimtas moralės, dorovės, etikos normas. "Žmonėms dirbant kartu susiformuoja ir jų socialinė sąsaja, kuri remiasi tarpusavio pasitikėjimu. Pastarasis realizuojamas skirtingomis formomis: organizaciniais, teisiniais, draugystės santykiais. Žmonės bendrauja susijungę į bendrijas, kurios gali pasiekti bendruomenės lygį. Kai kalbame apie bendruomenę, ypač klasikine prasme, turime galvoje žmonių socialinę sąsają, realizuojamą draugystės santykiais. Todėl ir dabar įmanomos bendrijos, kurios narius sieja ne tik formalūs organizaciniai ir teisiniai santykiai, bet ir draugystė", - teigia V. Šlapkauskas⁷¹. Darbo autorės nuomone, atsižvelgiant B. Persingo išskirtus įvairius bendravimo lygmenis⁷², socialinį bendravimą, atsirandantį valstybei vykdant pensijų reformos politiką, galima priskirti masinio bendravimo kategorijai⁷³.

Socialinės teisės yra svarbi žmogaus konstitucinių teisių sritis. Šiuolaikinė žmogaus teisių doktrina yra grindžiama žmogaus teisių nedalomumo ir visų žmonių teisių vienodo svarbumo principais. T. Birmontienė pastebi, jog anksčiau vyravęs požiūris, kad socialinės teisės priskirtos pozityviųjų teisių sričiai ir būtent joms įgyvendinti reikalingos ypatingos valstybės ekonominės pastangos, o pilietinės ir politinės teisės priskirtinos negatyviųjų teisių grupei, kurios valstybei lyg

⁶⁷ Žemaitis V. Bendravimo prasnė. Vilnius: Tehos, 1992, p. 4.

⁶⁸ Baršauskienė V., Janulevičiūtė B. Žmogiškieji santykiai. Kaunas: Technologija, 1999, p. 12.

⁶⁹ Bendravimo psichologija: vadovėlis / autoriai J. Almonaitienė, D. Antinienė, N. Ausmanierė ir kiti/ Kaunas: Technologija, 2001, p. 11 – 12.

⁷⁰ Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai: vadovėlis Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 108.

⁷¹ Ten pat, p. 108.

⁷² Šis autorius išskiria penkis bendravimo lygmenis: vidinį, tarpasmeninį, netiesioginį, asmens – grupės ir masinį bendravimą.

⁷³ Persing B. Business Communication Dynamics. Charles E. Merrill Publishing Co, 1981.

ir “nekainuoja”, nueina į praeitį ir vargu ar kas norėtų ginčyti, kad teisei į gyvybę, teisei nebūti kankinamam, rinkimų teisėms užtikrinti nereikalingos didelės valstybės išlaidos⁷⁴. Pastaraisiais metais kai kuriose Europos valstybėse plinta tendencija socialines teises traktuoti ir kaip individualias, o ne kolektyvines, pripažįstant galimybę jas tiesiogiai ginti teisme. Šis požiūris egzistuoja kartu su kitu pripažįstamu požiūriu, kad socialinės teisės yra valstybės socialinė politika, kuri priklauso ir nuo valstybės ekonominių išteklių⁷⁵.

Valstybė, siekdama būti *socialine*, šį tikslą įgyvendina visų pirma per patikimos socialinės apsaugos sistemos sukūrimą. Socialinė apsauga suprantama kaip ”visuma priemonių, kurių dėka sukuriamas solidarumas tarp žmonių, netekusių (ar iškilus grėsmei netekti) darbo pajamų arba patyrusių itin didelių išlaidų”⁷⁶. Tai – vadinamasis socialinio solidarumo principas. Platesniu požiūriu socialinė apsauga suvokiama kaip organizacinių priemonių, kuriomis siekiama užglaistyti prieštaravimus tarp valstybės ir asmens, darbo ir kapitalo, darbuotojų ir darbdavių, sistema⁷⁷. Socialinis draudimas yra tik viena iš socialinės politikos kryptių greta nusikalstamumo prevencijos, socialinės atskirties mažinimo, socialinės integracijos ir kitų kryptių. Žmogus, realizuodamas savo konstitucines socialines teises, gali pretenduoti į atitinkamas materialines vertybes: socialinį aprūpinimą ir draudimą, švietimą, sveikatos priežiūrą, pragyvenimo minimumą, būstą ir pan.

Socialinės valstybės principas apibūdina konstitucinį – teisinį valstybės statusą. Socialinė valstybė garantuoja asmens ekonomines ir socialines teises bei laisves ir nustato atitinkamas valstybės pareigas. Ši charakteristika reiškia, jog valstybė tarnauja visuomenei ir stengiasi panaikinti ar minimizuoti egzistuojančius socialinius skirtumus⁷⁸. Konstitucijos 52 straipsnio formuluotė “valstybė laiduoja” suponuoja įstatymų leidėjo pareigą nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų lėšų, būtinų pensijoms mokėti, sukauptimą ir pensijų mokėjimą. Tačiau valstybėje gali susidaryti tokia ypatinga situacija (ekonominė krizė, gaivalinė nelaimė ir pan.), kai neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina pensijoms mokėti. Tokiais išimtiniais atvejais pensijų santykių teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas, taip pat ir mažinant senatvės pensijas tokiu mastu, koku būtina užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės interesus, apsaugoti

⁷⁴ Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, 2005, p. 1.

⁷⁵ Baltutytė E. Europos socialinė chartija ir socialinės teisės Konstitucijoje // Jurisprudencijoje, 2002, t. 30 (22), p. 75 – 79.

⁷⁶ Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Kaunas: Technologija, 2003, p. 109.

⁷⁷ Juridičeskij slovarj / red. A. F. Nikitin/ Moskva: OLMA – PRESS Obrzovnyje, 2005, p. 518.

⁷⁸ Ten pat, p. 520.

kitas konstitucines vertybes. Sumažintos senatvės pensijos gali būti mokamos tik laikinai, t.y. tik tol, kol, valstybėje yra susidariusi ypatinga situacija. Pažymėtina, kad net ir tokiais išimtiniais atvejais senatvės pensijos negali būti mažinamos pažeidžiant Konstitucijoje įtvirtintą pusiausvyrą tarp asmens ir visuomenės interesų; senatvės pensijų mažinimas turi atitikti konstitucinį proporcingumo principą⁷⁹.

Taigi, socialinio aprūpinimo priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją, padeda asmeniui apsaugoti nuo galimų socialinių rizikų. Tačiau taip pat svarbu suvokti: **pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą, todėl socialinės apsaugos teisinis reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos ir paskatos kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne pasikliauti vien valstybės laiduojama socialine apsauga.**

Socialinės politikos kategorija organiškai susijusi su *teisingumo* kategorija. Teisingumo sąvoka retai kada apibūdinama išsamiau, lyg tai būtų savaime suprantamas terminas. Teisingumas - visų pirma teisinė sąvoka, todėl jos turinys turi remtis tam tikromis teisės normomis. Teisingumo samprata teisės teoretikų, filosofų bei sociologų darbuose pateikiama įvairiai. Dar Aristotelis teigė, jog teisingumas glaudžiai susijęs su teisėtumo ir žmonių lygybės samprata, kadangi teisingumas – tai, kas teisėta ir lygu, o neteisingumas – tai, kas neteisėta ir nelygu žmonių santykiuose⁸⁰. A. Dambrava akcentuoja, kad kiekvienas asmuo turi savyje teisingumu pagįstą įgimtą asmens nepažeidžiamumą, kurio net krašto gerovei pasišovusi vyriausybė ar visuomenė negali ignoruoti⁸¹. Pasak John Rawls, teisingumas – pirmoji socialinių institucijų vertybė kaip tiesa yra pirmoji minties ir protavimo sistemų vertybė⁸².

Analizuojamos temos kontekste reikšmingiausia vadinamojo *socialinio teisingumo* sąvoka. Apie socialinį teisingumą kalbėta labai seniai. Štai jau I amžiuje pr. Kristų žymus Romos politikas ir filosofas M. T. Ciceronas skatino “visus gerbti, palaikyti vienybės ir brolybės saitus”. Socialinis teisingumas reiškia, kad net vienetai neturi aukotis, kad būtų apgintos teisės ir privilegijos, kuriomis naudojasi piliečių dauguma. Teisingumu užtikrintos teisės nėra jokių politinių derybų ar socialinių interesų, kalkuliacijų ar manipuliacijų objektas. Socialinio teisingumo dėka pasiekama

⁷⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 11 25, 2003 07 04 nutarimai // cit.š: Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, 2005, p. 1.

⁸⁰ Taranov P. Zvizdzy mirovoj filosofiji. Filosofija soroka piati pokolieniji. Moskva: Izdatel'stvo ASF, 1998.

⁸¹ Dambrava V. A. Teisingumo principai. Kaunas: Laisvė, 1995, p. 3.

⁸² Teorija gosudarstva I prava. Kurs lekcij / red. N. Matuzov / Moskva: Jurist, 1997, p. 150.

darna tarp asmens praktinio vaidmens ir socialinės paskirties visuomenėje, tarp jo teisių ir pareigų, darbo ir atlygio, nusikaltimo ir bausmės, asmeninių nuopelnų ir jų visuomeninio pripažinimo.

Socialinis teisingumas vaidina teisinio svarbų regulatoriaus vaidmenį sprendžiant konkrečius teisės klausimus (pavyzdžiui, pensijos skyrimas, nuosprendžio griežtumas baudžiamojoje byloje).

J. Rawls kaip vieną iš teisingumo principų išskiria poreikį taip sureguliuoti visuomenės socialines ir ekonomines nelygybes, kad būtų galima užsitikrinti, jog abi veikia kiekvieno individo naudai, kad jos yra prijungtos prie pozicijų ir institucijų, į kurias kelias yra visiems atvira⁸³.

Socialinio teisingumo kategoriją savo darbuose giliai analizavo vienas žymiausių Lietuvos filosofų A. Maceina. Jis teigė, kad socialinė problema yra naujas dalykas, “kurio nežinojo nei senovė, nei viduramžiai”. “Ne todėl, kad anais laikais nebuvo skurdo, nes ekonominis skirtingumas yra išsaknijęs visoje prigimtoje santvarkoje, ir būtų visiška utopija svajoti apie visiško lygumo laikus [...] skurdas yra senas, kaip ir pasaulis [...] socialinė dabarties kova nėra tiktai kova už savo asmens ir už savo šeimos ekonominę gerovę [...] ne materialinis aprūpinimas stovi socialinės problemos centre”, - teigia A. Maceina. Šis filosofas socialinę problemą visų pirma įvardina “žmogaus problema”, teigdamas, jog “žmogus gali gyventi ir dideliame neturte, bet kol jis jaučia savo žmogiškąją vertę, kol neturtas nesikėsina ant žmogiškojo kilnumo, tol jis yra tik atsitiktinis dalykas [...] bet žmogus gali skursti ir savo dvasia [...] Todėl socialinė problema turi dvi puses: ekonominę, materialinę, ir dvasinę, moralinę”, - reziumuoja A. Maceina⁸⁴.

Taigi, socialinio teisingumo kategorija yra glaudžiai susijusi su socialinės gerovės sąvoka. Tačiau ji turi lygybės ir nelygybės dialektinio derinimo elementų. Pasak H. L. A. Hart, socialinio teisingumo sąvoka skiriasi nuo teisingumo, kuriam pirmiausia rūpi atstatyti, kiek tai įmanoma, *status quo* tarp dviejų individų pirminių formų, sąvokos. Autorius akcentuoja tai, kad tik labai nedidelė dalis socialinių pokyčių ar įstatymų yra vienodai priimtini visiems individams arba vienodai kelia jų gerovę – tai įstatymai, susiję su pačiais elementariausiais poreikiais (pavyzdžiui, policijos apsauga, keliai). Daugeliu atvejų gi teisė sudaro sąlygas vienai gyventojų klasei gauti naudą tik neleidžiant kitiems gauti tai, į ką šie pretenduoja⁸⁵. Tai ypač aktualu kalbant apie pensijas.

Įstatymų teisingumas ar neteisingumas dažnai vertinamas nevienareikšmiškai atsižvelgiant į jau minėtus skirtingus socialinių grupių interesus. Pavyzdžiui, dabartiniai dirbantieji suinteresuoti

⁸³ Cit iš: Teorija gosudarstva I prava. Kurs lekcij / red.N. Matuzov / Moskva: Jurist, 1997, p. 150.

⁸⁴ Maceina A. Raštai. Socialinė filosofija. Vilnius: Mintis, 1992, p. 11.

⁸⁵ Hart H. L. A. Teisės samprata. Vilnius: Pradai, 1997, p. 277 - 278.

mokėti kuo mažesnes įmokas, tuo tarpu pensininkai suinteresuoti gauti kuo didesnes pensijas, kurios galimos tik didesnių įmokų sąskaita ir t. t. Tad įstatymų socialinio teisingumo ar neteisingumo klausimas organiškai susijęs su ekonomine bei socialine politika. Visada yra skirtingų nuomonių – kartais sprendimai priklauso nuo spekuliatyvių ekonominių doktrinų ir apskritai nuo socialinės teorijos. Pasirinkus vieną iš konkuruojančių alternatyvų, ji gali būti ginama tik tuo pagrindu, kad tai buvo padaryta dėl visuomenės gėrio. Herbert A. Simon, analizavęs faktus ir vertybes priimant sprendimus, pažymi, jog praktikoje etinių ir faktinių nuomonės elementų atskyrimas gali būti tik trumpalaikis. “Vertybės, kurias apima administravimo sprendimai, retai yra galutinės bet kuriuo – psichologiniu ar filosofiniu - požiūriu [...] Egzistuoja skirtingi “teisingumo” kriterijai, kuriuos privalo taikyti etiniams ir faktiniams sprendimo elementams vertinti”, - teigia autorius⁸⁶.

Tačiau, iš anksto neapsvarsčius visų visuomenės grupių interesų, bet koks naujas įstatymas ar reforma bus kritikuojama kaip naudinga vienai ar kitai grupei ir neteisinga. Įstatymas bus apsaugotas nuo tokios kritikos, jeigu įstatymų leidybos institucija nešališkai išnagrinėjo visų grupių pageidavimus, net jei galų gale vienos jų reikalavimai buvo pajungti kitų grupių interesams. Geriausia, ką galima pasakyti apie nustatytą politiką ar priimtą įstatymą, yra tai, kad jis nėra aiškiai neteisingas. Taigi įstatymų leidyboje visada reikia ieškoti optimaliausio, kompromisinio varianto. Kaip pastebi A. Urmonas, įstatymus ne visada galima laikyti visuomenės spontaninės raidos padariniu – tai neretai būna tam tikrų suinteresuotų grupių subjektyvių tikslų siekimo rezultatas. A. Urmonas teigia, kad “rusiškos ruletės” principo pagrindu politinės, interesų grupių normos, Seimo narių, žinybų vadovų ir biurokratinio aparato subkultūros normos be rimtesnės teisinės doktrininės analizės inkorporuojamos į įstatyminių normų hipotezes, dispozicijas ir sankcijas⁸⁷. To rezultatas – fiktyviai veikiantys įstatymai ir poįstatyminiai teisės aktai, kurių normomis pasinaudoti žmogui, t.y. įgyvendinti savo subjektyvą teisę, yra itin sunku.

Per daug nesigilinant į sudėtingas socialinio teisingumo kategorijas, galima teigti, jog socialinio teisingumo principas darbo analizuojamos temos kontekste gali būti komentuojamas taip: **pensijų įplaukų paskirstymas nebūtinai turi būti matematiškai lygus, tačiau privalo**

⁸⁶ Herbert A. Simon. Administracinė elgsena: spėdimų priėmimo procesų administracinėse organizacijose tyrimas. Vilnius: Knygiai, 2003, p. 83.

⁸⁷ Urmonas A. Konstitucinės teisės principų viešojoje teisėje kontrolės funkcijos // Jurisprudencija: mokslo darbai, 2002, t. 30 (22), p. 107.

veikti kiekvieno pensijų fondo dalyvio naudai. Socialinis teisingumas reikalauja, kad pensijų reforma kiekvienam (o ne atskirai grupei) jos dalyviui neštų naudos.

Darbo autorės nuomone, socialinis teisingumas bus įgyvendintas tiek, kiek jis atitiks viešąjį interesą. Viešasis interesas (lot. *interest* – svarbu, reikšminga⁸⁸) – tai socialinis interesas, reiškiantis “realią socialinių veiksmų, įvykių priežastį, suponuojančią jose dalyvaujančių socialinių grupių, individų tiesiogines paskatas, motyvus, idėjas”⁸⁹. Viešojo intereso gynimą galima pavadinti prioritetine kiekvienos demokratinės valstybės vertybe. Šia sąvoka operuojama siekiant apibūdinti institucijas ir tikslus, kurie padeda daryti ir įgyvendinti viešuosius sprendimus, aptariamam atveju – valstybės įvykdytą pensijų sistemos reformą. Viešasis interesas iš esmės reiškia žmonių visuomenės siekį turėti ir atitinkamą valstybės pareigą sukurti bei palaikyti normalaus socialinio suderinamumo sąlygas⁹⁰. E. J. Lane teigia, kad asmenys, jų grupės, elitas viešąjį interesą dažnai naudoja kaip kriterijų problemoms spręsti viešajame sektoriuje, o privačiajame viešpatauja išimtinai privatūs interesai⁹¹. Valstybė, spręsdama visuomenei reikšmingus uždavinius – socialinės apsaugos, viešosios tvarkos, nusikaltimų prevencijos, švietimo ir kt. – įgyvendina būtent viešojo intereso poreikius.

Reikia pastebėti, jog nemažai diskusijų kelia viešo ir privataus intereso santykis. Kaip pastebi W. Parsons, viešumo ir privatumo santykio problema yra amžina, nes jos ištakas galime kildinti nuo pat civilizacijos pradžios⁹². Viešasis interesas – tai viešasis visuomenės interesas, privatus interesas – atskiro subjekto interesas. Tačiau visuomenės interesas atsižvelgiant į jo įvairovę gali būti suvokiamas labai skirtingai. Pasak J. E. Lane, “visuomenės intereso” sąvokos neapibrėžtumą dar padidina labai neryškus jos atribojimas nuo kitų agreguotų interesų rūšių⁹³. Per daug nesigilinant į aptariamo klausimo subtilybes, galima reziumuoti, kad viešasis interesas yra ne tik visuomenės, bet ir valstybės interesas. Taigi logikos ir moralės aspektu netikslinga atriboti šias dvi kategorijas – valstybės interesą ir visuomenės interesą.

⁸⁸ Kuzavinis K. Lotynų - lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

⁸⁹ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius: Mokslo, 1978, t. 4, p. 482.

⁹⁰ Andruškevičius A. Administracinė teisė: paskaitų konspektai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006.

⁹¹ Lane E. J. Viešasis sektorius: sąvokos, modeliai ir požūriai. Vilnius: Margi rāstai, 2001, p. 10 – 11.

⁹² Parsons W. Viešoji politika. Politikos analizės teorijos ir praktikos įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 19.

⁹³ Parsons W. Viešoji politika. Politikos analizės teorijos ir praktikos įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 21.

Apibendrinant galima pasakyti, kad valstybė, save įvardijanti demokratine ir teisine, kartu yra ir socialinė. Ir, priešingai, socialinė nesanti valstybė negalės vadintis demokratine ir teisine. Tačiau socialinis solidarumas neeliminuoja asmeninės asmens atsakomybės už savo likimą.

Visgi kiekvienas valstybės žingsnis, neišskiriant ir pensijų reformos, turi būti vertinamas socialiniu aspektu. Šis suvokiamas per viešojo intereso patenkinimo prizmę. Pastarasis aspektas apima tiek pensijų reformą įtakojusių priežasčių, tiek rizikų ar galimų pasekmių vertinimą. Darbo autorės nuomone, galima formuluoti svarbiausią klausimą: ar demokratine valstybė, laikanti save socialine valstybe, gali atsiriboti nuo pensijų fondų veiklos, visą pensijų kaupimo sistemą paliekant tik privačių įmonių prerogatyvai ir paties fondo dalyvio rizikai?

2.2. Veiksniai, įtakoję kaupiamųjų pensijų sistemos Lietuvoje atsiradimą

Socialiniai veiksniai Lietuvoje, kaip ir kitose valstybėse, buvo vieni iš pensijų reformos priežasčių. Greta socialinių išskirtini kiti, su socialiniais glaudžiai susiję – demografiniai, finansiniai, mokestiniai – veiksniai. Galima išskirti tokias pagrindines priežastis, kurios sukelia socialinio draudimo pensijų finansavimo problemų, dėl ko šios sistemos tampa nepajėgėmis susidoroti su joms keliamais tikslais:

Darbo autorės nuomone, visus šiuos veiksnius galima vertinti socialiniu aspektu, kadangi bet kokie reiškiniai – pavyzdžiui, visuomenės senėjimas, infliacija, mokesčių didėjimas ir pan. – stabilizuoja ar pakerta valstybės socialinės politikos pamatus, sukelia tam tikrus prieštaravimus tarp atskirų visuomenės socialinių sluoksnių. Būtent dėl to bus aptariamos visos pensijų reformą įtakojančios priežastys.

Kaip jau minėta, po Lietuvos valstybingumo atgavimo atsirado poreikis reformuoti visas valstybinio ir visuomeninio gyvenimo sritis, neišskiriant ir socialinio pensijų draudimo srities. Svarbiausia reformos priežastis – žmonių socialinis nesaugumas. Skirtingai nuo išsivysčiusių šalių, Lietuvoje, kaip ir kitose postsovietinėse šalyse, stinga stabilų socialinės apsaugos tradicijų, pagrįsto visuomenės pasitikėjimo valstybės teikiamomis garantijomis. Todėl pensijų reformos klausimas tapo viena iš siekio stabilizuoti visuomenę priežasčių. Jeigu išsivysčiusiose šalyse pensijų sistemos reformos klausimas buvo tik vienas iš daugelio klausimų, Lietuvoje jis tapo gyvybiškai svarbiu, kadangi susijęs su lūkesčiais pagerinti būtį ir pragyvenimo lygmenį ateityje.

Kaupiamųjų pensijų sistemos sukūrimą Lietuvoje visų pirma skatino mažėjantis SODROS mokumas. Pastarąjį reiškinį tiesiogiai įtakoja **demografinė krizė** (mažėjantis gimstamumas, visuomenės senėjimas, padidėjęs darbingo amžiaus žmonių mirtingumas, dideli darbingiausios visuomenės dalies emigracijos srautai). Susidarė situacija, kai didėjančią pensinio amžiaus žmonių grupę turi išlaikyti mažėjanti dirbančiųjų asmenų grupė. Tuo tarpu pensijų reformos efektyvumas didžiaja dalimi priklauso nuo pensinio amžiaus ir dirbančių asmenų santykio. Esant mažam gimstamumui ir emigruojant jaunimui, Lietuvoje gyventojų mažėja ir jie sensta. Darbingų 14 – 64 metų žmonių grupei tenka vis didesnis pensinio amžiaus (65 metų ir vyresnių) asmenų skaičius. Didėja iš pensijų gavėjų sąlyginis skaičius: 1993 m. jie sudarė 39,2 proc. darbingo amžiaus žmonių, 1994 m. – 39,7 proc., 1995 m. – 1995 m. – 40,4 proc., 1996 m.- 41,5 proc.⁹⁴ Šiandien Lietuvoje vienam senatvės pensininkui pensiją kas mėnesį savo įmokomis “sureda” vos 1,7 dirbančiojo⁹⁵. Palyginimui galima pasakyti, kad 1976 m. vieną pensininką išlaikė trys dirbantieji⁹⁶.

Vien valstybei (mokesčių mokėtojams) išlaikyti pensinio amžiaus žmones yra per sunku ne tik Lietuvai, bet ir išsivysčiusioms valstybėms: pavyzdžiui, vieną pensininką JAV šlaiko 2, Japonijoje ir Italijoje – 1,5, Lenkijoje – 1,2, Prancūzijoje – tik 1 darbuotojas⁹⁷.

Tolimesnės Lietuvos ateities prognozės yra dar liūdnės: Statistikos departamento duomenimis, 2050 metais Lietuvoje gyvens 2 milijonai 881,1 tūkst. gyventojų ir kas trečias šalies gyventojas bus pensinio amžiaus⁹⁸. Atsižvelgiant į didėjančią žmonių gyvenimo trukmę, natūraliai ilgėja ir laikotarpis, per kurį šie asmenys turės gauti senatvės pensiją.

Demografinę padėtį blogina ir intensyvi emigracija iš Lietuvos. Per pastaruosius 10 metų iš Lietuvos išvyko apie 300 tūkst. gyventojų⁹⁹. Statistikos departamento paskelbtos gyventojų skaičiaus kaitos prognozės teigia, kad iki 2010 metų iš Lietuvos kasmet emigruos apie 15 tūkst. žmonių, o iki 2030 metų iš Lietuvos kasmet išvyks 2-3 tūkst. žmonių daugiau, nei į ją atvyks. Šių metų pradžioje Lietuvoje gyveno 3 milijonai 414 tūkst. gyventojų – 10,05 mažiau nei 2005 m. pradžioje. Remiantis Statistikos departamento prognozėmis, iki 2030 m. Lietuvos gyventojų skaičius gali sumažėti apie 300 tūkst. gyventojų¹⁰⁰. Emigraciją skatina didesni darbo užmokesčiai, aukštesnis gyvenimo lygis. Emigrantus parvilioti į Lietuvą valstybė iki šiol nesėkmingai mėgina

⁹⁴ Džikevičius A. Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas // audrius@takas.lt, p. 10.

⁹⁵ Seimas ragina V yriausybę stabdyti jaunimo emigraciją // BNS, 2005 m. gruodžio 15 d.

⁹⁶ Džikevičius A. Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas // audrius@takas.lt, p. 11.

⁹⁷ Garbačiauskaitė M. Pensijų fondai – ateitis // Verslo žinios, 1998 m. kovo 13 d., p. 6.

⁹⁸ Daugės pensininkų: Lietuvos statistikos departamento duomenys // L. T., 2008 kovo 7 d., p. 3.

⁹⁹ Čičinskas J. Europos Sąjunga ir emigracija. Ar nesumžės Lietuva? // Integracijos žinios, 2006 04 14, Nr. 10, p. 1.

¹⁰⁰ Seimas ragina V yriausybę stabdyti jaunimo emigraciją // BNS, 2005 m. gruodžio 15 d.

žadėdama didesnius atlyginimus, socialines garantijas, efektyvesnę darbo apsaugos įgyvendinimą ir pan.¹⁰¹ Emigravusius lietuvius darbo rinkoje keičia dažniausiai nelegaliai ir pigiai dirbantys užsieniečiai (rusai, ukrainiečiai, baltarusiai, kinai, turkai ir kt.), kurie tikra ateityje netaps Lietuvos pensininkų išlaikytojais.

Visuomenės senėjimo procesas Lietuvoje – tik analogiško pasaulio proceso atspindys. Jeigu XX – XXI amžių sandūroje pasaulyje buvo 610 milijonų vyresnių kaip 60 metų amžiaus žmonių, prognozuojama, kad 2025 metais jų bus daugiau kaip milijardas, t. y. apie 15 proc. visų planetos gyventojų¹⁰². Šis rodiklis dar didesnis Europoje, kurioje vien prieš 20 metų vyresni nei 60 metų amžiaus žmonės sudarė 20 proc.¹⁰³ Kaip jau minėta, pagal Lietuvos 2050 metų prognozes pensinio amžiaus žmonių sąlyginis skaičius bus dvigubai didesnis nei pasaulyje ir sudarys apie 30 proc. Pažymima, jog visuomenės senėjimo tempai tapo greitesni nuo XX amžiaus aštuntojo dešimtmečio. Tai savo ruožtu įvardijama “nauju demografinės evoliucijos etapu, pasireiškusiu ne tik visuomenės senėjimu “iš apačios”, t. y. dėl mažėjančio gimstamumo, bet ir “iš viršaus”, dėl realaus gyvenimo trukmės padidėjimo”¹⁰⁴.

Taigi, Europa sensta, ir paskirstomos pensijos negalės generuoti pakankamų lėšų. Taigi tiek Lietuvos, tiek Europos analitikai sutaria, jog didesnę pensijų dalį žmonės turi kaupti privačiuose fonduose¹⁰⁵.

Visgi negalima teigti, kad senėjimo problema Lietuvoje lieka nuošalyje. Siekiant įveikti gyventojų senėjimo pasekmes, kuriamos įvairios strategijos. Vyriausybė imamasi priemonių, garantuojančių pakankamas pajamas senatvėje, darbo rinka orientuojama taip, kad joje kuo ilgiau būtų panaudojami pagyvenusių žmonių įgyti profesiniai sugebėjimai, akcentuojamas mokymosi visą gyvenimą principas, skatinamas kartų solidarumas ir pan.¹⁰⁶

Kaip jau minėta, pensijų fondų dalyviais tapo didelė apdraustųjų dalis - apie 63 proc. Nežiūrint į jau minėtas Vyriausybės pastangas gerinti informavimą apie galimą investicijų riziką,

¹⁰¹ Ivaškevičius A. Vyriausybė ketina parsivilioti emigrantus [pristatydamas ministrų kabineto praėjusių metų veiklos ataskaitą, premjeras iškėlė emigracijos keliamus nuostolius valstybei] // Kauno diena, 2006 balandžio 12 d., p. 7.

¹⁰² Paulauskienė J., Rudzevičius V. Pensijų sistemos reforma: perspektyvos ir problemos // Vadyba. Ekonomika. Visuomenė: konferenc. medž. Klaipėda: Klaipėdos socialinių mokslų kolegija, 2002, p. 99.

¹⁰³ Pensionnaja reforma v Rossiji: prčiny, sodežanyje, perspektyvy / red. M. E. Dmitrijeva, D. J. Travina/ Sankt - Peterburg: NORMA, 1998, p. 85.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 85.

¹⁰⁵ Ekspertų nuomonės dėl minimalaus darbo užmokesčio ir pensijų didinimo skiriasi // Prieiga per internetą: http://www.politika.lt/index.php?cid=9301&new_id=4842, p. 3.

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 03 21 nutarimas Nr. 307 dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui // Valstybės žinios, 2007, Nr. 38 – 1418.

galima suabejoti šių pastangų nuoširdumu atsižvelgiant į pensijų reklamų kampanijų aktyvumą. Galima teigti, jog gana aktyvų dalyvavimą kaupiamųjų pensijų sistemoje pozityviai veikia aktyvios reklaminės kampanijos, žmonėms darančios didžiulį psichologinį poveikį. Iš kitos pusės, kaupiamųjų pensijų sistemos atsiradimas iš esmės keičia požiūrį į savo gyvenimo perspektyvas. Anksčiau egzistavo nuostata, kad pensininkais turi pasirūpinti valstybė. Dabar ši nuostata modifikuojasi į kitą – tai, kad žmogus pats turi pasirūpinti savo senatvės pajamomis. Tokia mintis visuomenę baugina ir verčia abejoti teigiamais reformos rezultatais.

Greta demografinės krizės ryškėja kiti **negatyvūs reiškiniai šalies ekonomikoje** – mokesčių vengimas, piktnaudžiavimas siekiant mokesstinės naudos, dideli šešėlinės ekonomikos mastai. Pensijų sistemos reformos išvakarėse neapskaitomos ekonomikos Lietuvoje mastai buvo nuo 15,2 iki 18,9 % oficialaus BVP¹⁰⁷. Nefinansinių įmonių sektoriuje vidutiniškai buvo nedeklaruojama apie 14,3 % pajamų¹⁰⁸. Smulkiose mažmeninės prekybos įmonėse nedeklaruojamos apyvartos dalis sudarė apie 26 %, vidutinėse – apie 15 %, stambiose – apie 4-6 %. 2002 m. tiesiogiai neapskaityta 1,6 mlrd. Lt, arba 14,6 % mažmeninės prekybos įmonių apyvartos¹⁰⁹.

Šiuos rodiklius veikė ir įmonių privatizavimas, didėjanti konkurencija, dideli mokesčiai, darbdavių siekis gauti didžiausią pelną “aplenkiant” darbo ir mokesčių įstatymus per nelegaliai dirbančius darbuotojus.

Visos aukščiau išvardintos priežastys tiesiogiai ar netiesiogiai įtakojo **SODROS mokumo mažėjimą**. Valstybės biudžeto pajamos vis sunkiau patenkina didėjančias išlaidas senatvės pensijoms išmokėti. Pensijų reformos išvakarėse SODROS fondo biudžeto išlaidų struktūroje dominavo pensijų išmokos, sudarydamos 70 - 72 proc. visų socialinio draudimo fondo biudžeto lėšų (1 lentelė). Daugiau nei pusė (apie 53 proc.) biudžete surinktų lėšų buvo skiriama senatvės pensijoms¹¹⁰.

Kritikuojamas ir neteisingas pensijų sistemos formavimas. Dabartinė SODRA veikia pagal einamąjį finansavimo principą – gautos lėšos iš karto paskirstomos pensijoms ir pašalpoms mokėti, kaupiamųjų rezervų nėra¹¹¹. Dėl SODROS rezervų deficito pensijų išmokos nuolat vėluoja, imamos trumpalaikės paskolos iš bankų deficitui padengti. SODROS viešasis biudžetas

¹⁰⁷ Lietuvos statistikos departamento oficialiai neapskaitomos ekonomikos tyrimo rezultatai, 2003 m. lapkričio 18 d.

¹⁰⁸ Oficialiai neapskaitytos ekonomikos Lietuvoje tyrimas. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2004, p. 21.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 21.

¹¹⁰ Garbačiauskaitė M. Pensijų fondai – ateitis // Verslo žinios, 1998 m. kovo 13 d, p. 6.

¹¹¹ Pensijų reforma // www.pensija.lt

administruojamas neturint aiškios vizijos. Lietuvos SODROS situacija nėra išimtis. Ne viena išsivysčiusi valstybė šiuo aspektu taip pat yra ties žlugimo riba ar yra patyrusi didžiulį deficitą. Pavyzdžiui, JA V už pensijų programas atsakinga institucija “Pension Guaranty Corp.”(PBGC) 2002 m. patyrė 5,7 mlrd JA V dolerių deficitą, kuris tapo ”didžiausiu PBGC istorijoje”¹¹².

Pagrįstas abejonės kelia kalbos apie didesnę SODROS biudžetą ir lėšų perteklių. Pasak Lietuvos laisvosios rinkos instituto ekspertės M. Kačinskienės, “pertekliaus grietinėlė ir vėl nugriebiama trumpalaikiams politiniams interesams patenkinti, pinigus leidžiant vis dosnesnėms išmokoms”¹¹³. Pastarosios didina įsipareigojimus ne tik šiandienos, bet ir ateities pensininkams, nors vargu ar ateityje bus kam tuos įsipareigojimus vykdyti. Apskritai nuo 2015 metų prognozuojamas SODROS deficitas ir valstybės nepajėgumas mokėti pensijų.

Kritikuojamas ir senatvės pensijų dydis, kuris sudaro 25 – 40 proc. buvusio atlyginimo. Toks procentas mažas vertinant tiek pragyvenimo lygmenį, tiek kitų valstybių analogiškų rodiklių aspektu. Pavyzdžiui, Italijoje pensijos sudaro net 89 proc. buvusio atlyginimo, Prancūzijoje - 88 proc., Belgijoje – 73 proc., Didžiojoje Britanijoje – 44 proc. Akivaizdu, kad senatvėje pajamos turėtų būti didesnės nei 25 – 40 proc. Kaip rekomenduoja Lietuvos specialistai, jos turėtų sudaryti bent 70 proc. buvusių pajamų¹¹⁴.

Diskutuotinas ir lygiavos principas, pagal kurį mokamos pensijos: pensijų dydis mažai priklauso nuo sumokėtų įmokų, o yra daugmaž sulyginamas. Tokiu vienas iš pensijų reformos tikslų buvo pensijų individualizavimas. Problema yra ir tai, kad SODROS biudžetas šiandien administruojamas be aiškios ateities vizijos ir neatsižvelgiant į sistemoje užkoduotas rizikas.

Esant tokiai situacijai, specialistai pataria SODROS perteklines lėšas skirti ne išmokų auginimui, o pensijų reformos gilinimui, kadangi taip būtų ne didinama, o mažinama finansinė našta, o kartu ir rizika, laukianti jau artimoje ateityje¹¹⁵. Priešingu atveju vyriausybė turės lopyti biudžeto skylės skolindamasi pinigų. Kaip rodo praktika, kai kurios Europos Sąjungos šalys, kurių valstybinės pensijos ypač dosnios, rizikuoja artimoje ateityje išsiauginti ne mažesnes nei karo laikų dydžio skolas¹¹⁶.

¹¹² JA V pensijų draudimo sistema patiria rekordinį deficitą // www.draudimas.lt 2006 m. balandžio 11 d.

¹¹³ Kačinskienė M. Mituose skendinti pensijų reforma, 2006 02 27 // www.lrinka.lt/index.php/meniu/spaudai/straipsniai_ir_komentarai, p. 1.

¹¹⁴ Žvirblytė J. Pensijos draudimas uždarbiu nežavi // Lietuvos žinios, 2008 03 31, “Verslo orbita”, p. 18.

¹¹⁵ Kačinskienė M. Mituose skendinti pensijų reforma, 2006 02 27 // www.lrinka.lt/index.php/meniu/spaudai/straipsniai_ir_komentarai, p. 1.

¹¹⁶ Ten pat, p. 1.

Galima pritarti tokiam situacijos SODROS atžvilgiu apibūdinimui: “pensijų aprūpinimu nepatenkinti visi – ir išmokų gavėjai, ir įmokų mokėtojai, ir politikai, ir SODROS darbuotojai. Pensininkai nori didesnių pensijų, įmokų mokėtojai – mažesnių įmokų, politikai norėtų pakelti pensijas, bet įmokų neužtenka ir dabartiniams išsipareigojimams vykdyti – taigi, žadėti didesnes pensijas tampa vis labiau rizikinga šių norų grandinė visiškai suprantama, t. y. natūralu norėti daugiau gauti nei duoti, kai skirstomi pinigai ne tavo, mažiau mokėti, kai pinigai skiriami ne tau, natūralu norėti daugiau galių spręsti, kai esi atsakingas už darbo atlikimo sėkmę ...”¹¹⁷

Taigi, pati svarbiausia kaupiamųjų pensijų sistemos atsiradimo priežastis – mažėjantis SODROS mokumas ir ateityje menkėjančios galimybės be problemų mokėti pensijas. Tokią situaciją lėmė gilūs demografiniai, ekonominiai, finansiniai procesai. Problemos sprendimu ekspertai laiko būtent pensijų sistemos reformavimą, pensijų našta perkeliant papildomoms privačioms schemoms. Tokia galimybė valstybei yra patraukli, nes padidėjusios senstančios visuomenės išlaikymo kainos yra ne sumažinamos apskritai, o perkeliamos nevalstybiniam sektoriui¹¹⁸.

2.3. Pensijų kaupimo rizikos socialinių santykių kontekste

Kaupiamųjų pensijų sistema mokslininkų vertinama nevienapusiškai, apibrėžiant teigiamas ir neigiamas reformos puses. Prof. J. Tartilas išskiria tokius kaupiamųjų pensijų pranašumus¹¹⁹:

1) ji leis sutelkti dideles lėšas ir dėl to bus galimos ilgalaikės investicijos, kapitalo rinkos ir infrastruktūros plėtra;

2) paskirstys visuomenėje socialinę riziką: blogai dirbant vienai sistemai, kita gerai dirbanti sistema išlygins rizikos laipsnį, taigi žmonių aprūpinimas senatvėje bus stabilesnis ir mažiau rizikingas;

3) sistema patraukli psichologiniu požiūriu, nes susidaro įspūdis, kad mokama į “savo” sąskaitą, o ne į bendrą;

¹¹⁷ Džikevičius A. Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas // audrius@takas.lt, p. 20.

¹¹⁸ Nikitinas V. Pensijų fondų raida ir ypatybės // Jurisprudencija. Mokslo darbai, 2003, t. 40(32), p. 105.

¹¹⁹ Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 76.

4) sistema sudaro galimybę (ir daugelyje šalių ja naudojamosi) išeiti į pensiją kliento pageidaujama laiku, o ne būtinai sulaukus pensinio amžiaus, kaip numato Lietuvoje diegiamas modelis. Taigi pats suinteresuotas asmuo sprendžia, kada jam eiti į pensiją. Dažniausiai jis atsižvelgia į paskaičiuoto anuiteto (t. y. išmokos iki gyvos galvos) dydį;

5) sukaupta pensija yra paveldima.

Kiti autoriai išskiria tokias kaupiamųjų pensijų sistemos teigiamas savybes¹²⁰:

1) kaupiamųjų pensijų fondai yra priemonė spręsti socialinio draudimo pensijų sistemų problemas socialinio draudimo pensijų sistemą papildžius kaupiamųjų pensijų fondų schemomis,

2) kaupiamųjų pensijų sistema leidžia paskirstyti apsaugos senatvėje finansavimą tarp skirtingų mechanizmų, kadangi dalyvavimas kaupiamųjų pensijų sistemoje paskirstytą politinę riziką ir investicinę riziką;

3) tokia sistema leistų sumažinti bendrą riziką bei leistų pagerinti pensinį aprūpinimą, kadangi:

- a) pensijų kaupimo neįtakoja visuomenės demografiniai pokyčiai, pensijos dydis priklauso tik nuo to, kokio dydžio yra mokamos įmokos į pensijų fondus bei plus investicinis pelnas. Tai leidžia asmeniui kaupti lėšas atsižvelgiant į savo poreikius;
- b) ši sistema leidžia kaupti lėšas ir tiems, kurie nepapuoia į socialinio draudimo sistemą, taip gali sumažinti mokesčių slėpimo problemą;
- c) taip pat kaupiamieji pensijų fondai gali padidinti visuminės santaupas ir kartu investicijas, kurios paspartintų ekonomikos augimą.

Prie šių kaupiamųjų fondų teigiamybių būtina paminėti ir tai, jog sukauptos lėšos yra asmens nuosavybė. Kaip ir kiekviena nuosavybė, jos yra paveldimos. Paveldėjimo dydis priklauso nuo fondo dalyvio mirties momento: visa sukaupta suma ar jos dalis.

Tačiau išskiriama ir nemažai neigiamų kaupiamųjų pensijų sistemos bruožų. Prof. J. Tartilas nurodo šiuos¹²¹:

- 1) fondas atitrauks dalį lėšų iš socialinio draudimo fondų;
- 2) padidins kapitalo pasiūlą. Investicijų į Lietuvos vertybinius popierius atveju pensijų išmokų problema užkraunama ateities kartoms;
- 3) didėjant kapitalui, didės fondų įtaka, o tai gali neigiamai paveikti socialinę politiką;

¹²⁰ Januškevičius M. Kaupiamųjų pensijų fondų efektyvumas: teigimai ir neigiami bruožai: magistro baigiamasis darbas, 2007.

¹²¹ Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 76.

- 4) reali grėsmė užsienio kapitalo vyravimui (Čilės atvejis);
- 5) išmokos įtakos turės rinkos svyravimai. Skirtingu laiku išėjusieji į pensiją turės, nors ir vienodas įmokas mokėję, gaus skirtingas pensijas;
- 6) sistema neišsprendžia problemų tų, kurių pajamos mažos.

Kiti autoriai nurodo, be jau profesoriaus nurodytų, išskiria kitas problemas¹²²:

- 1) ilgas teisės įgijimo į būsimą pensiją laikas (tačiau jis yra toks pats kaip ir siekiant gauti socialinio draudimo senatvės pensiją);
- 2) palyginti didelės administravimo sąnaudos;
- 3) nėra apsaugos nuo infliacijos, kitų neigiamų ekonominių reiškinių.

Kaip matyti, kaupiamųjų pensijų sistemos privalumus gali eliminuoti reformos trūkumai ir nepasiteisinusios rizikos.

Kaip jau ne kartą minėta, pensijų fondų veiklą reglamentuojančiuose Lietuvos įstatymuose teigiama, kad jie sudaro teisinį pagrindą *padidinti* kaupiamųjų pensijų sistemoje dalyvaujančių asmenų pajamų lygį senatvėje. Tačiau ar tikrai galima tvirtinti ir kas gali užtikrinti, kad fondų dalyvių pajamos senatvėje tikrai padidės? Ar gali būti taip, kad šios pajamos ne tik nepadidės, bet gerokai sumažės, t. y. bus žymiai mažesnės nei tada, jeigu nebūtų nuspręsta dalyvauti pensijų kaupime? Iš esmės šio tikslo pasiekimas yra labai sudėtingas dalykas. Kaip teigia E. Vilkas, pensijų sistema tik iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti lengvai perkratomas dalykas: tam pensiją padidina, tiems apkarpei, čia sutaupai. “O iš tikrųjų ji yra sudėtinga, nes tampriai susijusi su ne visada prognozuojama ekonomika, ilgalaikiais demografiniais pokyčiais ir kintančia socialine situacija. Taip pat ji yra itin jautri gyvenimo sritis: karpyti pensijas tolygu pjaustyti gyvą organizmą. Pusė rinkėjų yra pensininkai; nepaisant to, pati pensijų sistemos logika yra tokia pat griežta ir aiški kaip materijos tvarkumo dėsnis”, - teigia šis autorius¹²³. Visi šie dėsniai taikytini ir pensijų kaupimui.

Tiek mokestinė, tiek privati pensijų sistema veikiama įvairiausių rizikos faktorių ir neapibrėžtumų: pensijų lėšos gali būti išvogtos ar iššvaistytos, gali prarasti vertę dėl infliacijos ar nevykusiai investuotos. Kaip teisingai akcentuoja E. Vilkas, “visa tai ypač tikėtina Lietuvoje, ir jokie įstatymai negarantuos lėšų saugumo – čia reikia tikėtis Dievo apvaizdos”. Šis ekonomistas pastebi, jog rizika kyla ne tik iš blogos valios, o pirmiausiai dėl to, kad niekas (Vyriausybė, finansų

¹²² Januškevičius M. Kaupiamųjų pensijų fondų efektyvumas: teigimai ir neigiami bruožai: magistro baigiamasis darbas, 2007.

¹²³ Vilkas E. Įstrigo pensijų įstatymas // Prieiga per internetą: <http://www.veidas.lt/lt/leidinys.full/3cec8b3a97625?veidas...>

institucijos ir asmenys) nėra “gerai informuotas” apie ateitį. “Papildoma individų problema yra ta, kad neprofesionalui yra labai sunku orientuotis pensijų draudimo planuose, sunku suprasti finansų rinkas, kurių, tiesą sakant, nesupranta ir specialistai. Supylę pinigus į neišplėtotą finansų rinką, ją pamalonintume, bet ar bepatatysime pinigus – klausimas”, - ironiškai, bet neabejotinai teisingai teigia E. Vilkas¹²⁴.

Taigi, netgi esant tokiai situacijai, būtina aptarti potencialias rizikas, kurioms nepasiteisinus valstybėje neišvengiamai atsiras neigiamų socialinių pasekmių: dar didesnis turinės nelygybės padidėjimas, nepasitenkinimas valstybės kuriamą socialine politika ir pan.

Darbo autorės nuomone, dalyvavimo pensijų fonduose riziką būtina įvertinti ir dėl šių priežasčių:

- 1) valstybei nusišalinus nuo atsakomybės kaupiamųjų pensijų nesėkmės atveju visa rizika tenka pensijų fondų dalyviui. Tokiu būdu kiekvienas pensijų fondų dalyvis turi labai gerai apmąstyti ir įvertinti galimas rizikas;
- 2) eilinis (statistinis) pilietis apskritai turi nepakankamas ekonomines, teises, finansines žinias (o kartais jų apskritai neturi), kad galėtų adekvačiai ir tiksliai numatyti galimas rizikas, prognozuoti tai, kas sunkiai įkandama atitinkamos srities specialistui. Taigi žmogui – kaupiamųjų pensijų fondo dalyviui – belieka pasikliauti gausia, tačiau labai abejotina ir iki šiol intensyviai peršama reklama bei dėti viltis į geriausius pensijų kaupimo ateities rezultatus. Tačiau šios viltys gali nepasiteisinti. Tokiu būdu būtinas maksimalus, bešališkas informuotumas, padėsiantis daugeliui būsimų pensininkų bent iš dalies išvengti nepageidaujamų pasekmių.

Dalyvavimas kaupiamųjų pensijų sistemoje susijęs su įvairiomis rizikomis, kurias galima grupuoti stambiau ar smulkiau. Kiekvienos rizikos nepasiteisėjimas savo ruožtu atsilies socialiniame kontekste. Tad būtina atskirai aptarti, su kokiomis rizikomis gali susidurti asmuo, dalyvaudamas kaupiamųjų pensijų sistemoje. Šių rizikų įvertinimas itin svarbus atsižvelgiant į tai, kad savanoriškuoju pensijų kaupimu rūpinasi pats pensijų fondo dalyvis, o fondo valdytojas yra tik įrankis tikslui pasiekti. Taigi, kaip jau ne kartą minėta, ant asmens pečių gūla atsakomybės už savo pasirinkimą našta, rizikos prisiėmimas.

¹²⁴ Vilkas E. Įstrigo pensijų įstatymas // Prieiga per internetą: <http://www.veidas.lt/lt/leidinys.full/3cec8b3a97625?veidas...>

Mokslo literatūroje nurodomos įvairios rizikos grupės. Pavyzdžiui, E. Buškevičiūtė skiria finansinę ir nefinansinę riziką. Pirmąją sudaro demografinė ir politinė rizika. Antrajai – finansinės rizikos - grupei priklauso valiutos, palūkanų normų, infliacijos, koncentracijos ir investicinė rizika¹²⁵. Galimas ir stambesnis grupavimas, išskiriant ekonominę, institucinę bei asmeninę riziką (4 pav.). Būtent šios rizikos grupės bus vertinamos darbe.

4 pav. Su kaupiamaisiais fondais susijusios rizikos kryptys

2.3.1. Ekonominės rizikos veiksniai

Ekonominė rizika susijusi su daugeliu valstybės ekonominės, finansinės, teisinės politikos veiksnių – infliacija, palūkanų normų dydžiais ir pan. Ekonomikos analitikai teisingai akcentuoja, kad “gerų pensijų iš principo būti negali esant blogai ekonomikai. Taigi, siekiant geresnių pensijų, visų pirma reikia kovoti dėl ekonomikos augimo”¹²⁶.

¹²⁵ Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Kaunas: Technologija, 2003, p. 139.

¹²⁶ Vilkas E. Įstrigo pensijų įstatymas // Prieiga per internetą: <http://www.veidas.lt/lt/leidinys.full/3cec8b3a97625?veidas...>

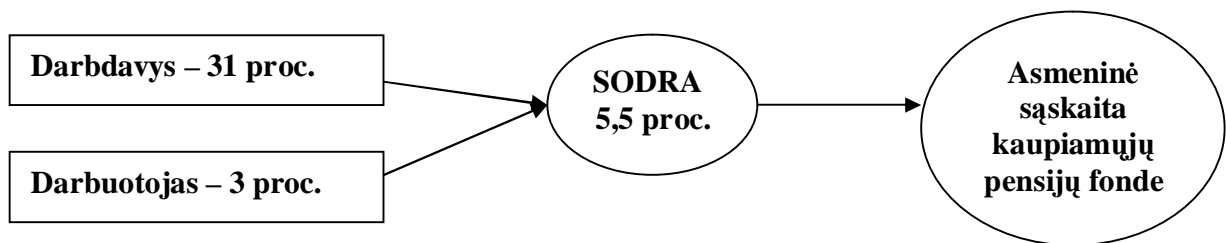
Pensijų kaupimo tikslas – anuiteto gavimas sulaukus pensinio amžiaus. Pensijų anuitetas – dalyviui iki gyvos galvos mokama periodinė pensinė išmoka, kurios visa išmokėjimo rizika tenka išmokų mokėtojui – gyvybės draudimo įmonei. Anuitetas gali būti išmokamas dviem būdais. Jis įstatymo numatyta tvarka gali būti nuperkamas pensijų draudimo įmonėje, vykdančioje pensijų anuitetų draudimo veiklą. 2005 m. priimta Pensijų kaupimo įstatymo 23 straipsnio pataisa, kuria nustatyta, jog pensijų kaupimo bendrovė kiekvienam dalyviui, įgijusiam teisę gauti pensijų išmoką ir raštu pareiškusiam valią dėl jos išmokėjimo, apskaičiuoja jo bazinio pensijų anuiteto (anuiteto be paveldėjimo, mokamo lygiomis dalimis ir nutraukiamo mokėti po dalyvio mirties) dydį pagal dalyvio sukauptą pensijų turtą raštiško dalyvio prašymo gavimo pensijų kaupimo bendrovėje dieną. Antrasis anuiteto išmokėjimo būdas – išmokėjimas vienu kartu (vienkartinė pensijų išmoka) ar dalimis (periodinė pensijų išmoka).

Svarbiausias klausimas ir kaupiamųjų pensijų sistemos efektyvumo rodiklis yra pakankama anuiteto perkamoji galia. Šią galią gali sumažinti infliacija. Problema yra tai, jog net pelningos pensinių fondų investicijos užsienyje gali būti konvertuojamos į nedidelės perkamosios galios anuitetą vartojimo šalyje, kur infliacijos tempai yra aukšti.

Anuiteto perkamąją galią neigiamai gali įtakoti atsiradęs disbalansas tarp dirbančiųjų ir pensininkų, kurių skaičius gali pralenkti dirbančiųjų skaičių. Tai įtakos mažesnius gamybos mastus, prekių ir paslaugų kainų padidėjimą. Savo ruožtu kartų disbalansas sukels paklausos – pasiūlos disbalansą prekių, paslaugų, finansų rinkoje. Nors anuiteto absoliutus dydis ir pakils, jo perkamoji vertė sumažės. Remiantis mokslininkų prognozėmis, infliacija prekių rinkoje ar defliacija finansinio turto pensijų fonduose gali smarkiai apriboti būsimos senatvės pensijos perkamąją galią ir tuo paneigti esminį pensinio kaupimo tikslą – individualios pensininko gerovės siekį. Kaip teigia R. Lazutka, kai kurie rodikliai, pavyzdžiui, ilgalaikio naudojimo prekių, rodo, jog kartais jos atpinga, ir, žinoma, tai turi poveikį mažesnes pajamas turintiems žmonėms. Tačiau skirtingas pajamas turintiems žmonėms bendras infliacijos rodiklis turi nevienodos įtakos. Tai susiję ir su komunalinėmis paslaugomis, kurios kompensuojamos priklausomai nuo šeimos pajamų¹²⁷. Esant tokiai situacijai, padidės socialinė problema - turtinė **nelygybė tarp atskirų socialinių grupių**.

¹²⁷ Ekspertų nuomonės dėl minimalaus darbo užmokesčio ir pensijų didinimo skiriasi // Prieiga per internetą: http://www.politika.lt/index.php?cid=9301&new_id=4842, p. 3.

Anuiteto dydis priklauso nuo įmokų: didesnės įmokos ateityje turėtų lemti didesnę anuitetą. Čia reikėtų šiek tiek plačiau apsistoti ties įmokų dydžiu bei lėšų pervedimo mechanizmu ir su tuo susijusiomis problemomis. Pagal įstatymus SODRA į fondų sąskaitą turi pervesti atitinkamą procentą nuo gaunamos iš darbdavio ir darbuotojo mokesčių dalies, kuris ilgainiui didėjo: jeigu 2004 m. tai turėjo būti 2,6 proc., nuo 2007 m. šis procentas padidėjo iki 5,5 proc. Schema, pagal kurią vyksta kaupimo schema, pavaizduota 4 pav.

4 pav. Pensijų kaupimo mechanizmas (nuo 2007 m. mokama įmoka)

Taigi, maksimalus pensijų fondams pervedamas procentas yra 5,5 proc. Reikia pastebėti, jog šis procentas tampa diskusijų objektu. Diskusijas skatina ir kitų valstybių, kuriose pensijų fondams pervedamas žymiai didesnis procentas: pavyzdžiui, pensijų fondų pradininkėje Čilėje įmoka į pensijų fondus siekia 10 proc.¹²⁸ Toks įmokos dydis nustatytas ir Latvijoje iš karto pradėjus pensijų reformą. Kitose valstybėse aptariamas įmokos procentas yra įvairus: 2 – 5 proc. Bulgarijoje, 4 proc. Estijoje¹²⁹, 5 proc. Kroatijoje, 6 proc. Vengrijoje, 7,2 proc. Lenkijoje, 8 proc. Rumunijoje¹³⁰.

Reikia pastebėti, jog už didesnes įmokas į pensijų fondus pasisako nemažai specialistų, kadangi mažas įmokų procentas ateityje sudarys nepakankamą anuitetą, be to, šių įmokų administravimo kaštai sąlyginai dideli. Čia siūloma remtis Čilės praktika ir nustatyti 10 proc.

¹²⁸ Nečiūnienė L. Pasirinkusieji reformą išskaido riziką // Verslo žinios, 2003 10 17, Nr. 208, p. 10.

¹²⁹ Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas. Valstybinio audito ataskaita. Vilnius: Valstybinis socialinio draudimo fondo valdyba (VSDFV), 2005, p. 12.

¹³⁰ Pensijų reforma Lietuvoje ir kitose šalyse // www.pensija.lt

įmokos dydį¹³¹. Specialistai siūlo šias įmokas išskaičiuoti iš darbuotojo darbo užmokesčio, didinant jo mokamą socialinio draudimo įmokos tarifą¹³².

10 proc. įmokos racionalumą akcentuoja ir kiti specialistai. Štai UAB “SEB investicijų valdymas” direktoriaus pavaduotoja V. Tylerė pastebi, jog rekomenduojama, kad pensijos pajamos siektų 70 proc. anksčiau turėtų pajamų. O pensiją pradėjus kaupti 25 – 30 metų, reikėtų atidėti po 10 proc. pajamų. “Žinoma, kai rinkose vyrauja nervingos nuotaikos, naujos investavimo paslaugų sutartys sudaromos atsargiau., tačiau per visą pensijos kaupimo laikotarpį tokie rinkų svyravimai kartosis dar ne sykį, o būtinybė reguliariai atidėti pensijai dėl to nedingo”, - teigia ji¹³³.

2.3.2. Institucinės rizikos pasireiškimas

Ši rizika susijusi su pensijų fondų valdytojų veiklos kompetentingumu ir sąžiningumu. Pensijų fondas turi veikti pagal imperatyvas įstatymo normas. Įstatyme nustatyti pensijų fondų veiklos principai: jie turi veikti sąžiningai, rūpestingai, profesionaliai ir atsargiai dalyvių ir rinkos patikimumo interesais; turėti ir taikyti reikiamas priemones ir procedūras; dalyviui pakankamai atskleisti su juo susijusią ir jam reikalingą informaciją; stengtis išvengti interesų konfliktų, o kai jų išvengti neįmanoma, stengtis, kad su dalyviais būtų elgiamasi sąžiningai; užtikrinti buhalterinių įrašų bei apskaitos sistemos patikimumą; vykdyti vidaus kontrolę, kontroliuoti savo vadovų ir darbuotojų sudaromus vertybinių popierių sandorius; atitinkamą laikotarpį (ne mažiau kaip 10 metų nuo įvykdymo dienos) saugoti atliktų operacijų dokumentus ir t. t.

Sukauptų pensinių lėšų saugumo problema – vienas iš svarbiausių pensijų kaupimo efektyvumo garantų. Kaip jau ne kartą minėta, svarbiausias pensijų fondams keliamas uždavinys yra sukauptų lėšų saugumas. Darbo autorės nuomone, lėšų saugumą galima vertinti plačiu ir siauru aspektu. Plačiai suvoktas kaupiamųjų lėšų saugumas – tai jo perkamosios galios stabilumas, priklausantis nuo sudėtingų ekonominių, finansinių, politinių procesų. Siaurąja prasme – tai saugojimas, kad sukauptos lėšos nebūtų iššvaistytos, išvogtos, jomis nebūtų nesąžiningai disponuojama. Šiuo atveju būtina kalbėti apie teisinius saugiklius.

¹³¹ Rutkauskaitė R. Pensijų reforma – be krypties // Verslo žinios, 2006 01 24, Nr. 16, p. 2.

¹³² Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas. Valstybinio audito ataskaita. Vilnius: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba (VSDFV), 2005, p. 10.

¹³³ Žvirblytė J. Pensijos draudimas uždarbiu nežavi // Lietuvos žinios, 2008 03 31, “Verslo orbita”, p. 18.

Efektyviausias šios problemos sprendimo kelias – atskirti sukauptas pensijų fondų ir įmonės lėšas. Tačiau čia yra tik dalis lėšų saugumo sprendimo problemos. Kita “medalio pusė” susijusi su bankine rizika, kadangi visi atsiskaitymai vyksta pervedimais per banką.

Asmeninė pensijų sąskaita priklauso pensijų fondų dalyviui, tačiau sukauptas lėšas valdo profesionalus valdytojas – įmonė – kuris negali naudoti dalyvio sąskaitos lėšų veiklos išlaidoms padengti. Fondo valdytojo bankroto atveju draudėjo sąskaita ir lėšos yra perduodamos kitam, tinkamai veikiančiam valdytojui. Taigi svarbiausias teisinis kaupiamųjų lėšų saugiklis susijęs su **valdytojo veiklai keliamais reikalavimais.**

Vienas iš teisinių saugiklių susijęs su *investavimo ribojimus*: Pensijų fondų taisyklės nustato, kad pensijų fondų valdytojas investuotų tik į pakankamai saugius vertybinius popierius, reikalaujama aukšto kredito reitingo, tinkamos investavimo trukmės ir pan.

Vienas svarbiausių pensijų fondų lėšų teisinių saugiklių yra tinkama, griežtai reglamentuota ir realiai veikianti pensijų fondų valdymo kontrolė ir priežiūra. Būtent nuo jos didžiaja dalimi priklausys, ar pensijų fondų dalyviai ateityje nepatirs nuostolių, ar gaus maksimalų anuitetą. Netinkamos veiklos atveju valstybinės priežiūros bei savireguliacijos institucijos privalo imtis atitinkamų priemonių¹³⁴. Šie saugikliai nustatyti Pensijų kaupimo įstatymo 11 straipsnyje, pagal kurį pensijų fondų valdymo įmonė privalo:

- 1) nuolatos vykdyti mokumo atsargos reikalavimus;
- 2) sudaryti pakankamus pensijų kaupimo techninius atidėjimus, jeigu pagal pensijų fondo taisyklės prisiima įsipareigojimus garantuoti dalyviams tam tikrą pajamingumą;

Valdymo įmonė taip pat privalo:

- 1) nuolatos vykdyti priežiūros institucijos nustatytus kapitalo pakankamumo reikalavimus;
- 2) sudaryti pakankamą garantijų rezervą, jeigu pagal pensijų fondo taisyklės prisiima įsipareigojimus dalyviams garantuoti tam tikrą pajamingumą.

Taigi, įstatymai nustato reikalavimus, pagal kuriuos pensijų fondų valdymo įmonė turi tinkamai ir saugiai valdyti jai patikėtas lėšas. Pensijų kaupimo bendrovėms licencijas išduoda dvi valstybinės priežiūros institucijos - *Vertybinių popierių komisija* (VPK) ir *Valstybinė draudimo priežiūros tarnyba* (VDPT). Šio institucijos tvirtina fondų taisyklės ir jų pakeitimus, kontroliuoja pensinių fondų veiklą, baudžia įstatymų pažeidimo atvejais. Profesinės veiklos standartus nustato

¹³⁴ Vasiliauskas A., Žilinskienė V. Pensijų fondų įtaka gyvybės kaupiamajam pensijų draudimui // *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*: M. Galvanausko mokslinės konferencijos medžiaga Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2004, p. 320- 321.

rinkos dalyvių savireguliacijos institucijos – *Investicijų valdymo įmonių asociacija* ir *Gyvybės draudimo įmonių asociacija*. Lietuvoje įmonių priežiūrą sudaro kelios pakopos:

- 1) atitinkamos valdytojo institucijos (Pensinio fondo investicinio komiteto) parengta ir patvirtinta veiklos strategija, kurioje turi būti nurodyta investavimo veikla (investavimo šalis, vertybiniai popieriai ir pan.). Investavimo strategija peržiūrima ne rečiau kaip kartą per tris metus, kiekvienoje valdytojo įmonėje turi būti vidaus ir išorinis auditas;
- 2) turi būti sudarytas depozitoriumas, kuris saugo pensijų turta, kontroliuoja fondo valdytojo veiksmus per iškeltų fondų tikslų ir investicijų strategijų prizmę;

Vienas iš svarbiausių pensijų fondų lėšų saugumo saugiklių yra ir imperatyvus *draudimas pensijų fondų įmonėms užsiimti tam tikra veikla*. Pavyzdžiui, tokia draudžiama veikla laikytinas paskolų teikimas, laidavimas už kitą asmenį dėl prievolės vykdymo, paskolų ėmimas (išskyrus trumpalaikes iki vienerių metų paskolas), obligacijų leidimas, turimų vertybinių popierių įkeitimas, su pensijų fondo veikla nesusijusių įsipareigojimų prisiėmimas, brangiųjų metalų ar jų sertifikatų įsigijimas ir pan.

Siekiant pensijų fondų lėšų saugumo, įtvirtinti ir atitinkami *pensijų fondų valdytojų profesinės veiklos standartai*. Šie standartai apima valdytojų atsakomybės už savo veiksmus valdant pensijų fondų lėšas, profesinės kompetencijos ir kvalifikacijos, patirties, profesinės etikos reikalavimus.

Prie pensijų fondų sukauptų lėšų saugiklių galima priskirti ir **fondo dalyvių teises**. Visų pirma - tai teisė būti informuotam visais pensijų kaupimo klausimais, apimanti teisę žinoti realią pensijų fondo valdymo įmonės finansinę padėtį, gauti informaciją apie pensijų sąskaitos būklę, lėšų investavimo strategiją, investicinę grąžą, audito išvadas ir kt. Šios ir panašios teisės įtvirtintos Papildomo savanoriškojo pensijų kaupimo įstatymo 26, 51 - 54 ir kituose straipsniuose.

Svarbi fondo dalyviams suteikiama teisė – rinktis kitą fondą ar valdytoją. Tokį sprendimą galima grįsti įvairiomis priežastimis: nepatenkinančiais įmonės veiklos rezultatais, siekiant sumažinti ar padidinti rizikos laipsnį, pasikeitus asmeninėms fondo dalyvio gyvenimo aplinkybėms ir pan. Įstatymas suteikia pensijų fondo dalyviui teisę įstatymo nustatyta tvarka į kitą tos pačios ar kitos valdymo įmonės valdomą pensijų fondą. Tokio perėjimo atveju būtina laikytis sąlygų, numatytų to pensijų fondo, iš kurio dalyvis pereina, ir to pensijų fondo, į kurį pereina, taisyklių (Papildomo savanoriškojo pensijų kaupimo įstatymo 33 str. 2 d.).

Pensijų fondo valdymo įmonei draudžiama tiesiogiai ar netiesiogiai riboti dalyvio teisę pereiti į kitą valdymo įmonę (Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo 33 str. 4 d.), įtakoti dalyvio sprendimą. Draudžiama potencialų fondo dalyvį raginti tapti pensijų fondo dalyviu ar nenutraukti dalyvavimo pensijų fonde siūlant naudą, nesusijusią su pensijų kaupimo veikla, skelbti informaciją, kuri yra neteisinga, neišsami ar gali būti klaidinanti (Pensijų kaupimo įstatymo 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 19, 20, 22, 28, 30 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo¹³⁵ 11 str.).

Fondo dalyvio teisės būti informuotam reikšmės niekas neginčija. Visgi darbo autorė mano, jog šios teisės įgyvendinimas vargu ar gali turėti lemiamos reikšmės atsižvelgiant į tai, kad dauguma pensijų fondo dalyvių neturi jokių finansinių ar ekonominių žinių, kuriems suvokti ir adekvačiai įvertinti visą kaupimo „aritmetiką“, sunkiai „įkandamą“ ir specialistams, faktiškai neįmanoma.

Labai abejotinas ir valdytojų sąžiningumas pateikiant visapusišką informaciją. Tai, kad pensijų fondai dirba ne žmonėms, o sau, pastebi ne vienas ekspertas¹³⁶. Valdytojas turi galimybę greitai pralobti iš sukauptų lėšų, pavyzdžiui, gautus pinigus investuojant į kitą fondą už tam tikrus komisinius¹³⁷. Todėl valdytojas nesuinteresuotas visapusiškai nušviesti tikrąją padėtį, nežiūrint į tai, jog įstatymas jam suponuoja šią pareigą. Todėl pensijų fondų valdytojai nekalba apie būsimų pensijų dydžius, tik įkyriai perša „gražios ir nerūpestingos senatvės“ įvaizdį. Tuo tarpu investicijų grąža kelia pagrįstas abejones.

Kaip matyti, nustatyta nemažai saugiklių, kurie turėtų garantuoti sukauptų pensijų lėšų saugumą. Tačiau šiuos teisinius saugiklius ekspertai vertina nevienodai. Štai Valstybės kontrolės auditoriai laiko, jos pensijų fondų lėšos apsaugotos nepakankamai ir negarantuojama, jog būsimieji pensininkai senatvėje gaus didesnes pajamas, t. y. kad sumažėjusią papildomos senatvės pensijos dalį kompensuos išmokos iš pensijų fondų. Taigi kyla rizika, jog pensijų fondo dalyvis ateityje negaus didesnės pensijos nei tai būtų nedalyvaujant pensijų kaupime. Taip pat egzistuoja rizika, jog sumažėjusios pensijos padidins valstybės išlaidas mažas pajamas gaunančių asmenų

¹³⁵ Pensijų kaupimo įstatymo 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 19, 20, 22, 28, 30 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo // Valstybės žinios, 2004, Nr. 96 – 3521.

¹³⁶ Pensijų fondų turtą saugantys barjerai per žemi: pokalbis su Vilniaus universiteto docentu R.Lazutka / kalbėjosi G. Budvytienė // Kauno diena, 2005 08 31, p. 7.

¹³⁷ Ar griežtinti pensijų fondų priežiūrą? // Verslo žinios, 2005 09 09, Nr. 174, p. 10.

kompensacijoms. Tokiu būdu auditoriai kvestionuoja pensijų kaupimo tikslą – gauti didesnes pajamas senatvėje¹³⁸.

Didžiulė problema apsaugant sukauptas pensijų lėšas yra galimas pensijų fondų valdytojų sukčiavimas. Kaip rodo praktika, tokio sukčiavimo neišvengta net ir finansiškai stabiliose valstybėse: pavyzdžiui, 1991 m. didžiulių pensijų fondų lėšų (400 mln. svarų) išieškojimo skandalas kilo Didžiojoje Britanijoje Maksvelo įmonėje, 2002 m. – JAV (didžiulė energetikos įmonė “Enron”)¹³⁹.

Auditoriai ir kiti specialistai siūlo sugriežtinti saugiklius. Tai turėtų būti daroma per valdytojų kvalifikacijos tikrinimą juos atestuojant, įvairių lėšų atsargų kaupimą, lėšų perdraudimą ir pan. Būtina vadinamoji “ankstyvojo signalo” sistema, kuri padėtų laiku susiorientuoti situacijoje ir imtis atitinkamų apsaugos priemonių. Pavyzdžiui, ekspertai tokiais signalais siūlo laikyti informaciją apie neadekvačiai didelius valdytojų atlyginimus ir prabangų gyvenimą¹⁴⁰. Svarbus saugiklis būtų nuostatos pagal kurią būtų įtvirtintas pensinės sąskaitos imunitetas, t. y. į šią sąskaitą būtų draudžiama nukreipti kreditorių išieškojimus, įtvirtinimas CK.

Egzistuoja ir kita nuomonė dėl saugiklių patikimumo. Štai kai kurie specialistai siūlo pensijų fondų valdytojų veiklos kontrolę ne griežtinti, o supaprastinti, kadangi pensijų fondų rinkoje egzistuoja didelė konkurencija, o fondų dalyviams nuolat pateikiama informacija apie jų veiklą ir pelningumą¹⁴¹.

Visgi, vertinant kaupiamųjų pensijų reformą, kyla didelės abejonės dėl pensijų reformos tikslo įgyvendinimo, sukauptų lėšų saugumo (šis reikalavimas apima tiek saugumą nuo lėšų nuvertėjimo, tiek nuo valdytojo kompetencijos stokos, tiek nuo nesąžiningų veiksmų ir kt.). Valstybės nusišalinimas nuo atsakomybės suteikia sąlygas fondų valdytojams piktnaudžiauti savo galimybėmis.

Neatsitiktinai šią problemą siūloma spręsti **esminius radikaliu pakeitimu - nustatant privalomąjį antrosios pakopos pensijų draudimą**. Apskritai galimos dvi kaupiamųjų fondų formos – privalomasis kaupiamasis draudimas ir savanoriškas kaupiamasis draudimas. Prof. J. Tartilas pastebi, jog pasirinkus privalomojo kaupiamojo draudimo schemą, sustiprinama jo

¹³⁸ Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas. Valstybinio audito ataskaita. Vilnius: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba (VSDFV), 2005, p. 14.

¹³⁹ Pensijų fondų turtą saugantys barjerai per žemi: pokalbis su Vilniaus universiteto docentu R.Lazutka / kalbėjosi G. Budvytienė // Kauno diena, 2005 08 31, p. 7.

¹⁴⁰ Ten pat, p. 7.

¹⁴¹ Pavyzdžiui, tokį pasiūlymą pateikia Lietuvos laisvosios rinkos ekspertai: Ar griežtinti pensijų fondų priežiūrą? // Verslo žinios, 2005 09 09, Nr. 174, p. 10.

reikšmė ir senatvės aprūpinimui, ir kapitalo rinkos plėtrai, tačiau aiškiai apribojam asmens pasirinkimo laisvė ir jo iniciatyva. Kita vertus, priversdama asmenį rinktis būtent šią taupymo formą, prisiima ir atsakomybę už šios sistemos veikimą¹⁴².

Darbo autorės nuomone, su tokia pozicija galima visiškai sutikti: privalomojo elemento pensijų kaupime įvedimas visų pirma išspręstų valstybės atsakomybės problemą - įpareigojus kaupti pensijas, atitinkamai būtų taikomas ir valstybės atsakomybės institutas. Iš kitos pusės, ar toks privalomas pensijų kaupimas nepažeistų asmens laisvo apsisprendimo teisės, ar jis duotų laukiamą efektą ir pateisintų lūkesčius?

Kai kurių šalių praktika rodo, kad privalomas pensijų kaupimas įvestas kai kuriose šalyse – Lenkijoje, Vengrijoje. Tačiau pastarojoje valstybėje pensijų reforma laikoma sustojusia. Lenkijoje, nežiūrint į pensijų reformai išleistus didelius pinigus, prognozuojama, kad būsima pensija sudarys tik 30 proc. buvusio atlyginimo¹⁴³.

Tad, svarstant klausimą dėl galimo privalomo pensijų kaupimo įvedimo, įstatymų leidėjas turėtų apsvarstyti visas galimas teigiamas ir neigiamas puses.

2.3.3. Asmeninė rizika: asmens sprendimų reikšmė

Kaip jau ne kartą akcentuota, pensijų fondo dalyvis prisiima didžiausią riziką dėl dalyvavimo fondo veikloje. Asmeninė rizika apima asmens sprendimą dalyvauti pensijų kaupime, pasirinkti atitinkamą fondą ir investavimą, esant reikalui apsispręsti dėl perėjimo į kitą fondą.

Asmuo – būsimasis pensininkas – suinteresuotas investuoti kuo pelningiau. Pensijų fondai gali investuoti tik į įstatymų nustatytas sritis - pakankamai saugių valstybių pakankamai saugius vertybinius popierius. Investavimo apribojimai pensijų fondams yra griežtesni nei kitiems kolektyvinio investavimo instrumentams¹⁴⁴. Investuotų lėšų vertė gali augti arba mažėti. Tai – vadinamoji investicijų rizika. Pensijų fondo dalyvis gali pasirinkti agresyvią investavimo strategiją (padidinta rizika) ar elgtis konservatyviai (minimali rizika).

Būsimas pensininkas turi galimybę pasirinkti investicijų rūšį ir investuoti į akcijas, obligacijas ar banko indėlius. Kiekvienas pensijų kaupimo dalyvis turi teisę pasirinkti mažiausiai

¹⁴² Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 76.

¹⁴³ Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Antras pataisytas leidimas. Kaunas: Technologija, 2005, p. 148.

¹⁴⁴ Vasiliauskas A., Žilinskienė V. Pensijų fondų įtaka gyvybės kaupiamajam pensijų draudimui // Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos: E.Galvanausko mokslinės konferencijos medžiaga. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2004, p. 322.

rizikingą savo pensijų fondų lėšų investavimą. Todėl įstatymas pensijų kaupimo bendrove įpareigoja, kad asmenims būtų sudaryta galimybė kausti pensijų įmokas konservatyvaus investavimo pensijų fonde, kurio lėšos investuojamos tik į:

- 1) Lietuvos Respublikos, Europos Sąjungos ar Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos valstybių vyriausybių, centrinių bankų ir Europos centrinio banko išleistus ar jų garantuotus skolos vertybinius popierius (Pensijų kaupimo įstatymo 12 str. 1 d.);
- 2) Kolektyvinio investavimo subjektų, kurių lėšos investuojamos tik į Pensijų kaupimo įstatymo 12 straipsnio 1 dalies punkte nurodytus investavimo objektus, akcijas ar investicinius vienetus”.

Su kredito rizika susiduriama tada, kai investuojama į obligacijas. Čia svarbu tinkamai pasirinkti emitentą (obligacijų išleidėją) įvertinant jo reitingą. Patirtis rodo, jog kredito rizika yra mažiausia ekonomiškai ir finansiškai stabiliose valstybėse.

Didesnės rizikos vertybiniais popieriais laikomos *akcijos*, į kurias investuodami dalyviai gali tikėtis didesnio investicijos pelningumo. Investicijos į akcijas vadinamos ilgalaikėmis.

Lietuvos žmonės pasirenka gana konservatyvią strategiją ir į akcijas investuoja apie 30 proc. lėšų. Toks lietuvių konservatyvumas kritikuojamas, teigiant, jog žmonės klaidingai supranta investicijų riziką ir nori greito pelno¹⁴⁵. Tuo tarpu Estijoje agresyvią investavimo strategiją renkasi apie 69 proc. fondų dalyvių¹⁴⁶. Pastaruoju metu tendencijos pasirinkti agresyvią strategiją ryškėja ir Lietuvoje¹⁴⁷.

Apskritai specialistai pataria investicijas nukreipti ne į vieną objektą, o išskaidyti tarp įvairių bendrovių akcijų. Čia labai svarus valstybės vykdomas pensijų fondų dalyvių švietimas, kurio pagalba dalyviams būtų padedama pasirinkti optimaliausią investavimo kryptį ir minimizuoti investicijų riziką¹⁴⁸. Asmens teisė gauti įstatymo nustatytą su valdymo įmonės veikla susijusią informaciją, taip pat informaciją apie fondo sąskaitos būklę, lėšų investavimo strategiją nustatyta Papildomo savanoriškojo pensijų kaupimo įstatymo 26 straipsnyje.

Nežinodami kaip elgtis, pensijų fondų dalyviai dėl investicijų dažnai kreipiasi į finansų patarėjus, kurie neva viską žino ir gali parodyti tinkamiausią kelią. Tačiau optimaliausią

¹⁴⁵ Pilibaitis R. Išskirtinis pensijų fondų pelningumas- ne amžinas // Verslo žinios, 2006 01 16, Nr. 10, p. 7.

¹⁴⁶ Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Kaunas: Technologija, 2005, p. 148.

¹⁴⁷ Pensijų fondų klientai linkę pereiti į rizikingesnius // Kauno diena, 2004 10 11, p. 7.

¹⁴⁸ Valstybės kontrolės akiratyje – rizikingiausios institucijos // Buhalterija, Nr. 6 (67), 2006 01 06 www.vkontrole.lt/pub_16.shtml

investavimo variantą nurodyti neįmanoma. Finansų analitikai formuluoja bendrą išvadą: žmonėms ypač svarbu savo finansus valdyti kiek įmanoma lanksčiau¹⁴⁹.

Taigi, asmeninė rizika yra didžiulė. Be to, ją sunku apskaičiuoti atsižvelgiant į įvairius veiksnius: asmens nepakankamą informuotumą, reikiamų finansinių, ekonominių, teisinių stoką, įkyriai peršamą pensijų fondų reklamą. Neatsitiktinai asmeninės rizikos sumažinimo problema buvo bandyta spręsti įvairiai. Pavyzdžiui, 2006 metais Seimo socialinių ir darbo reikalų komitete pateiktas pasiūlymas uždrausti rizikinguose fonduose dalyvauti asmenims, kuriems iki pensijos liko 5 – 10 metų. Tačiau kai kurie autoriai šią problemą įvardina neverta dėmesio, kadangi reformos dalyviai nuolat informuojami apie riziką, susijusią su amžiumi, pajamomis ir rizikingiausiais fondais; disponuodami informacija žmonės gali priimti sąmoningą ir gerai apgalvotą sprendimą, labiausiai atitinkantį jų galimybes, siekius ir gyvenimo būdą¹⁵⁰.

Kaip matyti, rizikos veiksnių dalyvaujant pensijų kaupime yra ištis daug. Svarbiausio kaupiamųjų pensijų sistemos tikslo – didesnių pensinių pajamų ateityje – pasiekimo sąlyga yra anuitetas, turintis pakankamą perkamąją gali ir leidžiantis patenkinti pensininkų poreikius. Tačiau aptariamas tikslas gali būti nepasiektas atsižvelgiant į įvairius rizikos veiksnius: ekonominius, nepasiteisinusius asmeninius investicinius sprendimus, pensijų fondo valdytojo kompetencijos ar sąžiningumo stoką. Įstatymas nustato nemažai saugiklių sukauptoms pensijų lėšoms apsaugoti – tai fondo valdytojo įmonės investavimo ribojimas, draudimas užsiimti tam tikra veikla, etinių ir profesinių veiklos valdytojo standartų nustatymas, pensijų fondo dalyvio teisės (teisė būti informuotam, teisė pereiti į kitą įmonę ir pan.). Šių saugiklių atžvilgiu specialistai išsako skirtingas nuomones, laikydami juos pakankamais ar nepakankamais. Darbo autorės nuomone, bet kokių atveju negalima formuluoti vienareikšmiškos išvados, jog aptariamais sukauptų pensijų lėšų saugikliai eliminuoja kitus rizikos veiksnius – ekonominius, investicinius ir pan. Tokiu būdu negalima teigti, kad dalyvavimas pensijų fonduose iš tikrųjų pateisins dalyvių būsimų pensininkų lūkesčius. Šiems nepasiteisinus, šalyje atsiras dar didesnė socialinė atskirtis, o valstybės pareiga pasirūpinti skurstančiais pensininkais niekur nedings.

Netgi pasiteisinus optimistinėms prognozėms, dalyvavimas pensijų kaupime gali sukelti tam tikrų socialinių nelygybių tarp atskirų grupių. Apie bus kalbama kitame skyriuje.

¹⁴⁹ Žvirblytė J. Pensijos draudimas uždarbiu nežavi // Lietuvos žinios, 2008 03 31, "Verslo orbita", p. 18.

¹⁵⁰ Kačinskienė M. Mituose skendinti pensijų reforma, 2006 02 27 // www.lrinka.lt/index.php/meniu/spaudai/straipsniai_ir_komentarai, p. 1-2.

3. VEIKSNIAI, GALINTYS ĮTAKOTI SOCIALINĘ NELYGYBĘ KAUPIANT PENSIJAS

Taigi, pensijų kaupimas yra viena iš galimybių būsimiems pensininkams turėti pakankamas pajamas senatvėje. Kartu socialinio aprūpinimo našta iš dalies perkeliama nuo valstybės ant paties būsimo pensininko pečių.

Dalyvaujant kaupiamųjų pensijų fonduose atsiranda tiesioginė priklausomybė tarp įmokų ir gautinų išmokų ir asmens nuosavybės teisė į tam tikrą pensijų fondo dalį. Buvusi Europos žmogaus teisių komisija yra išskyrusi dvi pagrindines socialinės apsaugos sistemas: pagal pirmąją sistemą asmuo, mokantis įmokas į atitinkamą fondą, įgyja teisę į tam tikrą fondo dalį, kuri gali būti nustatoma kiekvienu konkrečiu atveju; pagal antrąją sistemą nėra įmokų dydžio ir gaunamų išmokų santykio tiesioginės priklausomybės. Taikant pirmąją sistemą, įmokos mokėjimas suteikia nuosavybės teisę į atitinkamą fondo dalį. Taikant antrąją sistemą, grindžiamą socialinio solidarumo principu, kuris atspindi visos visuomenės atsakomybę, jos dalyviui atsiranda reikalavimo teisė ne į apibrėžtą turto dalį, o tik į lūkestį, galimybės kurį gyvendinti priklauso nuo pensijos mokėjimo metu valstybėje esančių sąlygų¹⁵¹. 1978 m. byloje X prieš Nyderlandus (Nr. 6852/74) Europos žmogaus teisių komisija, spręsdama peticijos priimtinumą klausimą, konstatavo, kad privalomų įnašų į pensijų fondą mokėjimas tam tikromis aplinkybėmis gali sukurti nuosavybės teisę į to fondo tam tikrą dalį, ir tokiai teisei įtakos gali turėti fondo paskirstymo būdas.

Kalbant apie valstybės pareigas socialinės politikos srityje, svarbu paminėti ir Konstitucinio Teismo doktrinoje suformuluotą principą, kad pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą. Kaip yra pažymėjęs Konstitucinis Teismas, “socialinės apsaugos priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją, padeda asmeniui apsisaugoti nuo galimų socialinių rizikų (Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas), taigi skirtingi socialinės rizikos veiksnių pripažinimo būdai nacionalinėse socialinės apsaugos sistemose neturėtų būti tapatinami su manipuliacijomis, dėl kurių tos pačios sistemos socialinės apsaugos schemose kartais atsiranda skirtumų, kadangi suinteresuoti asmenys (potencialūs

¹⁵¹ Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, 2005.

platesnės socialinės apsaugos schemos taikymo “adresatai”) dažnai daro viską, kad priskirtų save sau palankiausiai socialinės rizikos grupei¹⁵².

Visgi pensijų reforma turi sudaryti vienodas sąlygas pensiją kaupti visiems asmenims. Kaip jau ne kartą minėta, svarbiausias pensijų kaupimo tikslas siejamas su anuitetu, kuris galės patenkinti pensininkų poreikius, t. y. tikimasi, kad būsimų pensininkų – pensijų fondų dalyvių - pajamos bus didesnės nei pensininkų, netapusių pensijų fondų dalyviais.

Žinoma, šiuo atveju palyginimas įmanomas esant panašiam asmens amžiui, darbo atlygiui ir kt. Kaip jau ne kartą akcentuota, investicinės grąžos dydis ir anuitetas priklausys nuo daugelio veiksnių. Jų tarpe – kaupimo laikotarpio (t. y. laikotarpio nuo kaupimo pradžios iki pensinio amžiaus suėjimo). Kuo kaupimas ilgesnis, tuo anuitetas didesnis, ir atvirkščiai (atmetant kitus veiksnius). Tokiu būdu jaunesnio amžiaus asmuo, iki pensijos mokėdamas įmokas į tą patį fondą, pensiniame amžiuje gaus didesnę anuitetą nei asmuo, tokiomis pačios sąlygomis kaupdamas nuo vyresnio amžiaus.

Anuiteto išmoka bus neperskirstomoji, t.y. jis bus žymiai labiau diferencijuotas nei valstybinės pensijos papildoma dalis.

Tačiau kai kurie tyrimai rodo, kad tam tikri asmenį apibūdinantys požymiai (lytis, amžius, veiklos specifika) taip pat gali įtakoti būsimą investicinę grąžą. Tokiu būdu pensijų kaupimas turės negatyvią įtaką socialinei - ekonominei nelygybei Lietuvoje. Taigi tai reikia paanalizuoti išsamiau.

Dėl jau analizuotų rizikos faktorių būsimą anuiteto dydį nustatyti neįmanoma – investicinę grąžą galima tik prognozuoti. Aiškiai suvokti pensijų kaupimo sistemos prasmę trukdo aiškių prognozių nebuvimas, nežinojimas, koks realiai bus anuiteto ir darbo užmokesčio santykis, investicinė grąža. Prognozuoti šiuos rodiklius bandoma įvairiais būdais – pagal tam tikras skaičiuokles ar modeliavimo metodu.

¹⁵² Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, 2005.

3.1. Kaupiamųjų pensijų fondų dalyvio lyties veiksnys

Pensijų kaupime dalyvauja tiek moterys, tiek vyrai. Ekspertai prognozuoja, jog moterims pensijų kaupimas gali būti mažiau naudingas nei vyrams.

Statistiniai duomenys rodo, kad moterys kaupime dalyvauja šiek tiek aktyviau nei vyrai. I – ajame kaupimo etape dalyvavo 228 200 moterys ir 213 337 vyrai (moterų 6 proc. daugiau), II – ajame – atitinkamai 54 024 ir 60 973, III – ajame – 282 224 ir 274 310¹⁵³. Taigi pensijų kaupime pirmaisiais trimis etapais dalyvavo 564 448 moterų ir 548 620 vyrų, t.y. 15 828, arba 2,8 proc. mažiau nei moterų. Tačiau jaunesnio amžiaus - iki 25 metų – grupėje egzistuoja nedidelė pensijų fondų dalyvių - vyrų – persvara. Tuo tarpu vyresnio amžiaus grupėse skaičiumi šiek tiek persveria moterys.

Skirtingas pensijų kaupimo prognozes ir galimą rezultatų efektyvumą tarp vyrų ir moterų lemia tiek skirtingas pensinis amžius, tiek gyvenimo trukmė. Tačiau specialistai prognozuoja galimą didesnę vyrų anuitetą nei moterų, t. y. vyrams investicijos grąža bus palankesnė nei moterims. Didėjant amžiui, skirtumas tarp vyrų ir moterų anuitetų taip pat didėja. Darbo užmokesčio dydis santykiniams anuitetų skirtumams pagal lytį reikšmės neturi¹⁵⁴.

Tai, kad gali egzistuoti anuitetų dydžių priklausomybė nuo pensijų fondo dalyvio lyties, t.y. kad moterų anuitetai bus mažesni, teigia ir užsienio ekspertai. Tokias prognozes pateikia tarptautinių tyrimų rezultatai (Irwin, 1999; Wiliamson, Rix, 2000; Barr, 2001 ir kt.), formuluojant prielaidą, kad moterims dalyvavimas kaupiamųjų pensijų sistemoje yra mažiau palankus nei vyrams¹⁵⁵.

Kad pensijų kaupimas padidins socialinę nelygybę tarp lyčių, mano 37 proc. ekspertų. 50 proc. laiko, kad pensijų kaupimo schema nepaveiks šios nelygybės, 3,7 proc. – teigia, kad nelygybė tarp lyčių sumažės¹⁵⁶.

D. Skučienė, analizavusi pensijų sistemos poveikį socialinei - ekonominei nelygybei, daro prielaidą, kad modeliavimo būdu apskaičiuoti vyrų ir moterų – būsimų pensininkų ir kaupiamųjų

¹⁵³ Valstybės statistikos departamento duomenys, 2005.

¹⁵⁴ Skučienė D. Pensijų sistemos poveikis socialinei – ekonominei nelygybei Lietuvoje: daktaro disertacija /Rankraštis/: socialiniai mokslai, sociologija (05S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005, p. 124.

¹⁵⁵ Ten pat, p. 124.

¹⁵⁶ Ten pat, p. 165.

pensijų fondų dalyvių – anuitetai pagilins pajamų nelygybę. Tokiu būdu ši nelygybė gali padidėti nuo 3 iki 20 proc.¹⁵⁷

Apskritai socialinė – ekonominė nelygybė tarp vyrų ir moterų egzistuoja ir dabar. Visų pirma, tai susiję su ilgesniu moterų gyvenimu, jų mažesniu atlyginimu. Nors moterys sudaro daugumą tarp tarnautojų, aptarnavimo ir prekybos darbuotojų, specialistų, jų galimybės konkuruoti darbo rinkoje nėra vienodos su vyrais. 2005 m. didžiausios Lietuvos viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų bendrovės “TNS Gallup” atlikti darbo rinkos tyrimai rodo, kad buvo vos 37 proc. Lietuvos gyventojų mano, kad vyrai ir moterys turi vienodas sąlygas konkuruoti darbo rinkoje. Palyginti su 2004 m., šis rodiklis sumažėjo 6 procentais¹⁵⁸. “TNS Gallup” projektų vadovė L. Paulauskaitė atkreipė dėmesį pastaraisiais metais išryškėjusias tendencijas: prie migracijos ir mažėjančio darbuotojų lojalumo savo darbovietai prisidėjo dar vienas neigiamas reiškinys – darbo rinkoje vis labiau jaučiama diskriminacija dėl lyties. Vadovė šias nuostatas pagrindė tokiais tyrimo duomenimis: net 67 proc. moterų teigė, jog moterims sudaromos nevienodos sąlygos priimant į darbą, 57 proc. moterų manė, kad dirbančių moterų darbo sąlygos yra prastesnės nei vyrų. Be abejo, visa tai veikia ir moterų galimybes pasiekti tam tikrų profesinių aukštumų.

Pačių vyrų požiūris atskleidžia tas pačias tendencijas. Gauti rezultatai rodo, kad 40 proc. vyrų mano, jog moterims yra sunkiau įsidarbinti ir joms sudaromos darbo sąlygos yra prastesnės nei vyrams. Vertindami savo konkurencingumą darbo rinkoje, vos 4 proc. vyrų manė esantys diskriminuojami dėl savo lyties. Tyrimų duomenimis, respondentai taip pat linkę pritarti teiginiui, kad moterims nevienodai teisingai atlyginama už jų atliktą darbą: taip mano 55 proc. apklaustųjų: 65 proc. moterų ir 43 proc. vyrų¹⁵⁹.

Tokia situacija leidžia daryti prielaidą, kad moterims sąlygos darbo rinkoje mažiau palankesnės. Atitinkamai ir prognozuojamas mažesnis jų pensijų anuitetas.

¹⁵⁷ Skučienė D. Pensijų sistemos poveikis socialinei – ekonominei nelygybei Lietuvoje: daktaro disertacija /Rankraštis/: socialiniai mokslai, sociologija (05S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005, p. 129.

¹⁵⁸ TNS Gallup tyrimai: Lietuvos moterų darbo rinkoje jaučiasi diskriminuojamos, 2005.

¹⁵⁹ Ten pat.

3.2. Kaupiamųjų pensijų fondų dalyvio amžiaus, atlyginimo ir kiti veiksniai.

Galimas kartų disbalansas

Pensijų kaupimo schemas įgyvendinimas gali sąlygoti socialinę ekonominę nelygybę ne tik lyčių atžvilgiu. Gali atsirasti kartų disbalansas, taip pat nelygybė tarp kitų asmenų grupių: asmenų, dalyvaujančių ir nedalyvaujančių pensijų kaupime, asmenų, turinčių nevienodas darbinės pajamas.

Disbalansą tarp kartų gali pagilinti ir kaupimo dalyvio amžius. Lietuvoje pensijų kaupime galima dalyvauti bet kokio amžiaus asmenims. Tik prasidėjus pensijų reformai, į pensijų kaupimą daugiausia įsijungė asmenys iki 40 metų amžiaus.

Kai kuriose šalyse nustatytas tam tikras pensijų fondų dalyvių amžiaus limitas: Latvijoje pensijų kaupime gali dalyvauti tik ne vyresni nei 49 metų amžiaus asmenys, Estijoje – ne vyresni nei 59 metų asmenys¹⁶⁰. Sunku įvertinti tokį įstatymų leidėjų sprendimą nustatyti aptariamą amžiaus limitą: iš vienos pusės, tai galima vertinti teigiamai: asmenys, kuriems iki pensijos liko sąlyginai nedaug metų, labiausiai rizikuoja savo gerove – kaupimo nesėkmės atveju jie nukentės labiausiai, kadangi turi didžiausią socialinio draudimo stažą. Asmenys, kuriems iki pensijos liko nedaug laiko, įeina į padidintą rizikos grupę ir todėl, kad jie kaupiamąją pensiją gautų pereinamuoju pensijos reformos laikotarpiu, t. y. dar nesusiformavus sistemai, darant daug klaidų.

Iš kitos pusės, uždraudimas dalyvauti pensijų kaupime atitinkamo amžiaus asmenims gali būti traktuojamas kaip tam tikras šių asmenų teisės suvaržymas ir galimybės pagerinti savo gerbūvį atėmimas.

Socialinė – ekonominė nelygybė gali pagilėti ir dėl gaunamo darbo užmokesčio dydžio skirtumų. Statistiniai duomenys rodo, kad pensijų kaupime dalyvauja daugiau asmenų, kurių darbo užmokestis yra mažesnis¹⁶¹. Specialistai prognozuoja, kad socialinė – ekonominė nelygybė bus “apčiuopiama” tik tarp pensijų kaupimo fondų dalyvių, kurių atlyginimas yra didelis, t. y. viršijantis šešių vidutinių darbo dydžių užmokestį. Šis skirtumas gali padidėti iki 20 proc.¹⁶² Tuo tarpu asmenų, gaunančių nedidelį darbo užmokestį, pensijų kaupimas socialinės – ekonominės nelygybės neįtakos.

¹⁶⁰ Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas. Valstybinio audito ataskaita. Vilnius: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba (VSDFV), 2005, p. 12.

¹⁶¹ Skučienė D. Pensijų sistemos poveikis socialinei – ekonominei nelygybei Lietuvoje: daktaro disertacija /Rankraštis/: socialiniai mokslai, sociologija (05S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005, p. 129.

¹⁶²

Vadinasi, pensijų kaupimas gali pagilinti socialinę – ekonominę nelygybę tarp pačių pensininkų (reikia pasakyti, jog ji dabar palyginti maža). Lietuvoje tai reiškia, kad dar labiau padidėtų turtinė praraja tarp skurdžiausiai ir turtingiausiai gyvenančių asmenų. Tokią galimybę patvirtina ir užsienio ekspertų (King, Bakgaard, Harding, 1998, Vos Kepteyn, 1998; Stanovnik, Stropnik, 2000; Yamada, 2001 ir kt.) tyrimų rezultatai¹⁶³. Šalyse, kuriose jau gauti pensijų kaupimo rezultatai (Didžiojoje Britanijoje, JAV, Kanadoje ir kt.), pajamų nelygybė tarp pensininkų jau yra padidėjusi.

Apskritai galima daryti prielaidą, kad aptarti rizikos veiksniai, skirtingi anuitetų dydžiai (skirtumas neabejotinai bus žymiai didesnis nei dabartinių papildomos pensijos dalių) lems žymiai didesnę pensininkų pajamų diferenciaciją, pagilins kartų turtinę nelygybę kuri savo ruožtu sukels dar didesnes socialinės atskirties problemas.

Apibendrinant skyrių galima išskirti šiuos momentus. Remiantis specialistų prognozėmis, pensijų kaupimas gali padidinti socialinę – ekonominę nelygybę Lietuvoje. Ši nelygybė gali pasireikšti tarp skirtingos lyties pensininkų, kartų (dirbančiųjų ir pensininkų), skirtingą darbo užmokestį gaunančių asmenų. Prognozuojama, kad mažesnę darbo užmokestį gaunančių asmenų socialinės ekonominės nelygybės pensijų kaupimas nepagilins: jis taps reikšmingas tik didelį atlyginimą gaunantiems asmenims.

Tačiau prognozės remiasi daugmaž vienodomis pensijų kaupimo aplinkybėmis. Darbo autorė mano, kad labiausiai tikėtina, jog socialinė – ekonominė nelygybė pagilės dėl analizuotų rizikos faktorių nepasiteisinimo/pasiteisinimo, t. y. vienu asmenų gerovė iš tikrųjų gali pakilti, kitų – labai nusmukti.

Reikia pastebėti, jog panašios problemos egzistuoja ir dabartinėje Lietuvoje. Pensijų kaupimo reformos rezultatus galima bus vertinti kaip neigiamus, jeigu kaupimo elementas įtakos dar didesnę socialinę ekonominę nelygybę nei mūsų šalyje egzistuoja dabar.

¹⁶³ Skučienė D. Pensijų sistemos poveikis socialinei – ekonominei nelygybei Lietuvoje: daktaro disertacija /Rankraštis/: socialiniai mokslai, sociologija (05S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005, p. 130.

IŠVADOS

1. Pasaulyje kaupiamosios pensijos atsirado gana neseniai – XIX amžiuje. Ilgainiui tai susiformavo į tris įvairiose valstybėse vyraujančias pensijų fondų sistemas (variantus). Šių fondų sistemų analizė leidžia identifikuoti svarbiausius veiksnius, apibūdinančius pensijų fondų veiklą: fondo tipas (privatus ar mišrus), keliami tikslai (jie yra grynai finansiniai arba finansiniai su socialiniu elementu), fondo veiklos sritis (veikia savarankiškai arba prie įmonių), kaupiamųjų pensijų lėšų ir įmonės lėšų santykis (šios lėšos gali būti atskirtos arba ne), taikomos išmokos (jos yra apibrėžtos arba ne). Vokėjo pensijų sistemos modelio perėmimas Lietuvoje reiškia, kad pensijų fondai yra privatūs, veikia siekdami finansinių, bet ne socialinių tikslų:

- ◆ darbo autorės nuomone, prioritetiniu veiksniu vystant pensijų fondų veiklą turėtų fondo tipas. Esant mišraus, o ne privataus tipo pensijų fondams valstybė prisiima dalį atsakomybės už finansinę fondo nesėkmę.
- ◆ ne mažiau reikšmingas ir itin glaudžiai susijęs su pastaruoju veiksniu – kaupiamųjų lėšų ir įmonės lėšų santykis. Tik esant šių lėšų atbajimui galima sąžininga pensijų fondų veikla.

2. Kaupiamųjų pensijų sistemos sukūrimo tikslas - sumažinti našlą valstybei ir visuomenei išlaikyti pensinio amžiaus žmones, jos dalį perkeliant privatiems pensijų fondams. Svarbus ir psichologinis kaupiamųjų pensijų momentas – pensininko išgyvenimas ne iš valstybės skiriamų, o iš savo sukauptų išmokų – suteiks visavertiškumo jausmą. Kaupiamųjų pensijų fondų atsiradimą lėmė daug veiksnių (demografinių, ekonominių, psichologinių), kuriuos jungia bendras socialinis kontekstas.

2. Dalyvavimas pensijų fonduose susijęs su įvairiausia rizika. Šios rizikos veiksniai yra įvairūs: susiję su pensijų dalyvio asmeniu (investicijų, fondo pasirinkimo rizika, darbas), su ekonominiais faktoriais (palūkanos, infliacija ir pan.) ar pensijų fondo veikla (institucinė rizika). Svarbiausias riziką šalinantis veiksnys - lėšų saugumas (plačiaja ir siaurąja prasme). Nustatyti saugikliai - fondo valdytojo įmonės investavimo ribojimas, draudimas užsiimti tam tikra veikla, etinių ir profesinių veiklos valdytojo standartų nustatymas, pensijų fondo dalyvio teisės (teisė būti informuotam, teisė pereiti į kitą įmonę ir pan.) – ekspertų vertinami nevienodai.

3. Galima identifikuoti šias su pensijų fondais susijusias esmines problemas:

- pensijų reforma turi būti siekiama visų pirma socialinių tikslų – tai reiškia, kad ji turi būti naudinga *kiekvienam* reformos dalyviui, o ne konkrečiais požymiais (amžiumi, lyties, pajamų ir pan.) apibrėžtai asmenų grupei. Tik taip bus realizuojamas socialinis teisingumas. Dvilypiška pensijų fondų prigimtis, pasireiškianti finansinių ir socialinių tikslų siekimu, sukelia tam tikrus neaiškumus vertinant kaupiamųjų pensijų socialinį kontekstą. Galima teigti, kad Lietuvoje pensijų fondas yra pelno siekiančios organizacijos, todėl iš jų tikslų eliminuojamas socialinis elementas.

- viena didžiausių problemų yra valstybės atsakomybės pensijų fondų veikloje nebuvimas. Kaupiamųjų pensijų fondų veiklos reglamentavimo spragomis, žmonių nepakankamu išprusimu šioje srityje ir pasitikėjimu bei valstybės atsakomybės nebuvimu ateityje gali pasinaudoti fondų valdytojai, o dalyviai nukentėti.

- ◆ dideliu kaupiamųjų pensijų sistemos Lietuvoje trūkumu galima laikyti galimybės išeiti į pensiją ir gauti anuitetą dalyvio noru nebuvimą. Tokia praktika, egzistuojanti užsienio valstybėse, laikytina progresyvia ir atitinkančia žmogaus laisvą apsisprendimą.

- isteriška kaupiamųjų fondų reklama ir įkyrus piršimas yra neetiškas ir nepateisinamas dalykas. Reklamuojami šūkiškai ateityje gali ne tik nepasiteisinti, bet ir žiauriai konfrontuoti su realybe: neaišku, ar būsimieji pensininkai iš tikrųjų gaus gerokai didesnes pajamas, kurias jie gautų nedalyvaudami kaupiamųjų pensijų fonde. Kai kurių valstybių praktika kaupiamųjų pensijų sistemos srityje, mūsų valstybėje įvykę ir iki šiol vykstantys reiškiniai (bankų žlugimai, valstybės nesugebėjimas apginti indėlininkų, infliacija, demografinė krizė ir kt.) leidžia prognozuoti ne tokią optimistinę perspektyvą.

Tačiau pastebimi teigiami poslinkiai Vyriausybei formuojant politiką ir kuriant strategijas, kurių pagalba siekiama kovoti su senėjimo Lietuvoje procesu, apsaugoti pagyvenusius asmenis nuo rizikingiausių investicijų, skatinti kartų solidarumą ir pan.

5. Tyrimas bei užsienio valstybių patirtis rodo, jog kaupiamųjų pensijų fondų veiklos rezultatai gali sukelti dar daugiau socialinių problemų negu yra iki šiol. Socialine problema gali tapti dar didesnė visuomenės turtinė diferenciacija, kas sukels socialinę – ekonominę nelygybę. Nepasiteisinus fondų veiklai, būsimieji pensininkai gali atsidurti už skurdo ribos. Socialinė nelygybė gali pagilėti, jeigu:

- įvyks pensijų išmokos nuvertėjimas dėl infliacijos. Kaupiamųjų pensijų absoliutus dydis gali išaugti, tačiau perkamoji galia kristi. Pensijų perkamoji galia turi būti ekonomiškai apsaugota;

- bus daromi klaidingi pensijų fondų valdytojų sprendimai, atsiras pensijų fondų bendrovių nemokumas;

- pensijų fondų bendrovėse bus sukčiaujama, grobstoma, neatsakingai dirbama ir t. t.;

- bus neadekvačiai didelės fondų administravimo išlaidos;

- pensijų fondų dalyviams nebus tinkamai ir sąžiningai išaiškinti visi rizikos veiksniai ir galimybės;

- pensijų fondų dalyvių investiciniai sprendimai nepasiteisins;

- prognozuojama socialinė problema – lyčių disbalansas, t. y. moterims pensijų kaupimas gali būti mažiau palankus nei vyrams;

- verslo liudijimą turintys asmenys savininkai negali dalyvauti pensijų fonduose. Tai taip pat įtakos tam tikros socialinės atskirties grupės atsiradimą;

- pensijų kaupimo grąža priklausys nuo dalyvio amžiaus, t. y. kaupimo laikotarpio ilgumo. Tokiu būdu itin neaiški vyresnio amžiaus dalyvių padėtis ir perspektyvos. Tai lems kartų disbalansą – vyresnės kartos socialinę atskirtį, kuri, beje, egzistuoja ir dabar;

- socialinę nelygybę gali sukelti ir skirtumai tarp pensininkų - pensijų fondų dalyvių ir pensininkų, šiuose fonduose nedalyvaujančių. Tačiau neaišku, kurių padėtis bus geresnė.

Taigi galima formuluoti pagrindinę išvadą, kad pensijų kaupimo schema ir jos rezultatai palieka daugybę klausimų ir problemų, kurias valstybei ir visuomenei teks spręsti ateityje.

Hipotezė, kad pensijų fondų teisinis reglamentavimas Lietuvoje turi spragų, kurios ateityje gali neigiamai pasireikšti socialiniame kontekste, pasitvirtina. Svarbiausia pensijų kaupimą reglamentuojančiais įstatymais nustatyti pensijų fondų lėšų teisinius saugiklius. Iš esmės šių saugiklių yra nemažai, bet trūksta ankstyvųjų signalų sistemos įtvirtinimo. Labai svarbu tinkamai reglamentuoti pensijų fondų reklamą, kuri visuomenei turi didžiulį psichinį poveikį.

PASIŪLYMAI

Atsižvelgiant į iškeltas problemas, galima pateikti kai kuriuos pasiūlymus, kurie galbūt galėtų bent iš dalies praskaidrinti padėtį ir išvengti blogiausių pensijų kaupimo rezultatų:

1. Mūsų valstybėje pensijų kaupimo sistema yra visiškai naujai, jos “vaisiai” išryškės tik po kelių dešimčių metų. Praktikos nebuvimas įpareigoja visapusiškai ištirti kitų valstybių patirtį ir nepakartoti šių valstybių klaidų.

2. Kaupiamųjų pensijų sistemoje Lietuvoje dalyvauja didelė dalis (apie 63 proc.) socialinio draudimo pensijų sistemos dalyvių. Tai rodo, kad kaupiamosios pensijos tapo labai svarbia visos pensijų sistemos dalimi. Kaupiamųjų pensijų pajamoms ateityje teks reikšmingas vaidmuo, kadangi jos taps svarbia pensininkų pajamų dalimi. Dėl šios priežasties reikalingas labai atsakingas ir detalus kaupiamųjų pensijų fondų veiklos reglamentavimas.

3. Valstybė, leisdama pensijų fondų reklamą, elgiasi neetiškai ir neatsakingai, juolab kad pati neprisiima atsakomybės pensijų fondų įmonių nemokumo atveju. Būtina ne reklamuoti kaupiamąsias pensijas, o visapusiškai aiškinti galimas rizikas, pateikiant pesimistiškiausią pensijų fondų veiklos rezultatų variantą. Tik tokia valstybės pozicija bus teisinga. Taigi, atsižvelgiant į antireklamą, pateikiamą reklamuojant alkoholį ar tabaką (“jūs rizikuojate savo, šeimos ir visuomenės gerove” ir pan.), pensijų fondų reklama turėtų atkreipti dėmesį į riziką, asmens atsakomybę už sprendimą.

4. Lietuvoje pensijų fondų sistemą sudaro privatūs pensijų fondai, kurių tikslai yra finansiniai, be socialinio elemento. Tokiu būdu šie fondai, kaip draudimo bendrovės, yra pelno siekiančios įmonės. Darbo autorės nuomone, tokia sistema Lietuvai, nukentėjusiai nuo įvairių pragaištingų politinių ir ekonominių sprendimų (indėlių komerciniuose bankuose neapdraudimas, investicinių čekių panaudojimo afera ir pan.), yra ne pats geriausias variantas. Galima būtų atsižvelgti į anglosaksiškąjį variantą, kai pensijų fondai pelno siekia ne sau, o savo nariams, tad jie laikytini ne pelno siekiančiomis organizacijomis. Tačiau čia reikėtų iš esmės keisti visą pensijų fondų sistemą.

5. Atsižvelgiant į kai kurių valstybių (Čilės, Latvijos) praktiką, siūlytina įmokos į pensijų fondą procentą didinti iki 10 proc. Toks įmokos dydis ateityje leis gauti didesnę anuitetą.

6. Būtina stiprinti teisinius pensijų fondo lėšų saugiklius. Čia svarbi vadinamoji “ankstyvojo signalo” sistema, kuri padėtų laiku susiorientuoti situacijoje ir imtis atitinkamų apsaugos priemonių.

7. Valstybė privalo visapusiškai kontroliuoti fondų veiklą ir nesėkmės atveju prisiimti visišką ar bent dalinę atsakomybę. Šiuo atveju įstatymų leidėjas turėtų gerai pamąstyti dėl galimybės įtvirtinti privalomąjį antrosios pakopos kaupimą. Tokiu būdu prievolė kaupti pensiją būtų atsverta atitinkama valstybės pareiga.

8. Siūlytina įstatymų leidėjui apmąstyti galimybę, remiantis užsienio valstybių praktika, sudaryti sąlygas pensijų fondo dalyviui išeiti į pensiją savo pageidavimu, t. y. tapti antrosios pakopos pensininku nesulaukus įstatyme nustatyto amžiaus.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Tarptautiniai ir Lietuvos Respublikos norminiai teisės aktai

1. Europos Sąjungos sutartis // Pagrindinės Europos Sąjungos sutartys. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
2. 1991 12 16 JT Generalinės Asamblėjos rezoliucija.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33 – 1014.
4. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 123 – 5511.
5. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinių draudimo pensijų įstatymas // Valstybės žinios, 1994, Nr. 59 – 1153; 2005, Nr. 71 – 2555.
6. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 75 - 3472.
7. Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas // Valstybės žinios, 1999, Nr. 55 – 1762; Valstybės žinios, 2003, Nr. 75 – 3473.
8. Pensijų kaupimo įstatymo 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 19, 20, 22, 28, 30 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo // Valstybės žinios, 2004, Nr. 96 – 3521.
9. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2006 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas // Valstybės žinios, 2006, Nr. 10 – 464.
10. Pensijų įstatymai. Norminiai aktai ir jų komentarai. Vilnius, 1996.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 12 03 nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo “Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo” nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 11 18 nutarimu Nr. 1156 patvirtintų Valstybinio socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1998 07 18 redakcija) // Valstybės žinios, 2003, Nr. 115 – 5221.

12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 03 21 nutarimas Nr. 307 dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui // Valstybės žinios, 2007, Nr. 38 – 1418.

Specialioji literatūra, mokslo publikacijos

13. Andruškevičius A. Administracinė teisė: paskaitų konspektai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006.
14. Ar griežtinti pensijų fondų priežiūrą? / pokalbis su Lietuvos laisvosios rinkos instituto eksperte M. Kačinskiene // Verslo žinios, 2005 09 09, Nr. 174, p. 10.
15. Baltutytė E. Europos socialinė chartija ir socialinės teisės Konstitucijoje // Jurisprudencijoje, 2002, t. 30 (22), p. 75 – 79.
16. Baršauskienė V., Janulevčiūtė B. Žmogiškieji santykiai. Kaunas: Technologija, 1999.
17. Birmontienė T. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, 2005.
18. Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Kaunas: Technologija, 2003.
19. Bendravimo psichologija: vadovėlis / autoriai J. Almonaitienė, D. Antinienė, N. Ausmanienė ir kiti/. Kaunas: Technologija, 2001.
20. Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema. Antras pataisytas leidimas. Kaunas: Technologija, 2005.
21. Čičinskas J. Europos Sąjunga ir emigracija. Ar nesumažės Lietuva? // Integracijos žinios, 2006 m. balandžio 14 d., Nr. 10, p. 1.
22. Dambra V. A. Teisingumo principai. Kaunas: Laisvę, 1995.
23. Daugės pensininkų: Lietuvos statistikos departamento duomenys // L. T., 2008 kovo 7 d., p. 3.
24. Daunienė V., Slavickienė A. Pensijų fondų vieta pensijų sistemoje. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2005.
25. Garbačiauskaitė M. Pensijų fondai – ateitis // Verslo žinios, 1998 m. kovo 13 d, p. 6.
26. Hart H. L. A. Teisės samprata. Vilnius: Pradai, 1997.
27. Herbert A. Simon. Administracinė elgsena: spendimų priėmimo procesų administracinėse organizacijose tyrimas. Vilnius: Knygiai, 2003.

28. Ivaškevičius A. Vyriausybė ketina parsivilioti emigrantus [pristatydamas ministrų kabineto praėjusių metų veiklos ataskaitą, premjeras iškėlė emigracijos keliamus nuostolius valstybei] // Kauno diena, 2006 balandžio 12 d., p. 7.
29. Januškevičius M. Kaupiamųjų pensijų fondų efektyvumas: teigimai ir neigiami bruožai: magistro baigiamasis darbas, 2007.
30. JA V pensijų draudimo sistema patiria rekordinį deficitą // www.draudimas.lt, 2006 04 11
31. Juridičeskij slovarj / red. A. F. Nikitin/ Moskva: OLMA – PRESS Obrzovnyje, 2005.
32. Katkus V., Martinaitytė E. Pensijų reforma: pensinių fondų sistemos Lietuvoje kūrimo problemos. Vilnius: Lietuvos bankininkystės, draudimo ir finansų institutas, 2002.
33. Kuzavinis K. Lotynų - lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
34. Lane E. J. Viešasis sektorius: sąvokos, modeliai ir požūriai. Vilnius: Margi raštai, 2001.
35. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius: Mokslo, 1978.
36. Maceina A. Raštai. Socialinė filosofija. Vilnius: Mintis, 1992.
37. Nečiūnienė L. Pasirinkusieji reformą išskaido riziką // Verslo žinios, 2003 10 17, Nr. 208, p. 10.
38. Nikitinas V. Pensijų fondų raida ir ypatybės // Jurisprudencija. Mokslo darbai, 2003, t. 40 (32), p. 101 – 106.
39. Parsons W. Viešoji politika. Politikos analizės teorijos ir praktikos įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2001.
40. Paulauskienė J., Rudzevičius V. Pensijų sistemos reforma: perspektyvos ir problemos // Vadyba. Ekonomika. Visuomenė: konferenc. medž. Klaipėda: Klaipėdos socialinių mokslų kolegija, 2002.
41. Pensionnaja reforma v Rossiji: pričiny, soderžanyje, perspektyvy / red. M. E. Dmitrijeva, D. J. Travina/ Sankt -Peterburg: NORMA, 1998.
42. Pensijų fondų klientai linkę pereiti į rizikingesnius // Kauno diena, 2004 10 11, p. 7.
43. Pensijų fondų turtą saugantys barjerai per žemi: pokalbis su Vilniaus universiteto docentu R. Lazutka / kalbėjosi G. Budvytienė // Kauno diena, 2005 08 31, p. 7.
44. Pilibaitis R. Išskirtinis pensijų fondų pelningumas- ne amžinas // Verslo žinios, 2006 01 16, Nr. 10, p. 7.

45. Ragauskaitė R. Pensijų reforma – ant populiarumo bangos // Pensijų reforma, 2003 m. lapkričio 8 d, p. 4 - 6.
46. Ruseckas T. Pensijų reformos traukinys: iš Lotynų Amerikos – į Europą // Pensijų reforma, 2003 m. lapkričio 8 d.
47. Rutkauskaitė R. Pensijų reforma – be krypties // Verslo žinios, 2006 01 24, Nr. 16, p. 2.
48. Saidov A. Ch. Sravmitel'noje pravovedenye: osnovnyje pravovyje sistemy sovremennosti [red. A. V. Tumanov]. Moskva: Jurist, 2005.
49. Seimas ragina Vyriausybę stabdyti jaunimo emigraciją // BNS, 2005 m. gruodžio 15 d.
50. Skučienė D. Pensijų sistemos poveikis socialinei - ekonominei nelygybei Lietuvoje: daktaro disertacija [Rankraštis]: socialiniai mokslai, ekonomika (04S), 2005.
51. Skučienė D. Pensijų sistemos poveikis socialinei - ekonominei nelygybei Lietuvoje: daktaro disertacijos santrauka: socialiniai mokslai, ekonomika (04S). Vilnius, 2005.
52. Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai: vadovėlis Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
53. Taranov P. Zvizdy mirovoi filosofiji. Filosofija soroka piati pokolieniji. Moskva: Izdatel'stvo ASF, 1998.
54. Teorija gosudarstva I prava. Kurs lekciji / red. N. Matuzov / Moskva: Jurist, 1997.
55. Urmonas A. Konstitucinės teisės principų viešojoje teisėje kontrolės funkcijos // Jurisprudencija: mokslo darbai, 2002, t. 30 (22).
56. Vasiliauskas A., Žilinskienė V. Pensijų fondų įtaka gyvybės kaupiamajam pensijų draudimui // Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos: E. Galvanausko mokslinės konferencijos medžiaga. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2004.
57. Vilutytė K, Valužis K. Teoriniai pensijų modeliai ir jų taikymas Lietuvoje. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2005.
58. Žemaitis V. Bendravimo prasmė. Vilnius: Tehos, 1992.
59. Žvirblytė J. Pensijos draudimas uždarbiu nežavi // Lietuvos žinios, 2008 03 31, "Verslo orbita", p. 18.

Interneto informacija

60. Džikevičius A. Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas // audrius@takas.lt

61. Ekspertų nuomonės dėl minimalaus darbo užmokesčio ir pensijų didinimo skiriasi // Prieiga per internetą: [http:// www.politika.lt/index.php?cid=9301&new_id=4842](http://www.politika.lt/index.php?cid=9301&new_id=4842)
62. Kačinskienė M. Mituose skendinti pensijų reforma, 2006 02 27 // www.lrinka.lt/index.php/meniu/spaudai/straipsniai_ir_komentarai
63. JAV pensijų draudimo sistema patiria rekordinį deficitą // www.draudimas.lt, 2006 m. balandžio 11 d.
64. Miegel//<http://www.dia-vorsorge.de/downloads/Miegel.dpf>
65. Pensijų reforma // www.pensija.lt
66. Pensijų reforma Lietuvoje ir kitose šalyse // www.pensija.lt
67. Petrauskas A. Mokslininkų valstybinių pensijų gali nelikti // <http://ic.lms.lt/ml/219/pensiju.htm>
68. Valstybės kontrolės akiratyje – rizikingiausios institucijos // Buhalterija, Nr. 6 (67), 2006 01 06 www.vkontrole.lt/pub_16.shtml
69. Vilkas E. Įstrigo pensijų įstatymas // Prieiga per internetą: [http://www.veidas.lt/lt/leidinys.full/3cec8b3a97625?veidas= ...](http://www.veidas.lt/lt/leidinys.full/3cec8b3a97625?veidas=...)

Praktinė medžiaga

70. Lietuvos statistikos departamento oficialiai neapskaitomos ekonomikos tyrimo rezultatai, 2003 m. lapkričio 18 d.
71. Oficialiai neapskaitytos ekonomikos Lietuvoje tyrimas. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2004.
72. Socialinio draudimo sistemos reformos vertinimas. Valstybinio audito ataskaita. Vilnius: Valstybinė socialinio draudimo fondo valdyba (VSDFV), 2005.
73. TNS Gallup tyrimai: Lietuvos moterys darbo rinkoje jaučiasi diskriminuojamos, 2005.

KAUPIAMŪJŲ PENSIJŲ ĮVERTINIMAS SOCIALINIŲ ASPEKTU

(JŪRA TĖ MIKALAUŠKIENĖ)

SANTRAUKA

Pagrindinės sąvokos (raktiniai žodžiai): pensija, pensijų kaupimas, pensijų sistema, pensijų fondas, pensijų fondo dalyvis, pensijų valdymo įmonė, rizika, ekonominė diferenciacija ir kt.

Darbe analizuojama kaupiamųjų pensijų sistema socialiniu aspektu. Darbo temos aktualumą lemia pensijos reikšmingumas kiekvieno žmogaus gyvenime. Įgyvendintos pensijų reformos dėka dalis socialinio aprūpinimo naštos nuo valstybės pečių perkeliama pačiam asmeniui. Tokiu būdu labia svarbu išanalizuoti galimas rizikas ir problemas, kurios ateityje gali paveikti valstybės socialinę – ekonominę sanklodą.

Darbe įvertinamos skirtingos rizikos, su kuriomis susiduria pensijų kaupimo fondų dalyviai. Pensijos pajamas ateityje gali įtakoti daugybė veiksnių, dėl kurių pajamos didės ar mažės. Tai – ekonominiai, finansiniai, instituciniai, asmeniniai veiksniai.

Svarbiausias pensijų reformos sėkmės garantas yra kaupiamų lėšų saugumas. Šie saugikliai apima maksimalų informuotumą, pensijų fondų įmonių atsakomybę, valdytojų veiklos standartus ir kt. Ekspertai nevienodai vertina teisinių saugiklių apsaugant šias lėšas teisinį reglamentavimą.

Darbe išskirtos svarbiausios problemos. Svarbiausia problema įvardinamas socialinio elemento nebuvimas kuriant kaupiamųjų pensijų schemą ir valstybės atsakomybės nebuvimas. Viena iš didžiausių problemų - nepateisinamai optimistinė reklama, kuri daro ypatingą psichinį poveikį visuomenei.

Pensijos reformos rezultatus galima tik prognozuoti. Tačiau užsienio valstybių praktika rodo, kad pensijų kaupimas padidino socialinę ekonominę nelygybę (diferenciaciją) tarp pensininkų.

Darbo temos analizė leido išskirti veiksnius, galinčius įtakoti socialinę – ekonominę nelygybę Lietuvoje. Ji gali pasireikšti tarp pensininkų, kartu, skirtingų lyčių asmenų. Prognozuojama, kad pensijų kaupimas bus mažiau naudingas moterims nei vyrams. Socialinė

nelygybė gali pagilėti dėl infliacijos, neteisingų investicinių sprendimų, fondų valdytojų sukčiavimo bei kompetencijos stokos ir pan.

Darbe pateikiami keli pasiūlymai: detaliai išanalizuoti kitų valstybių praktiką ir klaidas, koreguoti pensijų fondų reklamą, stiprinti kaupiamų lėšų teisinius saugiklius.

PENSION FUND BY SOCIAL ASPECT

(JŪRA TĖ MIKALAUŠKIENĖ)

SUMMARY

Keywords: pension, accumulation pensions, pensions system, pension fund, participants of the pension fund, pension fund enterprises, risk, economic differentiation, etc.

In the work is analysed a system of the accumulation pensions by social aspect. Significance of the person in a life each person settles urgency if working theme. A part a load of a social maintenance owing to realized pension reform is transferring to the same person from the shoulders of a state. In that way is very important to analyzing risks and problems, which could influence all social - economic structure of a state in a future.

Participants of the pension fund are coming into collision with different risks. It is estimated in work. Pension incomes could increase, or cut down in a future. It depends upon economical, financial, institutional, private factors.

A safety of the accumulation means is a most important guarantee of pension reform success. These protectors are including maximal information, responsibility of the pension fund enterprises, standards of managers actions so on. Experts estimate diverse right regulation of these protectors preserving a means. In the work solved most important problems. That is absence of a social element and absence of a state responsibility creating the scheme of pensions fund.

On the most important problems is unjustifiable optimistic advertisement which makes special psychological influence upon society. One can only prognose results of a pension reform. But a practice of a foreign states shows, that pensions fund increased social – economic differentiation between pensioners.

Analysis of the working theme allowed to exclude factors, which have influence social - economical inequality in Lithuania. It shows ones between pensioners, generations opposite sex persons. There is prognosis that accumulation of a pensions will be more useful to a men and not a women. A social inequality could be intensified because of inflation, wrong decisions of the investment, swindles of the fund – managers and because of lack a competence, etc.

In the work presented several suggestions: to analyzing in detail a practice and mistakes of the others countries, to correct advertisement of a pension funds, to strengthen a right protectors, etc.

ANOTACIJA

Darbe keliamas pagrindinis klausimas, ar dalyvavimas pensijų fonduose atneš laukiamą naudą. Pensijų fondų reglamentavimas turi daug problemų. Fondų dalyviai patiria įvairią riziką, kuriai nepasiteisinus didės ekonominė ir socialinė diferenciacija tarp gyventojų. Svarbiausia problema yra tai, kad nėra valstybės atsakomybės už pensijų fondų veiklą. Lietuva privalo atsižvelgti į užsienio patirtį, kad išvengtų blogų reformos pasekmių.

ANNOTATION

In the work the main question is being raised – will participation in pension fund be useful in a future or not? Regulation of pension fund has many problems. Because of risk of participants of pension fund, economic and social differentiation between inhabitants can increase. The most important problem that there is no responsibility of a state for activities of pension fund. Lithuania must take account of experience foreign countries to avoid bad results of reform.